



Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Mayıs 2018

Cilt:1 Sayı I | Hakemli Dergi

ISSN: 2636-7998



Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Dergi Sahibi:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Editör:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Editör Yardımcısı:

Araş. Gör. Çağrı Elmas

Dil Editörleri:

Araş. Gör. Ayşe Kalav

Öğr. Gör. Güher Ceylan Çavlı

Esra Kvasoğlu Parlak

Web-Teknik Destek Sorumlusu:

Araş. Gör. Çağrı Elmas

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi (KTC), alanında disiplinlerarası niteliğini önemseyen, çeşitli kapsamlarda toplumsal cinsiyet yönelimini irdelemiş çalışmalara yer veren, Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan bir dergidir.

KTC Dergisi çift taraflı kör hakem değerlendirmesi yapılan uluslararası yerel süreli bir yayındır.

KTC Dergisi'nin yayın dilleri Türkçe ve İngilizcedir.

KTC Dergisi'nde yer alan makalelerin her türlü yayım hakkı yazarına/yazarlarına aittir. Dergi edisyonundaki tüm içeriğin yayım hakkı ise KTC Dergisi'ne aittir.

KTC Dergisi'nde yayımlanan makalelerden, yazar veya yazarları sorumludur.

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Yazışma Adresi: Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı
Sekreterliği, Edebiyat Fakültesi Zemin Kat, 07058, Kampüs/Antalya

e-posta: ktcdergi@gmail.com | <http://dergipark.gov.tr/ktc>

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nurşen Adak, **Akdeniz Üniversitesi**

Prof. Dr. Kamile Kabukçuoğlu, **Akdeniz Üniversitesi**

Doç. Dr. Gözde Yirmibeşoğlu, **Akdeniz Üniversitesi**

Doç. Dr. Gönül Demez, **Akdeniz Üniversitesi**

Doç. Dr. Necla Öztürk, **Akdeniz Üniversitesi**

Doç. Dr. Emine Uçar İlbuğa, **Akdeniz Üniversitesi**

Dr. Öğr. Ü. Ebru Akdoğu Arca, **Akdeniz Üniversitesi**

Dr. Öğr. Ü. İlkay Kutlar, **Akdeniz Üniversitesi**

Dr. Öğr. Ü. Gülay Yılmaz Diko, **Akdeniz Üniversitesi**

Dr. Öğr. Ü. Öznur Körükçü, **Akdeniz Üniversitesi**

Bilim Kurulu:

Prof. Dr. Aylin Görgün Baran, **Hacettepe Üniversitesi**

Prof. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör, **ODTÜ**

Prof. Dr. Belkıs Kümbetoğlu, **Beykent Üniversitesi**

Prof. Dr. İnci User, **Acıbadem Üniversitesi**

Prof. Dr. Gørill Haugan, **NTNU**

Prof. Dr. Gülriz Uygur, **Ankara Üniversitesi**

Prof. Dr. Ingvild Aune, **NTNU**

Prof. Dr. Karen Heimer, **University of Wisconsin**

Prof. Dr. Serap Suğur, **Anadolu Üniversitesi**

Prof. Dr. Serpil Sancar, **Ankara Üniversitesi**

Prof. Dr. Sezer Şener Komşuoğlu, **Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı**

İçindekiler

Üniversite Öğrencilerinin "Kadınlık" ve "Erkeklik" Tanımlamaları <i>Definitions of "Femininity" and "Masculinity" of University Students</i>	Gönül Demez Tuğçe Tunca	3
Akademide Kadınlar: Yükseköğrenime Giriş ve Kariyerde İlerleme <i>Women in the Academy: Access to Higher Education and Career Advancement</i>	Nurşen Adak	23
Yeniden Üretim Döngüsü İçinde Kadın Göçmenler <i>Immigrant Women Within Reproduction Cycle</i>	Çağlar Özbek Uğur Can	39
Sinemada Söylem ve İdeoloji: Samira Makhmalbaf Filmleri Üzerine Bir İnceleme <i>Discourse and Ideology in Cinema: A Review on the Films of Samira Makhmalbaf</i>	Mehmet Aytekin	59
Tiyatro Eylem Pratiğinde Bir Direnme Biçimi Olarak "Kadınlık Deneyimleri" <i>"Womanhood Experiences" as a Form of Resistance within the Theatre Action Practices</i>	Benan Havva Baran Gülhan Demiriz	77
Kongre ve Çalıştay Notları		
Yükseköğretimde Toplumsal Cinsiyet Eğitimi Çalıştay'ının Ardından 26 Nisan 2018-YÖK / Ankara	Nurşen Adak	97

Başlarken...

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi'nin ilk sayısını bu alana emek verenlerle buluşturmaktan mutluluk duyuyoruz. Uzun zamandır heveslendiğimiz ancak alana ilişkin bilgi ve deneyimimizi artırıp daha güçlü bir ekiple yayın hayatına girme dileğimiz nedeniyle sürekli ertelediğimiz amacımız bu sayıyla gerçekleşmekte.

Türkiye'de kadın hareketi ve kadın çalışmalarının tarihi epey eskiye dayanmakla beraber Akdeniz Üniversitesi'nde konuya ilgi duyan akademisyenler olarak bizler 2000'lerin başından itibaren bu alanda akademik birikimlerimizi paylaşarak alana katkı sunmaya başladık. Sosyoloji, hukuk, iletişim, sağlık bilimleri, iktisat, eğitim, siyaset bilimi vb. alanlardan az sayıda akademisyenle ilk olarak 2008 yılında *Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Araştırma ve Uygulama Merkezi* ni kurduk. Merkezi kurarken temel amaçlarımızdan birisi ileride bu alanda lisansüstü eğitim çalışmalarını başlatmaktı. Bu amaç doğrultusunda 2011-2012 Eğitim-Öğretim yılında, kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet konusunda uzmanlaşma sağlayarak, özgün bilimsel çalışma yapabilecek, kadın ve toplumsal cinsiyet kaynaklı sorunlara teorik ve pratik anlamda çözüm üretebilecek ve/veya istihdam edildiği alanda profesyonel bir yaklaşım ve özgüvenle konuyla ilgili çözümün bir parçası olacak profesyoneller yetiştirme amacıyla yüksek lisans eğitime başladık. Zaman içerisinde yüksek lisans programından mezun olanların sayısı artarken bizler de alana ilişkin gerçekleştirdiğimiz, konferanslar, projeler ve verdiğimiz eğitimlerle deneyimlerimizi paylaşarak çoğaltmaya çalıştık. Yüksek lisans mezunların sayısındaki artış beraberinde doktora programına talebi getirdi ve 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılında ilk defa doktora düzeyinde de eğitim vermeye başladık.

Üniversitelerin pek çok amacı olmakla beraber iki temel amaç çerçevesinde hizmet sunarlar: eğitim vermek ve araştırma yapmak. Akademisyenler olarak bizler kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet yüksek lisans ve doktora programları aracılığıyla bir taraftan eğitim amacını gerçekleştirirken diğer taraftan da araştırmalar yapmaya ve onları yayınlayarak konuya ilgi duyan akademisyenlerle paylaşmaya devam etmekteyiz.

Bir bilim alanının kurumsallaşması ve gelişmesinde o alana özgü akademik çalışmaların sunulduğu dergiler önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede uzun vadeli hedeflerimizden birisi de kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanında bir dergi çıkarmaktı. Ancak hem Türkiye'de hem de dünyada süreli yayın çıkarmak oldukça zorlu süreçleri içermektedir. İsminde de "süreli yayın" şeklinde vurgulandığı üzere belli düzenli aralıklarla dergi çıkarmak, yoğun emek, zaman ve

kapsamlı bir ekip çalışması isteyen bir faaliyettir. Çeşitli akademik ortamlarda dergi çıkarma konusu gündeme geldiğinde bu konuda deneyim sahibi meslektaşlarımın sürekli “iyi düşünün” sözleri kulaklarımdadır.

Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanına ilişkin 2000’li yılların başlarında başlayan çalışmalarımız bizi akademik anlamda güçlendirdiği gibi aramıza yeni katılan akademisyen ve yüksek lisans-doktora öğrencilerimiz de bizi ekip anlamında güçlendirdi. Ekibimizde yer alan ve bu alana emek veren hem akademisyen arkadaşlarımın hem de öğrencilerimizin dergi çıkarılma talepleri doğrultusunda son bir yıldır hazırlıklarımızı hızlandırdık. Bu gelişmeler sonucunda Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki kez olmak üzere *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*’ni çıkarmaya karar verdik.

Dergi çıkarma aşamasında öncelikle kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyetle ilgili bir dergi çıkarmak istiyoruz ancak akademide böyle bir dergiye ihtiyaç var mı? Sorusuna cevap aradık. Türkiye menşeli dergileri araştırdığımızda bir kısmı bağımsız çıkan bir kısmı ise dergipark üzerinden faaliyetlerini sürdüren bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda dergi olduğu bilgisine ulaştık. Bu alanda önemli bir eksikliğin giderilmesine katkı sunabileceğimiz düşüncesi bizi dergi çıkarma konusunda daha da yüreklendirdi. Hemen dergi ekibimizi kurarak işbölümü yaptık. Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet anabilim dalında ders veren tüm öğretim üyelerimiz yayın kurulunu oluşturdu. Türkiye’de ve dünyada bu alanın gelişimine önemli katkılar sunan bilim insanlarını da bilim kuruluna davet ettik. Onlar da bizleri dergi çıkarma konusunda hem teşvik ettiler hem de desteklerinin süreceğini belirterek gücümüze güç kattılar. Dergide yer alan makalelerin dil yönünden kontrol edilebilmesi için de dil editörlerimiz ekibimize dahil oldu.

Dergi ekibimizin ilk tecrübesi olması nedeniyle heyecanla yayıma hazırladığımız bu ilk sayıda eksikliklerimiz varsa hoşgörünüze sığmıyor, geribildirimlerinizin bize yol gösterici olacağını belirtmek istiyorum. İlk sayının ve derginin yayın hayatına kazandırılması aşamasında hem doktora öğrencim hem de dergimizin editör asistanı olan Çağrı Elmas başta olmak üzere, bizlere cesaret ve güç veren tüm meslektaşlarıma, gençlik enerjileri ve dinamizmleriyle bizleri motive eden tüm öğrencilerime teşekkür ediyorum.

Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanına yenilikler getirmesi, katkı sunması ve hayırlı olması dileğiyle, iyi okumalar...

Prof. Dr. Nurşen Adak
Editör | Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Üniversite Öğrencilerinin “Kadınlık” ve “Erkeklik” Tanımlamaları *Definitions of "Femininity" and "Masculinity" of University Students*

Gönül Demez*, Tuğçe Tunca**

Öz: Toplumsal cinsiyet, biyolojik özelliklerden ayrı olarak, bir toplumda cinsiyetler arası hiyerarşiyi ve güç ilişkilerini belirleyen tanımlamaları ve toplumsal pratikleri içerir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet davranış kalıpları toplumsallaşma ile kuşaklara aktarılan ve sosyal olarak inşa edilen pratiklerdir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet hiyerarşisine dair tanımlama ve deneyimlerine odaklanmaktadır. Çalışma öğrencilerin eril tahakküme ilişkin algılarının çözümlenmesi ve hegemonik erkeklığe ilişkin tanımlamaları ve deneyimlerini irdelemek amacıyla yapılmıştır. Bu bakış açısıyla konu, on bir kadın ve dokuz erkekten oluşan ve yaşları on dokuz ile otuz arasında değişen yirmi üniversite öğrencisiyle yapılan görüşme verilerinden elde edilen bulgularla tartışılmaktadır. Derinlemesine görüşmelerden hareketle konu toplumsal cinsiyete ilişkin temalar aracılığıyla irdelenmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, üniversite öğrencilerinin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eleştirel tutumlarına ve sorgulamalarına rağmen yine de bu rolleri içselleştirdikleri ve pekiştirdikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Kadınlık, Erkeklik, Toplumsal Cinsiyet Hiyerarşisi, Gündelik Hayat Pratikleri.

Abstract: Gender regardless of any biological considerations includes definitions of gender roles and social practices that determine the hierarchy and power relations between genders in a society. In this sense, gender stereotypes are socially constructed practices that are passed on to generations through socialization. This study focuses on definitions and experiences of university students' gender hierarchy. The aim of the study is to analyze the students' definition of masculine domination and hegemonic masculinity and to examine their experiences. From this point of view, the issue is debated with reference to in-depth interviews conducted with a total of twenty university students including eleven female and nine male students whose ages range from nineteen to thirty. The subject is examined through gender related themes as regards to in-depth interviewing. In this framework, it can be said that university students still internalize and reinforce these roles despite their critical attitudes and questions about traditional gender roles.

Keywords: Gender, Femininity, Masculinity, Gender Hierarchy, Practice of Everyday Life.

*Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, gonuldemez@akdeniz.edu.tr

**Öğr. Gör. Antalya Akev Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Meslek Yüksekokulu, t.tunca@akev.edu.tr

Giriş

Bireyler içine doğdukları toplumsal ortamda hazır buldukları ve söz konusu dönemde ve toplumda genel kabul görmüş toplumsal değerler ile gündelik pratikler aracılığıyla toplumsallaşırlar. Böylelikle içine doğdukları topluma katılan bireylerle toplumun geneli arasında toplumsal düzen ve uyumun sağlanması mümkün olur. Bu süreç birey tarafından; birey farkına varmadan toplumsal süreçler üzerinden içselleştirilir ve normalleştirilir. Kendiliğinden ve normal olarak algılanan, bireye benimsetilen ve birey tarafından sindirilen bu değerler çoğunlukla durumun doğal ve olması gerektiği gibi olduğu yönündeki yargıyı güçlendirir. Bu çerçevede belki de en önemli kalıp yargılar; toplumsal cinsiyete ait olanlardır. Bireyin yaşamının çeşitli sosyalleşme aşamalarında toplumsal cinsiyet kalıp yargıları pekiştirilerek benimsetilir. Üyesi olunan aile, arkadaş çevresi, eğitim kurumları ve medya gibi alanlar bireylerin sosyalleşme süreçlerinin gerçekleştiği mecralardır. Üniversite yaşamının birey için, içinde büyüdüğü aile ve yakın çevre aracılığıyla içselleştirilen bu yargıların kısmen sorgulandığı bir aşama olduğu iddia edilebilir. Bu amaçla üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına ilişkin tanımlamaları ve deneyimlerinin tartışıldığı bu çalışmada; üniversite öğrencilerinin kadınlık ve erkeklik algıları, tanımlamaları ve bu alana ilişkin tartışmaları irdelenmektedir. Bireyin, toplumsal kimliğinin kurulduğu önemli, biyolojik yaş aralığının söz konusu olduğu sosyal aşamalardan biri olan üniversite öğreniminin gerçekleştiği dönemde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum ve deneyimleri ve bu rollere yükledikleri anlamlar önemlidir. Çünkü üniversite öğrenimi dönemi; bireyin, aile ve yakın çevresinden kısmen de olsa ayrıldığı, bu nedenle bireyselleşmenin, ekonomik bağımsızlık ve toplumsal kimliğinin oluşmasının gerçekleştiği önemli aşamalarındandır. Bu aşama bireyin farklı karşılaşmalar ve kültürel alış-veriş nedeniyle daha önceki sosyalliğini, algı ve tutumlarını tartıştığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Araştırmanın temel sorusu bu aşamada, birey için bu alandaki yerleşik kalıp yargıların sarsıldığı ve yeniden kurulduğu bir tartışma ve sorgulama düzlemine girip girmediğidir. Bu anlamda toplumsal cinsiyet hiyerarşisi, erkek egemen kültür ve hegemonik erkeklik değerleri açısından bakıldığında; üniversite döneminde olan birey için bu yerleşik kalıp yargıların sorgulandığı ve sarsıldığı; bu sorgulama ve deneyim sonrasında yeniden kurulduğu iddia edilebilir.

Bu çerçeveden hareket eden çalışma, 2016 yılında Antalya’da Akdeniz Üniversitesi kampüsünde gerçekleştirilmiştir. Tesadüfî olarak seçilen on bir kadın ve dokuz erkekten oluşan toplam yirmi kişi ile yapılan derinlemesine görüşmelerin verilerinden hareketle konu tartışılmaktadır. Bu anlamda çalışma, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet (gender) farklılıklarına dayalı eşitsizlikle ilgili düşüncelerine ve deneyimlerine odaklanmaktadır.

Katılımcıların cinsiyet farklılıklarına dayalı eşitsizliği çocukluktan itibaren nasıl deneyimlediklerine dair anlatılar ve bu eşitsizliğe ait farkındalıkları ve düşüncelerini ifade ettikleri görüşmeler araştırmanın temel verilerini oluşturmaktadır. Katılımcıların cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve eşitsizlik hakkındaki düşüncelerine ve deneyimlerine ilişkin anlatılarını çözümllemek amacıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşme verileri tartışılmıştır. Derinlemesine görüşmeler yarı-yapılandırılmış soru formu eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklemi Akdeniz Üniversitesi öğrencileri ile sınırlıdır. Yaş aralığı 19-30 olmak üzere Alman Dili ve Edebiyatı, Arkeoloji, Gazetecilik, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Turizm ve Otel İşletmeciliği, Makine Mühendisliği, Spor Yöneticiliği ve Matematik bölümlerinden toplam, on bir kadın, dokuz erkek öğrenci ile görüşülmüştür. Görüşme süreleri 15 ila 40 dakika arasında değişmektedir. Görüşmeler kadın ve erkeklerin ilk sosyalleştikleri ortam olan aile ve yakın çevreye ilişkin olarak ailelerindeki toplumsal cinsiyet hiyerarşisine yönelik sorular, rol modeli olarak anne ve babalarına ilişkin tanımlamaları, çocukluk dönemlerinde toplumsal cinsiyete ilişkin algılamaları, oyuncakları, oyunları, oyunlardaki rolleri, etkilendikleri ve örnek aldıkları figürler, anne ve babanın rolü, kardeşleriyle ilişkilerini tartışan sorularla başlamaktadır. Bu grupta aile içi roller, aile içi şiddete yönelik algılar ve kadınlık, erkeklik ile şiddet ilişkisi tartışılmıştır. Diğer soru grubu; toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargılara yöneliktir. Bu anlamda kadınlık ve erkeklik ile ilgili rollere ilişkin algılar, yasaklar ve ödüllere ilişkin sorular sorulmuştur. Kadınlık ve erkekliğin bedensel tanımlamaları, ifadeler, adlandırmalar üzerinden toplumsal cinsiyet algısı ve hiyerarşisinin tartışıldığı soru grubu üçüncü kategoriyi oluşturmaktadır. Son kategori ise yerleşik cinsiyet kalıplarının sorgulanmasına ilişkindir. Üniversite yaşamının etkisiyle dönüşen toplumsal cinsiyet algısı ve tartışmalarına odaklanılmıştır. Bu çerçevede eğitime yüklenen anlamların her iki cins için tartışılması, meslek algısı, beklentiler, hayaller, evliliğe ilişkin tanımlamaları, özel hayata ilişkin beklenti ve taleplerine yönelik sorular sorulmuştur. Evlilik, birlikte yaşama, kürtaja ilişkin tartışmalar ile ilgili düşünceleri ve kendi ailelerinden hareketle geçirdikleri düşünsel farklılıkları tartışılmıştır. Araştırma verileri bu temel argümanlar aracılığıyla literatürle bağlantılandırılarak yorumlanmaktadır. Toplumsal cinsiyete dair tanımlamalar, eril-dişil ögeler, kadınlık, erkeklik, ataerkil kültür, hegemonik erkeklik ve eril tahakküm tanımlamaları bu çerçevede konu ile ilişkili olarak tartışılmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Hiyerarşisi ve Kavramsal Tartışmalar

Cinsiyetler arasındaki tarihsel ilişkinin efendi köle arasındaki ilişki olarak tanımlanabileceğini iddia eden Simmel; toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin güç konumunda erkeklerin statüsünü netleştirdiğini vurgulayarak; erkeklerin efendi olgusu üzerinde düşünmeye

gereksinim duymamalarının efendinin ayrıcalıklı konumundan kaynaklandığını söyler. Ancak kölenin konumu onun statüsünü hiçbir zaman unutmaması üzerine kuruludur (Simmel, 2016: 50). Tahakküm tabii olana dayatılırken toplumsal dinamiklerle benimsetilir, içselleştirilir dolayısıyla “eril düzenin gücü, kendi haklılığını ispat etmeye yeltenmemesinde görülür: erkek merkezli görüş kendini yansız gibi dayatır ve onu meşrulaştıracak söylemlerde dile getirilmeye ihtiyaç duymaz” (Bourdieu, 2015: 22). Ataerkil sistemlerde eril tahakküm ve erkeklerin konumları tartışılmazken, bu anlamda toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde kadınların konumları kendilerine sürekli hatırlatılır. Söz konusu hatırlatma gündelik yaşamın pratikleri içerisinde buna uygun olarak üretilmiş söylem, tavır ve algılar yoluyla pekiştirilir. Toplumsal cinsiyet davranış kalıpları olarak da ifade edebileceğimiz bu durum sosyalleşme sürecinde bireylere benimsetilerek, meşrulaştırılır. Connell’in (1998: 209) büyük bir kadınlık ve erkeklik biçimleri ve cinsellik tiyatrosu olarak tanımladığı sokak; yani gündelik hayatın gerçekleştiği sıradan mekanlar, kadınların ve erkeklerin rolleri ve alanlarının tanımlandığı yerlerdir. Bu mekanlarda kadınların ve erkeklerin toplumsal hiyerarşideki konumları belirlenmiştir. Toplumsal cinsiyet kavramı cinsiyetin biyolojik görünümünden bağımsız olarak kadın ve erkeğin kültürel ve toplumsal boyutuyla inşa süreçlerine ve anlamlarına işaret eder (Demez, 2005: 29). Bu anlamda toplumsal cinsiyet kavramı sadece cinsiyet farkını ifade etmez (Saygılıgil, 2016: 10) aynı zamanda cinsiyet hiyerarşisini de ifade eden bir kavramdır (Kandiyoti, 1997: 169) ve bu hiyerarşi bireyi toplumsal bir varlık olarak belirler. Connell’e (1998: 48) göre; toplumsal cinsiyete dair teoriler toplumsal düzenin korunması için üretilmiş dinamikleri içerir. Bu dinamikler, kadın ve erkeklerin rollerinin ayrıştırılarak, bu ayrışmaya uygun davranış kalıpları ile pekiştirilerek ve kadın ve erkeklerin bu rollere uygun davranışları yoluyla toplumsal ilişkilere yerleştirilmesini sağlar (Connell, 1998: 79). Bu nedenle de her iki cinsin rollerine uygun olarak toplumsal statülere yerleştirilmesiyle toplumun düzeni ve sürekliliği sağlanmış olur.

Geleneksel cinsiyetçi-ayrımcı ideoloji kadını özel alana, doğal alana ait olarak tanımlarken, kamusal alan özel alan ayrımı dişi-erkek ayrımının bir başka biçimini oluşturmaktadır. Böylece kadına atfedilen özel alanda *erdem* geçerli olurken, kamusal alanda yani erkeklere ait alanda *haklar* gündemdedir (Arat, 2010: 34). Böylece kadınlık erdem etrafında tanımlanırken, erkeklik kamusal ve siyasal alandaki haklar üzerinden kurulur. Kamusal alan özel alan tartışmalarına, görünen nüfus görünmeyen nüfus kavramları çerçevesinde sürdürülen tartışmalara 1970’lerden itibaren beden politikaları alanındaki tartışmalar eklenmiştir (Unat, 1995: 19). Böylece kadın bedeni ve erkek bedeni toplumsal cinsiyet hiyerarşisi ile güç ilişkileri içinde konumlandırılmıştır. Connell’e (1998: 190) göre; insanların üremeye dayalı biçimde eril ve dişi olarak ayrıştırılması ve bu ayrıştırılmayla bağlantılı olarak örgütlenmiş pratikler olarak tanımlanan toplumsal cinsiyet

kavramı, kültürel olarak kadın ve erkekleri farklılaştıran cinsiyet kalıp yargılarıyla bu alana ait tanımlamaları pekiştirir. Böylece her iki cinsin toplumsal yapı içerisinde alanları belirlenmiş ve ayrıştırılmış olur.

Kadın ve erkeklerin biyolojik cins özellikleri ile doğrudan ilişkili olmayan toplumsal durumların, alanların eril ve dişil olarak tanımlanıp cinsiyetleştirilmiş toplumsallıklar yaratıldığını vurgulayan Sancar (2009: 15) bu anlamda kadınların ezilmişliği nasıl içselleştirdiklerini anlamamanın yolunun; ancak erkeklerin eril iktidarı nasıl taşıdıkları ve inşa ettiklerini anlamakla mümkün olabileceğini ima eder. Toplumsal düzen, zaman ve mekânın toplumsal örgütlenmesiyle birlikte cinsler arasındaki iş bölümünü ve bu alandaki ayrımı toplumsal yapılarda, kurumlarda, bedenlerde, zihinlerde, bilişsel ve söylemsel yapılar arasında son derece kusursuz bir şekilde yerleştirerek olağan ve evrensel olarak dayatır. Erkek tahakkümü böylece meşrulaşır ve tahakküm altındakiler açısından hayatın doğal akışı içerisinde toplumun her kesiminde içselleştirilir. Böylece tahakkümün dinamikleri ve güç ilişkilerinin hiyerarşisi toplumsal cinsiyet anlamında kadın aleyhine gerçekleşir. Toplumsal alanda kadınları ve erkekleri bu durumun ortaklarına dönüştüren toplumsal cinsiyet kalıplarından söz edilebilir (Bourdieu & Wacquant, 2012; Fowler, 1998). Kadınların içinde yaşadıkları sistemden kaynaklanan bazı somut zorunluluklar çerçevesinde onlara uygun olarak hareket etmelerini ve ataerkil sistemle başa çıkmak için, uyum sağlamak ve kendilerini ifade etmek için belirledikleri stratejileri *ataerkil pazarlık* kavramı ile tanımlayan Kandiyoti'ye (1997) göre; erkeklığe ilişkin algılayışlar toplumda iktidar ve egemenliğin kurumsallaşma biçimleriyle yakından ilgilidir. Bu anlamda egemen erkeklik kavramının kendisi bile belirli bir dönemde hâkim olan erkeklik söyleminin yanı sıra ezilen, ikincilleştirilen ve bastırılan erkekliklerin de olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla Kandiyoti (1997) toplumsal cinsiyet kategorilerinde tek bir algılamadan ve tanımlamadan bahsedilemeyeceğini ama mevcut sistemin beslediği egemen erkeklik (Kimmel, 2004) değerlerinin dışarıda kalanları yani kadınları ve diğer erkeklikleri ötekileştirdiğini vurgular. Yani hegemonik erkeklik (Connell, 1998) değerleri yalnızca kadınları değil diğer erkeklikleri de tahakküm altına alabilir (Atay, 2004).

Toplumsal Cinsiyet ve Eril Tahakküm

Toplumsal cinsiyet kavramı, Ann Oakley'in 1972 tarihli "Sex, Gender and Society" isimli çalışması ile sosyolojide kullanılmaya başlamıştır. Bu çalışmadaki anlamına göre cinsiyet (sex) kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığı ifade ederken, toplumsal cinsiyet (gender) kadın ve erkek arasındaki farklılıkların toplumsal inşasına dikkat çekmektedir (Marshall, 2005: 98; Dökmen, 2004). Toplumsal cinsiyete dair tanımlamalar ve kalıp yargılar kültürelidir. Savran'ın (2004) aktarımıyla toplumsal cinsiyet, "(...) bireysel cinsiyet farklılıklarının, öznel kimlik

karşıtlıklarının ötesinde toplumsal bir düzeni ve toplumsal ilişkileri işaret etmektedir” (2004: 235). Toplumsal cinsiyet kavramının, kadın ve erkek arasındaki farklılıkların toplumsal inşasına dikkat çekmesi, aynı zamanda kavramın toplumdaki cinsiyetler arası eşitsizlik ve güç ilişkilerinin görünür kılınmasına ve sorgulanmasına fırsat vermesi nedeniyle toplumsal cinsiyet kavramı, kadın araştırmaları ve çalışmaları için oldukça önem kazanmıştır.

Bourdieu (2015a) ve Fowler (2003) ise toplumsal düzendeki cinsiyet farklılıklarına dayalı eşitsizliği, eril tahakküm ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Bourdieu (2015a), toplumsal yaşamda süre giden bir paradoksal itaatten bahseder. Bu tanımlamayla; toplumsal anlamda iktidar ve ona tabii olanlar arasındaki ilişkiyi irdeler ve bu bağlamda tabii olanların sessiz onayına dikkat çeker. Eril tahakkümü de bunun bir örneği olarak gösterir:

Ve ben, bu paradoksal itaatin mükemmel bir örneği olan eril tahakkümde ve bunun dayatılış ile buna katlanılış tarzlarında daima, sembolik şiddet olarak adlandırdığım şeyin etkisini görmüşümdür; yumuşak, kurbanlarınca bile hissedilemeyen ve görülemeyen, çoğunlukla iletişimin ve tanınmanın veya daha kesin olarak tanımamanın ve kabullenmenin veya hatta hissetmenin saf sembolik kanallarıyla uygulanan şiddet (Bourdieu, 2015a: 12).

Bourdieu (2015a: 20), buradan hareketle evrensel olarak uygulama alanı bulabilen düşünce şemalarından bahseder ve bu düşünce şemaları eril ve dişil arasındaki farklar, yani cinsler arası bölünme üzerine temellenmiştir. Cinsler arası bölünme ve hiyerarşik ilişki, cinsiyetler arası farklılıklardan hareketle, toplumsal hayatta dişil olanı, dişil nitelikleri ikincil konuma düşürerek değersizleştirmektedir. Bu değersizleştirme eril olanın tahakkümünü ve iktidarını güçlendirmektedir. Eril olanın tahakkümü bu eşitsizlik üzerine inşa edilmiştir, gücünü dişil olanın pasifleştirilmesi üzerinden elde eder. Çeşitli toplumsal süreçlerle kadınlar ve erkeklere benimsetilen bu tahakküm, sıradanlaştırılır. Bu eşitsizliğin toplumsal yapıya yerleşmesi ve hem uygulayanlar hem de maruz kalanlarca kabullenilmesi durumu her gün yenilenen toplumsal ritüeller yoluyla yeniden-üretilir. On dokuz yaşında kadın bir katılımcının anlatısı bu durumu örnekleemektedir. Çocukluğunda cinsiyet rollerine ilişkin baskıyı, annesinden gördüğünü ifade eden kadın; toplumsal cinsiyet kalıplarının yeniden üretiminde tabii olanların sessiz katkısını da dile getirmiştir: “Benim babam bana daha az karıştırdı, hala aynıdır, (...) ama annem, biraz daha çevrenin etkisinde, önüm mü açık, kapalı olsun ne derler ne düşünürler diye bana karışıyor” (D, Kadın, 19). Bu anlamda eril tahakkümün, alanların yapısına yerleşmesi, adeta kazınması tahakkümün, güç ilişkilerinden bağımsızmış gibi işlediğine dair bir yanılsamaya ve tahakkümün doğalmış gibi algılanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Bourdieu (2015a: 15), kadın çalışmalarının ev’ci birimlerin yanında okul, devlet ve devletin diğer ideolojik aygıtlarına da

odaklanmalarını önerir, bu şekilde toplumsal düzene kazanmış tahakküm ilişkileri daha iyi analiz edilebilecek ve kadın çalışmalarının eylem alanı genişleyebilecektir.

Bourdieu'nun (2015: 256) belirttiği üzere, toplumsal düzen farklar üzerine kurulmuştur ve toplumsal kimlik de farklılıkta tanımlanmaktadır. Bu şekilde oluşan farklar sistemi, toplumsal pratikleri ve toplumsal anlamdaki iktidar örüntülerini yönlendirmektedir. Goffman'ın (2014: 28) toplumsal kimlik üzerine söyledikleri, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Toplumsal kimlik, kişisel sıfatlar ile sosyal ve yapısal sıfatları kapsamaktadır. Toplumun tüm alanları için çeşitli çerçeveler belirlenmiştir ve bu çerçeveler kişilerin davranışlarını ve beklentilerini yönlendirmektedir. Benzer şekilde kişilerin kategorize edilmesi de toplumsal kimliği oluşturan, doğal ve sıradan kabul edilen niteliklere göre gerçekleşmektedir. Birey toplumun sunduğu çerçeveler doğrultusunda, beklentilerini ve davranışlarını oluşturur. Bu çerçeveler sosyal ortamlara göre çeşitlilik göstermekte ve farklılaşmaktadır. Kişi de benliğini bu doğrultuda kurgular, girdiği sosyal ortamlardaki toplumsal çerçevelere ve beklentilere göre role bürünür ve benliğini toplumsal mekanlarda sahneler. Goffman (2014a), bu yaklaşımıyla kişiyi, toplum tarafından şekillendirilen, pasif bir varlık olarak nitelememektedir, aksine kişinin, benliğini sunarken toplumsal beklentilerle nasıl oynadığını, ne gibi stratejilerle benliğini kurgulayıp, rolünü sergilediğini, çeşitli araştırma verilerinden de yararlanarak analiz etmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmada odaklanılan durumlar, görüşülen kişilerin toplumsal cinsiyet kimliklerini nasıl tanımladıkları, kurguladıkları ve eylemlerine nasıl yansıtıktıklarıdır. Bunları sorgularken çalışmayı yönlendiren ise, Bourdieu'nün (2015: 255) farklar sisteminden hareketle vurguladığı, toplumun sunduğu çerçevelerin farklara dayandığı ve bu farklar sisteminin kişilerin beklentilerini ve kişilerin eylemlerini önemli ölçüde etkilediği iddiasıdır. Bu çerçevede eril tahakküm tanımlamasının yanında; Connell'in erkeklik çalışmalarında geçerli erkeklik modeli ve değerlerinin yerleştirilmesini ve tahakkümünü sağlayan durumu ifade eden hegemonik erkeklığe ilişkin tartışmalar bu çalışmaya ve saha verilerinin yorumlanmasına yön vermektedir.

Görüşmelerin Değerlendirilmesi

Yukarıdaki tartışmalardan hareketle üniversite öğrencilerinin söylemlerinden eril tahakküme ve hegemonik erkeklığe dair anlatıları, algılamaları ortaya çıkarılarak ve yine kendi hikayelerinden yola çıkarak kadınlık ve erkeklığe dair meşrulaştırma-sorgulama süreçleri çözümlenmiştir. Birey olma sürecinde önemli bir aşama olan üniversite öğrenimi dönemi, bireyin toplumsal cinsiyete dair yerleşik kalıp yargıları sorguladığı ve farklı karşılaşmalarla kendine yönelik algısını da sınıadığı, yenilediği bir süreç olarak kabul edilirse; bu aşamada bireyin bu çalışmaya kaynaklık eden söz konusu tanımlamalarının hem yerleşik kalıp yargılar hem de

bunların sorgulanma biçimleri hakkında önemli bilgiler içermesi beklenmektedir. Bu çerçevede görüşmeler aile ve yakın çevreye referansla oluşan toplumsal cinsiyet algısı; bu algının ve rollerin pekişme süreçleri, toplumsal cinsiyet kalıp davranışlarına dair söylemsel tanımlamalar ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına dair sorgulamalar, beklentiler olmak üzere toplam dört tema altında kategorize edilerek tartışılmıştır.

Aile ve Yakın Çevrede Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Hiyerarşisi

Herkesin kardeşi vardı ve ben de bir kız kardeşim olsun istemiştım... Bilmiyorum, kız kardeş istedim. Koruyacak bir şey istedim (T, Erkek, 28).

Yukarıdaki düşünceyi dile getiren erkek katılımcı, kız kardeşi olmasına dair özlemini ifade ederken bile “koruyacak bir şey” diyerek ataerkil değerlere atıfta bulunmaktadır. Bu cümlede kadınlık ve erkeklığe ait toplumsal algılamalar ve yargılar gizlidir. Bir yandan, kadını erkek tarafından korunacak bir nesneye dönüştürürken; aynı zamanda erkeğin sosyal iktidarını ve gücünü vurgulayan bir tanımlama yapılmaktadır. Eril tahakküm burada, kadını; onu koruyan erkeğe minnet duymaya ve itaat etmeye yönlendirmektedir. Aynı katılımcı, ailede anne ve babanın rollerine ilişkin algısını anlatırken toplumsal cinsiyet rollerini tartışmaktadır ve babanın yeterince korumacı ve ilgili olmamasını satır aralarında eksiklik olarak vurgulamaktadır:

(...) sıkıntılı bir ailede büyüdüm kardeşim olana kadar. Baba para verirdi, sorumluluktan anladığı buydu, al parayı babalığımı yaptım ve aradan çekilirdi. Her şeyle annem ilgilenirdi, okul işleriyle, günlük yaşamımızla, özel hayatımızla her şeyi annem yaptı (T, Erkek, 28).

Koruyacak bir kız kardeş isteği, belki de babanın yeterince dolduramadığı erkeklik rolü ile ilgilidir. Erkek ve yirmi dört yaşında olan başka bir katılımcı; “her işi annem yapıyordu. Annem korumacıydı, babam olmadığı için de mecburdu bir yandan, babamın yokluğunu hissettirmemeye çalışıyordu. Evi tek başına geçindirmeye çalışıyordu, bize bakmaya çalışıyordu, üç erkek çocuğu pek de kolay değil” (S, Erkek, 24) diyerek babanın yokluğunun kadını toplumsal yaşamda zor durumda ve eksik bıraktığını vurgulamaktadır. Ayrıca “üç erkek çocuk” annenin yükünü daha da artırmıştır. Erkek çocuk bakmak ve büyütme yalnız bir kadın için daha zor bir durumdur.

Yirmi yaşında kadın katılımcı; “ev işlerini annem ve babam yapardı özellikle yemek konusunda çünkü ikisi de çalışıyor, ama ben yemek yapmaya çok meraklıydım ben yapmaya başladığımdan beri üzerime kaldı, temizlikte falan yardımlaşılırdı, işi olmayan hala yardımcı oluyor” (F, Kadın, 20) diye aile içindeki iş bölümüne dair deneyimlerini ifade etmiştir. Görece daha eşitlikçi bir ailede büyüdüğünü ima ederken, bir kadın olarak yemek yapmanın kendisine *kaldığını* dillendirmiştir. Aile içinde toplumsal cinsiyete dair iş bölümü ve algıların tartışıldığı sorulardan elde edilen bilgilere göre kadın ve erkeğe ait işler ve bunların kendi ailelerinde nasıl

paylaşıldığını sorduğumuz soruya aynı katılımcı kadın; “ben, kadın işi şudur, budur gibi bir bakış açısına karşıyım kesinlikle, kadın bu dünyaya iş yapmaya gelmiyor, zaten çocuk doğurmak gibi zor bir görevi var” diye cevap vermiştir. Anlatının devamında ise toplumsal cinsiyet alanında iş bölümü ile ilgili toplumsal yaptırımlara dikkati çekmektedir:

(...) daha geçen gün babama rica ettim, balkonda oturuyordu, baba çamaşırları serer misin? Bana dedi ki karşımızda park var, akşam vakti şu anda çok kalabalık dedi. Ben de ne varmış yani ayıp bir şey mi dedim. Karşı komşu kadın, babam çamaşır sererken bakıp gülmüş, babam da bundan etkilenmiş. Ayıp bir şey mi deyince serdi sağ olsun sonradan, ama en basitinden bu örnek gösteriyor ki toplum da bu davranışlara itiyor, ülkemizde şuan kabul görmüyor eşit rol dağılımı. Kadınlar, erkekleri yanlış yetiştiriyor, erkek oğlum benim, aslan oğlum benim, sen bir şey yapma gibi, bu çok yanlış. Mesela bir çay servisi oluyor, ilk önce erkeklerden başlanır diye bir algı var, ben inadına kadınlardan başlarım (F, Kadın, 20).

Çocuk bakımı, aile içi ilişkiler ve kadınlık – erkeklik rollerine ait tanımlamalar açısından bakıldığında; her şeye yetişen, bütün işleri yapan aynı zamanda sevgi ve ilgi kaynağı olan anneye karşın, ilgisiz ve çok çalışan aynı zamanda duygularını belli etmeyen baba figürü dikkati çekmektedir: “Annem çalışıyordu, evi annem geçindiriyordu. Evin bütün işini annem yapıyordu, alışveriş vs. sürekli koşturuyordu. Babam kuafördü. Annem ilgilenme, sevgi gibi beklentilerimi karşıladı ama babam hiç ilgilenmiyordu benimle” (M, Erkek, 19).

Yemeği ve ev işlerini anne ya da aileden başka bir kadın yapmaktadır. Baba, otorite sahibi ve kuralları belirleyen rolüyle erkek çocuğunun “erkeklik” kimliğinin oluşmasını denetlemektedir:

Yemeği annem veya teyzem yapıyordu. Babam otoriter bir babaydı. Ben değişik hareketler yaptığımda, sen erkeksin, yapamazsın derdi. Bir kere ablamın topuklu ayakkabısını giymiştim, meraktandı, boyum uzasın diye giymiştim. Konuşmama da karışırdı, “ya” ya da “be” dediğimde, sen erkeksin, ne biçim konuşuyorsun derdi. Ablamın dışarı çıkmasına karışırdı, sen kızsın, ne bu saatte dışarı çıkmak, okuldan sonra eve gel falan derdi (M, Erkek, 19).

Ancak dışarı çıkılmasına izin verilmeyen aبلaya karşın: “Liseye kadar okula birlikte gidiyorduk, çıkışta beni alıyorlardı. Liseden sonra ben kendimi, kavga ede ede özgürleştirdim. Giyimime vs. her şeyime karışıyorlardı. Daha çok da hareketlerime; ağır olacaksın, maço olacaksın gibi...” (M, Erkek, 19) diye ifade etmektedir.

Bu anlatıda kavga ederek özgürleşen, maço ve sert erkek olması konusunda desteklenen bir erkek çocuk söz konusudur. Bu haliyle bu söylem egemen toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve eril tahakkümün ve hegemonik erkekliğin örneklendiği gündelik yaşam pratiklerini ifade etmektedir. “Ev işlerini annem yapardı, alışverişe ailece giderdik. Anneme yardım ederim bütün ev işlerinde, kız kardeşim de ederdi. Babam genellikle ev işlerine yardım etmezdi” (P, Erkek, 21). Özellikle erkeklik kimliğinin sosyalleşme süreçlerinde pratiklerle inşa edilen bir durum olduğu bilgisi;

erkekliğin daha çok somut toplumsal uygulamalarla ve söylemlerle yerleştirildiğini ifade eder. Bu durumu özellikle erkek katılımcıların deneyimleri ve anlatıları desteklemektedir:

Çocukken genel olarak güçlü ol, sen bizim oğlumuzsun gibi şeyler söylerlerdi. Annem bana paşam der, dedem koçum der, babam da öyle. Kız kardeşime de kuzu derler. (...) Annem de çalışıyordu. İlkokuldayken annem çalışmaya başladı. Ev işlerini annem yapıyordu ama babam da yardım ediyordu, babam her şeye yardım eder aslında yemek yapmak dışında (N, Erkek, 20).

Çamaşır, bulaşık, anne tuvaletimi yaptım, anne acıktım gibi bu tarz şeylerle hep annemin ilgilenmesini beklerdim. Daha sonra annem bir hastalık geçirdi (...) sonra kız kardeşimle fark ettik ki her şeyi annemden bekliyormuşuz, onu hasta etmişiz gibi düşünmüştük, o dönem bizim için iğrençti, büyük ağabeyim askerden yeni gelmişti ve çalışıyordu, babam zaten hep çalışıyordu. Evde (...) annemin her işini biz yapıyorduk, pazar alışverişine ben gidiyordum, hem daha önce yapmadığım şeyleri yapıyor olmak hem de annemin ne kadar yorucu işler yaptığını fark etmek beni çok üzmüştü (O, Erkek, 21).

Bu anlatılarda da ev işlerine “yardım” etse de yemek yapmak gibi kadınsı işleri yapmayan bir baba modeli tanımlanmaktadır. Erkek çocuğa güçlü olması öğütlenirken ve erkek çocuk nitelenirken “paşa”, “koç” gibi güç ve tahakküm içeren kavramların kullanılması dikkat çekicidir. Buna karşılık kız çocuk “kuzu” gibi uysal ve kırılgan olmalıdır. On dokuz yaşında kadın katılımcı, anne ve babasına dair rolleri anlatırken olması gerekenlere toplumsal beklentiler bağlamında kendi taleplerini de vurgulayarak değinmektedir:

Ev işlerine babam karışmazdı, annem ablamlar ile yapardı. Annem her zaman tam anneydi, babamdan biraz daha ilgi bekliyordum herhalde. Bir anne ne yapması gerekiyorsa annem oydu, her zaman yanımda oldu, bir annenin evladının yanında olması gerekir, isteklerini söyleyebilir bir anne her zaman, benim annem de söyler, fakat zora koşma durumu yoktu hiç, arkadaş gibi oturup konuşabiliriz, hala da öyle (D, Kadın, 19).

(...) annem de çok merhametli ama tutucuydu, babam daha tutucuydu. Annem her işi yapıyordu, yemek, temizlik, babam, bir tek pazarları balkon yıkıyordu. Ağabeyim hiçbir şey yapmıyordu. Ablam hep anneme yardım ediyordu (C, Kadın, 19).

Anlatılarda genellikle, duygularını belli etmeyen, çok çalışan, otoriter ve çocukları ile fazla zaman geçirmeyen baba modeli dikkat çekmektedir. Ev işlerine genelde katılmayan, katılsa bile belirli işlere “yardım” eden baba modeli erkek çocuk için rol modeli olmaktadır. Kadınların genellikle bu durumu eleştirdikleri ve anneleriyle özdeşim kurdukları gözlenmektedir:

Ev işlerini, annemle birlikte ablam yapıyordu. Babam çok sıkı çalışıyordu, neredeyse ben babamı göremiyordum. Ama genellikle babam ev işi yapmaz, hala yapmaz. Ben, babama bu yüzden çok kızıyorum, belki boşanma meselesi de beni bu yüzden çok etkiledi (B, Kadın, 19).

Toplumsal Cinsiyet Algısının ve Rollerin Pekişmesine İlişkin Anlatılar

Kadın olmak ve erkek olmakla ilgili algıları sorulduğunda yirmi yaşında bir kadın görüşmeci; “ben liseye kadar erkek olmak istiyordum açıkçası o araba tutkusu, bende böyle bir duygu yarattı, kızlar araba sevmez, kızlar bebekle oynar, zihniyeti hakimdi çevremde ve ben arabaları, hayvanları çok severdim” (G, Kadın, 20) derken, sosyalleşme sürecinde kız çocuklarına biçilen sosyal rollere tepki olarak erkek kimliğine - isteklerine daha kolay ulaşması, daha az kısıtlama ile karşılaşacak olmasını varsayması gibi nedenlerle - olan özlemini dile getirmiştir. Bu durum aynı biçimde kadınların ve erkeklerin yerleşik geleneksel cinsiyet rollerine olan tepkisini de ifade etmektedir. Yine aynı kadın katılımcı ataerkil toplumda erkek olmanın avantajlarını söylemler aracılığıyla gündelik yaşamdan örneklemektedir:

(...) eşitsizliğin temeli eskiden beri gelen düzen, o, erkektir yapar, oğlum hadi çık bir gez, kendine ilgi göster, konuklara, komşuya oğlum, sen otur, kızım, sen kalk hizmet et, ağabeyine, babana, sen okuma, sen kal orada, ağabeyin okuyacak, ağabeyin bizi yüceltecek (G, Kadın, 20).

Böylece erkek çocuk, soyu devam ettiren, aile değerlerini sürdüren ve yücelten taraf olarak daha fazla yatırıma ve desteğe layık görülmektedir. Bu anlamda aile içi şiddet ve toplumsal cinsiyet ilişkileri sorgulandığında, hemen tüm görüşülenler kadına şiddeti gündeme getirmişlerdir. Anlatılarda şiddetin kadın-erkek arasındaki fiziksel güç farkından ve toplumsal cinsiyete ait kalıp yargıların ve toplumsal değerlerin değişmesinin yarattığı gerilimden kaynaklandığı ifade edilmiştir:

Şiddet gören çoğunlukla kadınlar. Erkeğin, şiddet uygulamasının nedeni, ego, hırs, ben yaparım, ben kalıplıyım zaten, (...) kuzenlerim de çoğunlukla erkek, gözlemliyorum, sebepsiz yere sadece güç kullanmış olmak için güç kullanıyorlar, ben güçlüyüm diye göstermek için, ben her istediğimi yaparım, sen eğer bana karşı gelersen, ben her istediğimi zorla yaparım, yaptırırım, resmen kendi egolarını tatmin etmek için yapıyorlar (B, Kadın, 19).

Ayrıca, aynı katılımcı çocukluğunda, cinsiyet farklarının sınırlarının net bir şekilde çizildiğini anlatmaktadır ve cinsiyet farklarını içselleştirirken, farkların keskin olması, kendisinde sosyal baskı ve korkuya neden olmuştur:

Benim bir arkadaşım vardı ortaokulda, erkek gibi davranıyordu ve kızlarla konuşuyordu, annem bir keresinde dikkatli ol diye konuşmuştu, o sırada sanırım bende bir korku oluştu, ben de öyle olursam ne olur acaba diye sürekli düşünürdüm, toplum nasıl karşılar veya dini açıdan ne olur ve ayrıca, bunları sorgulamak da beni rahatsız etti, acaba toplumsal algıdan dolayı mı böyle düşünüyorum, diye ama artık aştım bu korkumu (B, Kadın, 19).

Kadınların çocukluk dönemlerinde erkeklığe ait tanımlamaları, sosyal ve bireysel anlamdaki özgürlüklerini referans vererek erkek olmak istediklerini söylemeleri dikkat çekici bir durumdur. Çocukluğunda deneyimlediği, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan baskı ve eşitsizlikle ilgili bir kadın katılımcı şunları söylemiştir:

Ağabeyime karışmıyorlardı (...) ben hep erkek çocuğu olmak istiyordum. (...) İlkokulda sürekli erkek çocuklarıyla takıldım. (...) Erkek arkadaşlarımla futbol, taso oynardık. (...) Benim hayalim İngilizce öğretmeni olmaktı, ailem anaokulu öğretmeni olmamı istiyordu, kadınlara göre daha iyi bir meslek diye (C, Kadın, 19).

On dokuz yaşında başka bir kadın görüşmeci; çocukluğunda güçlü bir anne figürüne tanıklık etmiştir. Bu durum, onun kadın cinsiyetinin özellikleri ile ilgili düşüncelerini etkilemiştir; hayranlık duyduğu figürler yine kadınlardır ve hayranlık duyduğu nitelikleri güçlü olmakla ilişkilendirmiştir:

Ortaokulda Türkan Saylan’a çok aşıktım, sürekli yazılarını, kitaplarını okuyordum. Onun nedeni de çok güçlü görüyordum, yaptığı şeyler, durduğu yer, hayatı, aynı zamanda, özel hayatında da çok güçlü görüyordum, o yüzden (A, Kadın, 19).

Güçlü kadına olan hayranlığını “aşk” olarak ifade eden bu katılımcı, kadınların sosyal konumlarından dolayı zor olanı başardıkları için annesi ve Türkan Saylan’ı güçlü kadın imajlarından dolayı yüceltmektedir. Bir anlamda kendi rol modellerini belirleyerek, ideallerini vurgulamaktadır.

Kadınlık ve Erkeklığe İlişkin Söylemsel Tanımlamalar

Görüşülen erkek ve kadınlar toplumsal cinsiyet hiyerarşisi ve kalıp yargılarla ilgili söylemlerin, bu yargıların pekişmesinde son derece etkili olduklarını anlatılarıyla ve kendi deneyimlerine dayalı gündelik hayat pratikleri bağlamında ifade etmişlerdir. Yirmi yaşında erkek öğrenci:

Kadın, bana göre ilk özelliği naif ve masum olmalı davranışlarıyla, erkek ise sonuca dayalı olayı çözen gibi, kas gücü değil aynı zamanda o gücü hissettirmeli, kadın daha masum zayıf, zayıf dediğim ölçü olarak değil, karakter de değil daha kırılgan oldukları için, sanki erkeğin hep koruması gerekiyor gibi (N, Erkek, 20).

Sözleriyle korumacı ve kahraman mitini vurgulayan erkek modeline göndermede bulunmaktadır. Kadın ise masum, zayıf “ama karakter olarak değil” özellikleriyle erkeğin sorunlara pratik çözümler bulmasını bekleyen konumundadır. Bir anlamda erkek öğrencinin kültürel olarak belirlenmiş ideal kadınlık ve erkeklik tanımlamalarını ifade ettiği söylenebilir. Yirmi bir yaşındaki başka bir erkek öğrenci, kadın ve erkek tanımlamalarının kendisi için ne anlama geldiğinin sorulduğu soruya:

Ben erkek doğduysam erkeğim... Kadınsan kadınsındır, erkeksen erkeksindir. Erkekler genelde maskülen olurlar, kadınlar da biraz feminen olarak görünür, fakat bu bir algı bence tamamıyla doğru değil, kadın da maskülen olabilir, erkek de feminen olabilir, bunda bir sakınca yok bence (P, Erkek, 21).

Yukarıda anlatısına başvurulan görüşmeci bir yandan yerleşik kalıpları desteklerken diğer yandan bu kalıp yargıları sorgulayabileceğini de ima etmektedir.

Kadın ve on dokuz yaşında bir öğrenci hayran olduğu karakter sorulduğunda; çocukluğunda kadın olmasından dolayı baskıyla karşılaştığını vurgulayarak; davranışları ve giyiminin ailesi tarafından toplumsal cinsiyet rollerine göre disiplin altına alınmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Katılımcı çocukluğundan itibaren deneyimlediği baskı ve eşitsizlik karşısında, erkek olmayı özgür olmanın bir yolu olarak düşlemiştir. Ailedeki ağabey figürü ve ailenin onun üzerindeki baskısı, katılımcının algısında, güç ve özgürlüğün, erkek cinsiyetine has nitelikler olarak yerleşmesinde etkili olmuştur. Hayranlık duyduğu karakterlerden bahsettiği anlatısı da bu çıkarımı desteklemektedir:

Benim hayranlık duyduğum karakter oyun karakteriydi kadın, Tom Rider, istediğinin arkasında sonuna kadar giden insan, ben o kadına tapıyorum. Gerçek hayatta ise hayranlık duyduğum arkadaşım Ceren'di. O da benim gibiydi, erkek gibiydi. Tom Rider'ın fiziği çok güzel, saçları toplu, silahları var yanlarda, şortunun altında botları vardı. Otoriter bir kadındı. Hoşlanmadığım karakterler de ben eskiden süslü kadınlardan nefret ediyordum. Nedeni de ablaman etkisi var, bu kadınlar şöyle, işte makyaj yapıyorlar, açık-saçık giyiniyorlar falan demesi yüzünden nefret ediyordum, sonra tabi değişti (C, Kadın, 19).

Aynı katılımcı, kadın ve erkeğe özgü var olan ve olmasını istediği niteliklerden bahsederken, kadın cinsiyetini, genellikle erkekler için kullanılan sıfatlarla olumlamaktadır:

(...) kadın, erkeğin her söylediğine boyun eğmeyen, yeri geldiğinde hakkını savunan, ama yeri geldiğinde de seven, sağlam, delikanlı yani... Bunlar benim beklentilerim. Var olan durum ise, kadın deyince ev işi, temizlik, kocasının her istediğini yapan, boyun eğen, çocuklarım ortada kalmasın diye kocasından boşanamayan mesela. Erkek bağırır, döven, işe gidip geldiğini zannederek bütün sorumluluklarını yerine getirdiğini düşünen... (C, Kadın, 19).

On dokuz yaşında kadın öğrenci, “kadın, güçlü bir şey bence, erkeklerden daha güçlü olduğunu düşünüyorum ben” (A, Kadın, 19) diyerek toplumsal cinsiyet ve güç ilişkisini dile getirmektedir. Ancak devamında yaptığı kadın tanımı ve kadın denince aklına gelen imgeler yerleşik kadın imajını vurgulamaktadır:

Kadın deyince görünüş olarak daha çok topuklu ayakkabı, elbise, oje gibi şeyler geliyor aklıma. Erkekler daha sert duruyorlar. Erkek bence daha güçlü görünür (...) ama benim gördüğüm kadarıyla kadın daha güçlü oluyor. Benim için zaten kadın olmak, bir şeylere karşı savaşmak (A, Kadın, 19).

Görüşme notları ve bu alandaki tartışma konuları dikkate alındığında toplumsal cinsiyete dair davranış kalıp yargıları sorgulansa da, anlatılarda yerleşik algı ve söylemlerin büyük oranda geçerliliğini koruduğu görülmektedir.

Toplumsal Cinsiyete Dair Sorgulamalar, Beklentiler, Dönüşümler

Yirmi bir yaşında erkek bir katılımcının, annesinin ev içindeki görünmeyen emeğini fark etmesi onun toplumsal düzende kadınların neden eşitsizliğe uğradığına dair uygulamaları sorgulamasını sağlamıştır. Bu anlamda katılımcı düşüncelerini ifade ederken: “Sürekli baba tarafından büyütülmüşüz ya, yani otorite hep baba ya, o yüzden koca bir ülkeyi kadın mı yönetecek diyen insanlar var. Ailede baba baskın olduğu için bu toplumsal hayata böyle yansıyor ve diğer alanlarda da bu şekilde ilerliyor” (O, Erkek, 21) diyerek yerleşik toplumsal değerlere ve kadının konumuna dikkat çekmektedir. Siyasette ve yönetimde kadın sorununu baba figürü üzerinden tartışmaktadır. Yine aynı katılımcı ataerkil toplumlarda ailede otoritenin baba tarafından temsil edilmesinin toplumsal alanlarda güç ilişkileri içinde yansımalarına dikkat çekmektedir. Burada özel alanın kamusal alanla ne denli iç içe olduğu ve birinin diğerini biçimlendirdiği sonucu da çıkmaktadır. Benzer şekilde istediği öğrenimi görme konusunda annesi yerleşik toplumsal cinsiyet algısı doğrultusunda bir kadın katılımcıyı yönlendirmiştir: “Ailem beni öğretmenliğe yönlendirdi, ben tiyatrocü olmak istiyordum. Annem, “kolunda altın bilezik olsun ondan sonra tiyatro yaparsın” deyince... Babam ise her zaman beni destekledi, istediğimi yapmama izin verdi (D, Kadın, 19)”. Bu örnekte de görüldüğü gibi ataerkil değerlerin taşıyıcısı her zaman erkekler olmayabilmektedir. Bazen ataerkil sistemin kurbanı konumundaki bir kadın olan anne, kızının ataerkil sistemde onun kurallarına göre daha güvenli ve korunaklı yaşaması amacıyla bile olsa söz konusu kalıpların pekişmesine hizmet edebilmektedir. Bu durumu, belki de uzun süreçlerde ataerkil sistemle yaşayan ve eril tahakkümü deneyimleyen kadınlığın sistemin kurallarıyla ve sistem içinde kalarak mücadele etmeyi öğrenmesinin sonucu olarak değerlendirmek gereklidir. Yine yirmi bir yaşında olan erkek öğrencinin anlatısında baba figürü otoriter ve diğer örneğin aksine, anneyi ev içinde ve toplumsal ilişkilerinde pasifleştirme eğilimindedir. Baba, çocuklarıyla önemli konularda iletişimi anne üzerinden kurmakta ve böylece otoritesini korumaya çalışmaktadır. Anne ise herkesle iyi geçinen bir arabulucu rolündedir:

Annem, sürekli bizimle ve herkesle iyiydi. Mesela, bir problem olduğunda biz onu annemle çözerdik, babama hiç duyurmadan veya bir şey için izin isteyeceğimizde annemden isterdik, babayla çok muhatap olmazdık... Küpe takmamla ilgili de babam, annem evde yokken fark etmiş küpe taktırdığımı, “eve gelince de öteki kulağımı da ben deleceğim, bu ne ya” falan demiş, ama bana bir şey söylememişti. Bizde dolaylı yoldan oluyor hep, annem üzerinden (O, Erkek, 21).

Erkek katılımcı annesi üzerinden baba figürünü ve erkek tahakkümünü eleştirmektedir. Anne ve arabulucu kadın rolünü babanın otoritesini pekiştirmek üzerinden tartışmaktadır. Bu rol bir taraftan gerilimi azaltırken diğer yandan otoriteyi koruma altına almaktadır. Üniversite öğreniminin katkısı ile olduğu iddia edilen bu sorgulama kadınlar kadar erkeklerin de mevcut kalıp yargılara eleştirel yaklaşabildiğinin ifadesi de olabilir.

Teknik bir bölümde öğrenci olan kadın katılımcı, kadınların öğrenim tercihleri ve kariyerleri ile ilgili eşitsizliğe uğradıklarını düşünmektedir. Bu konuyla ilgili düşünceleri ve deneyimleri şu şekildedir: “Ben, üniversite tercihim yaparken, rehberlik hocam, hemşirelik yazalım sana dedi ve bunu söyleyen bir erkek öğretmen. Ben, makineyi seviyorum, fiziği seviyorum ve makine okuyacağım dedim, nitekim tercih ettim (B, Kadın, 19)”. Ancak aynı katılımcı meslek tercihinden dolayı yaşadığı sorunların ve yargılamaların sonra da devam ettiğini vurgulamaktadır: “Mesela ben, makine mühendisi olacağım dediğimde, sanayide mi çalışacaksın şeklinde yorumlar geldi” diyerek yerleşik toplumsal cinsiyet yargılarını ve bu konudaki tepkileri eleştirmektedir. Devamında ise kadın ve erkek eşitliğini savunurken, kullandığı argüman kadını yine geleneksel kalıbı içine hapsedmiş ve erkeğin destekçisi, arkasındaki güç olarak tanımlamış ve erkeğin hayatını kolaylaştıran yardımcı rolünü yeniden vurgulamıştır: “Ayrıca ben, erkekler yükselmesin demiyorum, ama fırsat eşitliği olmalı, kadınlar çok küçümseniyor, hâlbuki bir erkeğin arkasındaki en büyük dayanak kadın onun her şeyiyle ilgilenen kadın” (B, Kadın, 19). Aynı kadın katılımcının kadınların maruz kaldığı şiddetin nedenlerine ilişkin görüşleri erkek egemen toplumun yargılarını ve eril tahakkümü örneklemektedir:

Şiddet mağduru kadınlar çoğunlukla (...) Bizim evde de tartışmalar oluyor ve babamın şöyle bağırdığını hatırlıyorum; ben, bu evi tek başıma geçindiriyorum, yani erkeğin, sürekli ben varım, bu evi ben geçindiriyorum gibi bir söylemi var ve para her şeyin başlangıcı, eve para getirenin sesi çıkıyor (B, Kadın, 19).

Bu anlatıda kadın katılımcı toplumsal anlamda güç ilişkilerini, ekonomik bağımsızlık ve iş bölümünün erkeğe özgü algılamasından yola çıkarak eleştirmektedir. Aynı biçimde yirmi beş yaşında olan bir erkek katılımcı, babasının, sürekli evde olmamasına rağmen annesine, cinsiyetinden dolayı baskı uyguladığını belirtmiştir. Erkek katılımcının bunu çarpıcı bir biçimde deneyimlemesi onun toplumsal cinsiyete, toplumsal düzendeki eşitsizliğe bakışını etkilemiştir: “Bir kadın daha güçlüyse ve erkek aşağılandığını hissettiği zaman bu durumu kadına şiddet uygulayarak aşmaya çalışıyor... Bir durumda erkekler zekasını kullanamadığı için kadın daha zekice davrandığında erkek, bunu hazmedemediği için şiddete başvuruyor (S, Erkek, 25)”.

Kendi deneyimi ve aile içinde tanık olduğu bu durumu erkek egemen kültür açısından sorgulayan erkek katılımcının ifadeleri toplumsal cinsiyet hiyerarşisine ait kalıp yargıların bazı durumlarda sarsıldığını, sorgulanmaya başlandığını düşündürmektedir. Aynı katılımcının cinsiyet farklarına ilişkin görüşlerinin ve “birlikte olmayı düşüneneği kişi” ile ilgili beklentilerinin paralel olduğu görülmektedir:

Herkes nasıl istiyorsa öyle davranmalı. Birlikte olacağım kişinin bağımsız olması lazım, bana bağımlı olmayacak, düşünceli ve kendinden emin olacak, zeki olacak, kendine güveni olacak, kültürlü olacak. İstedğini giyebilmeli, çevredekilerden rahatsız edici bir davranış gördüğü zaman da kendi kararını kendisi verebilmeli (S, Erkek, 25).

Yirmi sekiz yaşında olan bir erkek katılımcının çocukluğu otoriter bir babanın olduğu ailede geçmiştir. Bu durumla bağlantılı olarak da katılımcı, beklentilerinin baba tarafından karşılanmayışı ile ilgili duyduğu yoksunluğu zihninde bir baba figürü yaratarak ve kendine o figürü rol alarak aşmaya çalışmıştır: “Ben, hep bu adamın tersi olacağım dedim. Kafamda yarattığım bir kişi vardı ve ben hep onu örnek aldım kendime, babamın yaptığığın tersini örnek aldım” (T, Erkek, 28). Bu deneyimlerinin ona - kadın erkek eşitliği ve rolleri bağlamında sorulan sorulara verdiği yanıtlardan anlaşıldığı üzere - daha eşitlikçi bir anlayışa sahip olma imkanı verdiği görülmektedir; katılımcının cinsiyete dayalı eşitsizlikle ilgili görüşleri: “Herkes kendi kararlarını verebilecek, kendi özgürlüğüne sahip olabilmeli, ister çalışır, ev hanımı olmak istiyorsa ev hanımı olur, evlenmek istemiyorsa evlenmez” şeklindedir. Katılımcı bu ifadesinde kendi kararlarını verebilen, güçlü ve özgür kadın tanımını desteklemektedir.

Sonuç

Cinsiyet ilişkileri kültürel, sosyal, ekonomik, politik olmak üzere çok boyutlu ve karmaşık süreçlerdir. Kadının statüsü ise cinsiyet ilişkileri içerisinde erkeğin statüsüyle karşılaştırılarak belirlendiği için karmaşıktır. Aynı zamanda kadınların hemcinsleri ile etkileşimleri, toplumsal hiyerarşideki sınıfsal ilişkiler gibi etkenler de bir toplumda toplumsal cinsiyet statüsü bağlamından kadınların ve erkeklerin statülerinin tanımlanmasında etkilidir (Özbay, 1995). Cinsiyet farklarının eril tahakküm üzerinden inşası, toplumsal düzende özel ve kamusal alanlarda kadın ve erkeklerin rollerinin ne olması gerektiğine dair sınırları çizmektedir. Bu sınırlar, kadınların ve erkeklerin toplumsal konumlarının ve konumlarına göre de eylemlerinin belirleniminde etkilidir.

Toplumsal cinsiyete dair pratiklerin gündelik hayatın sıradan rutinlerinde ve yaşamın her alanında kalıplaşarak varlığını sürdürdüğü ve yeniden üretimle sonraki kuşaklara aktarıldığı söylenebilir. Toplumsal cinsiyet kalıpları özellikle toplumsal güç ilişkileri içinde, üretim ilişkilerinde, özel ve kamusal alanlarda görünürleşmektedir. Bu çerçeveden hareketle

derinlemesine görüşme verilerine dayanan ve üniversite öğrencilerinin bu pratikleri tanımlama, içselleştirme ve yeniden üretme biçimlerine odaklanan bu çalışmada temel kategoriler olarak aile ile yakın çevrede toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin inşası; bu rollerin pekiştirilmesi süreçleri ile alanlar; toplumsal cinsiyet ile kadınlık ve erkeklığe dair söylemsel tanımlamalar ve son olarak bu rollere ilişkin sorgulama, dönüşüm ve beklentiler üzerinden kadın ve erkek katılımcıların farkındalık biçimleri sorgulanmıştır. Katılımcıların çoğunluğu çekirdek aile diye tabir edebileceğimiz anne-baba-kardeşlerden oluşan ailelerde çocukluğunu geçirmişlerdir. Anlatılarda, cinsler arası farklar üzerinden işleyen eril tahakkümün aile içindeki görünümüne, erkeğin çalışıp kadının çalışmadığı ailelerin bazılarında rastlanmıştır. Katılımcıların her biri, aile içi sorumlulukların, aile üyelerince paylaşılması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Aynı zamanda hiçbiri, ev işlerinin kadının sorumluluğu olması gerektiğine dair bir yargıda bulunmamıştır. Özel hayatlarını paylaşacakları kişiden de beklentileri sorumlulukların paylaşılması yönündedir. Ancak katılımcıların çoğu, çocukluklarında veya şu anda ev içi sorumlulukları kimin üstlendiğinden bahsederken “anneye yardım” vurgusunu yapmışlardır. Ev işlerinin ve sorumlulukların eşit bir şekilde paylaşılmasını düşünmelerine rağmen “anneye yardım edilmeli” veya “anneye yardım edilmedi” şeklindeki ifadeler, ev işlerinin kadının sorumluluğunda olması gerektiğine dair yerleşik algıya işaret etmektedir. Bu yerleşik algıya göre, kadının toplumsal konumuna annelik ve anneliğin getirisi olarak da çocuk bakımı ve ev işleri birer görev olarak kazanmıştır. Burada paradoksal bir biçimde katılımcılar, kadına yüklenen görev ve sorumlulukların toplumsal düzende kadını ikincil konuma düşürerek, birtakım eşitsizliklerin ve kadına yönelik şiddetin önünü açtığını ifade etmişlerdir. Fakat kullandıkları dile, söylemlerine ve cinsiyet farklarına ilişkin görüşlerine baktığımızda kadını, anaçlık, annelik, duygusal, kırılgan, hassas gibi eril tahakkümün yönlendirdiği cinsel farklara ilişkin sıfatlarla nitelendirmişlerdir. Hem erkek hem de kadın katılımcıların çoğunluğu erkek cinsiyetinin niteliklerini karakter bakımından güçlü, korumacı, ciddi ve ağırbaşlı gibi sıfatlarla kadın cinsiyetinden ayırma eğilimi göstermişlerdir. Ancak katılımcılar kendi günlük yaşantılarında ve toplumsal yaşantıda her iki cinsiyetin de eşit sorumluluk alması gerektiği ve eşit fırsatlara sahip olması gerektiği yönünde hemfikirdirler. Bununla birlikte, toplumsal yaşantıda eşitsizliğe ve şiddete maruz kalanın kadınlar olduğu konusunda ortak bir görüş sergilemişlerdir. Eşitsizliğin toplumsal cinsiyet farklılıklarına dayalı olduğu ve bunun da erkek merkezli bir toplumsal yapıdan kaynaklandığının farkında olan katılımcılar ailelerin çocuklarını, özellikle de erkek çocuklarını yetiştirme tarzının değişmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Sonuç olarak katılımcılar toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliğin doğal olmadığını, bu eşitsizliğin giderilebileceğini düşünmekle birlikte toplumsal düzende bu eşitsizliğin doğalmış gibi işlediğini gözlemlediklerini belirtmişlerdir.

Bu çalışmadaki önemli bulgulardan biri de; toplumsal cinsiyet ve eşitsizliğe dair görüşlerin, aile yapısı ve çocukluk deneyimleri ile birlikte sorgulanması yoluyla daha anlamlı bir değerlendirme yapmaya imkân sağlamasıdır. Bunların yanında, üniversite öğrencileriyle yapılan bu saha araştırması toplumsal cinsiyet ve eşitsizlik üzerine bir atölye işlevi görmüştür. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, görüşme sırasında ve sonrasında bu konularda konuşmaya ihtiyaç duyduklarını fark ettiklerini, aynı zamanda görüşmeler sayesinde kendi deneyimlerini ve düşüncelerini sorgulama imkânı bulduklarını belirtmişlerdir. Bu geribildirimlerin işaret ettiği çalışmanın bir kazanımı da hem araştıran taraf olarak araştırmacıların hem de görüşülen kişilerin toplumsal cinsiyet ve eşitsizlik üzerine karşılıklı etkileşim içinde bir düşünme pratiği ve yeniden sorgulama, değerlendirme yapmış olmalarıdır.

Summary

Gender regardless of any biological considerations includes definitions of gender roles and social practices that determine the hierarchy and power relations between genders in a society. In this sense, patterns of gender behavior are socially constructed practices that are passed on to generations through socialization. The family the individual is a part of, her/his group of friends, educational institutions and the media are places where the processes of internalization occur. University life in that sense is claimed to be a stage to question these internalized norms to a certain extent. With reference to the point stated above, this study focuses on university students' definitions and experiences of gender hierarchy. The aim of the study is to analyze students' perceptions about masculine domination and to examine their definitions and experiences on hegemonic masculinity. From this point of view, the issue is debated with reference to in-depth interviews conducted with a total of twenty university students including eleven female and nine male students whose ages range from nineteen to thirty. In 2016 in-depth interviews with semi-structured question form was conducted in Akdeniz University Campus. The sample of the study is limited to Akdeniz University students from such departments as German Language and Literature, Archaeology, Journalism, Public Relations and Publicity, Tourism and Hotel Management, Mechanical Engineering, Sports Management and Mathematics.. The length of interviews ranges from 15 to 40 minutes. Interviews begin with questions about gender hierarchy in their families and close friends which are regarded as the first environment where they socialize, definitions of their mothers and fathers as role models, perceptions of gender in their childhood, toys, plays, their roles in plays, their role models, their mothers and fathers' roles in the family and their relationships with sisters or brothers. Themes like roles in the family, perception of violence in the family, relationship between femininity and masculinity have been discussed in this group. The

other question group is about gender stereotypes. In this sense, there are questions as regards to gender based perceptions, prohibitions and rewards. In the third question group, gender perceptions and hierarchies are discussed through expressions and naming and interviewees' definitions concerning their bodies. The last and fourth category is related to the questioning gender stereotypes. The focus is on gender perceptions and debates, which are transformed through the influence of university life. In this frame, questions are directed towards the discussions of the meanings of education and marriage, the perception of the profession, expectations, dreams, and expectations about private life. In addition to their intellectual differences from their parents, their thoughts about marriage, cohabitation and abortion are discussed. The research findings are examined through the themes related to gender. In this framework, it can be said that university students still internalize and reinforce these roles despite their critical attitudes and questions about traditional gender roles. The majority of the participants spent their childhood in families with parents, brothers and sisters, which we can call the core family. Each of the participants agrees that family responsibilities should be shared with family members. Participants expressed that the duties and responsibilities imposed on women reduce the social position of women to secondary and leading to a number of inequalities and violence against women. But when we look at the opinions on their language, discourse and gender differences, the majority of both male and female participants have a tendency to distinguish male gender qualities from female gender in that they are strong, protective, serious and dignified. One of the important findings in this study is that the views on gender and inequality, questioning through the family structure and childhood experiences make it possible to make a more meaningful assessment. In addition, this fieldwork with university students has served as a workshop on gender and inequality. A large majority of participants noted that they realized that they needed to talk during and after the interview, and they also had the opportunity to question their own experiences and thoughts through the interviews. One of the outcomes of this work is that both researchers and interviewees have a change to rethink, requestion and reevaluate gender and equality in mutual interaction.

Kaynakça

- Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Atay, T. (2004). Erkeklik En Çok Erkeği Ezer. *Toplum ve Bilim Dergisi Erkeklik Özel Sayısı, 101*, 11-31.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015a). *Eril Tahakküm*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2012). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. Nazlı Ökten(Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Cem Soydemir (Çev.). İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Demez, G. (2005). *Kabadayıdan Sanal Delikanlıya Değişen Erkek İmgesi*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Dökmen, Z. (2004). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Fowler, B. (2003). Reading Pierre Bourdieu's Masculine Domination: Notes Towards an Intersectional Analysis of Gender, Culture and Class. *Cultural Studies*, 17(40271), 468-494.
- Fowler, B. (1998). *Pierre Bourdieu and Cultural Theory Critical Investigations*, London: Sage Publications.
- Goffman, E. (2014). *Damga Örselelenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2014a). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kandiyoti, D. (1997) *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, Aksu Bora vd. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kimmel, M. S. (2004). Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity. Gender Identity. P. F. Murphy, (Ed.), *Feminism & Masculinities* içinde (182-199). London: Oxford.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özbay, F. (1995). Kadının Statüsü ve Doğurganlık. Necla Arat (Yayına Hazırlayan). *Türkiye’de Kadın Olgusu*. (s. 151- 167). İstanbul: Say Yayınları.
- Sancar, S. (2009) *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Savran Gülnur, A. (2004). *Beden, Emek, Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, İstanbul: Kanat Kitap.
- Saygılıgil, F. (2016). Giriş, F. Saygılıgil (Yayına Hazırlayan). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. (s. 9-16). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Simmel, G.(2016). *Kadınları Cinsellik ve Sevgi*, Onur Kuzgun(Çev.). İstanbul: PinhanYayıncılık.
- Unat, N. A. (1995). Kadın Araştırmalarının Amaç Neden ve Kapsamı. Necla Arat (Yayına Hazırlayan), *Türkiye’de Kadın Olgusu*, (s. 15-28). İstanbul: Say Yayınları.

Akademide Kadınlar: Yükseköğrenime Giriş ve Kariyerde İlerleme

Women in the Academy: Access to Higher Education and Career Advancement

Nurşen Adak*

Öz Eğitimin temel haklardan biri olarak kabul edildiği günümüzde eğitimde geçen süre geçmişe oranla arttığı gibi kadınların yükseköğrenime giriş ve akademik kariyerde ilerleme talepleri de artmaktadır. Bu çalışmada kadınların akademiye öğrenci ve akademisyen olarak girişleri, akademik çalışma alanlarının cinsiyet temelli ayrışıp ayrışmadığı ve akademik kariyerde ilerleme süreçlerinin araştırılması amaçlanmaktadır.

Çalışmada kullanılan öğrenci ve akademisyenlere ilişkin veriler YÖK ve TÜİK'ten elde edilmiştir. Yükseköğrenim görenlerin %46'sını kadınlar oluşturmakta, veriler yükseköğrenime girişte görece kadın-erkek eşitliğine yaklaşıldığını ortaya koymakla birlikte akademik kariyerde önlisansdan doktora eğitime doğru ilerlendikçe eşitsizliğin kadınlar aleyhine arttığını göstermektedir.

Akademide çalışanların ise %44'ünü kadınlar oluşturmakla birlikte dünyada gözleendiği gibi Türkiye'deki veriler de akademiye yatay ayrışmaya işaret etmektedir. Şöyle ki kadın akademisyenlerin en yoğun olduğu alanlar dil ve edebiyat alanları olup bu alanları sırasıyla; sağlık bilimleri, sosyal bilimler, sanat ve uygulamalı sosyal bilimler takip etmektedir. Buna karşın, erkekler ekonomik getirisi daha fazla olan teknik bilimler, matematik ve fen bilimleri, ziraat ve ormancılık alanlarında çalışmayı tercih etmektedirler.

Akademide yatay ayrışmaya ek olarak dikey ayrışma da gözlenmekte, kadınlar çeşitli sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle kariyerlerinde toplumsal cinsiyete dayalı dikey bir ayrışmayı deneyimlemektedir. Akademik kariyere araştırma görevlisi pozisyonunda %50 kadın ve %50 erkek olarak başlanırken profesörlüğe ulaşan kadın oranı sızdıran boru hattı misali %20 kayıp ile %30'a gerilemektedir. Ancak akademiye toplumsal cinsiyet temelli asıl sorun kadınların akademik yönetimde temsilinin erkeklere oranla çok düşük olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Akademi, Yatay Ayrışma, Dikey Ayrışma

Abstract: In today's world where education is regarded as one of the basic rights, the period of time spent on education has lengthened compared to the past and women's demands to access higher education and academic advancement have increased, as well. The purpose of this article is to analyse women's access to

*Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, nadak@akdeniz.edu.tr.

academy as students and academicians, the processes of women's academic career advancement and whether there is a gender-based segregation in the fields of their academic studies.

The data regarding the students and academicians used in the study is provided by the Council of Higher Education (YÖK) and Turkish Statistical Institute (TUIK). The data reveal that gender equality is relatively approached in access to higher education as 46 percent of students in higher education is consisted of women; yet when considering the academic advancement from associate degree program to doctoral education, it is observed that gender inequalities increase against women.

Data obtained in Turkey, parallel with the world statistics, indicate a vertical segregation in academy with 44 percent of female academicians. The fields of study that are predominated by women academicians are language and literature and these fields are followed by health sciences, social sciences, art and applied social sciences respectively. Men, on the other hand, prefer technical sciences, agriculture and forestry, mathematics and physical sciences which are economically more advantageous.

In addition to horizontal segregation in academy, women experience a gender-based vertical segregation in their academic careers due to various socio-cultural factors as well. While the number of women academicians who begin an academic career as research assistants is 50% ,just like their counterparts, the percentage of women who reach the rank of professor drops to 30 percent with a 20 percent loss like a leaky pipeline. However, the main gender-based problem in academy is that female representation in academic administration is highly lower compared to male representation.

Keywords: Gender, Academy, Horizontal Segregation, Vertical Segregation

Giriş

Yükseköğrenim kurumları içinde buldukları toplumun değer ve normları, gelenekleri, adetlerine göre şekillendikleri için her toplumda yükseköğrenim sisteminin yapısı, örgütlenişi, sisteme giriş ve koşulları toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirip dönüştürme girişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda toplum tarafından inşa edilen toplumsal cinsiyete ilişkin rol ve beklentiler aynı şekilde yükseköğrenim kurumlarına da yansımakta ve yeniden üretilmektedir.

Türkiye’de kadın akademisyenlere ilişkin literatür incelendiğinde kadın hareketinin etkisiyle kadın konusunda akademik çalışmaların yapılmaya başladığı 1980’ler, Türkiye’de akademisyen kadınlara ilişkin çalışmaların da başlangıcı sayılabilir. 1980’lerin sonunda Eser Köker tarafından hazırlanan “Türkiye’de Kadın, Eğitim ve Siyaset: Yüksek Öğretim Kurumlarında Kadının Durumu Üzerine Bir İnceleme” başlıklı doktora tezi öncü çalışmalardan birisidir. Bu tarihlerden itibaren Acar’ da (Acar, 1991; 1996; 1998) yazdığı makalelerle alana önemli katkılar sağlamıştır.

1996'da Türk ve Alman akademisyenlerin ortaklaşa gerçekleştirdikleri Almanya ve Türkiye'de akademisyen kadınların durumlarının ve sorunlarının tartışıldığı Akademik Yaşamda Kadın konulu sempozyumda kadınların akademiye girişleri, akademik ilerleme süreçleri gibi konular farklı ülkeler örneğinde tartışılmış ve daha sonra sempozyum bildirileri "Akademik Yaşamda Kadın" (1996) adıyla kitaba dönüştürülmüştür.

Akademide kadınlara ilişkin çalışmalar irdeledikleri konular bağlamında değerlendirildiğinde, öncelikle kadınların akademiye girişi ve akademideki mevcut durumlarını ortaya koymaya yönelik betimsel çalışmalar dikkat çekmektedir (Acar, 1996; Özel, 2007; Akbulut 2011). Ardıç (2009) ve Okay (2007) ise yaptıkları çalışmalarda belli alanlardaki (Mühendislik ve Fen Bilimleri, Yönetim ve Organizasyon) kadın akademisyenlerin durumunu tasvir etmeye çalışmışlardır. Bazı çalışmalar (Adak & Cömertler, 2005; Özkanlı, 2010; Tan vd., 2011) ise akademide yaşanan toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa ve yatay-dikey ayrışmaya vurgu yapmaktadır. Akademisyenlerde iş doyumunu ve strese ilişkin çalışmalar (Erdem, 2005; Akman vd., 2006; Sarıtaş, 2010) bu alanla ilgili diğer çalışmalardır.

Farklı akademik pozisyon ve farklı üniversitelerde (özel veya devlet üniversitesi) akademisyenlerin kariyer gelişimleri ve karşılaştıkları sorunların genel olarak ele alındığı çalışmaların (Özbilgin & Healy, 2004; Dost & Cenkseven, 2007; Özkanlı, 2007) yanı sıra özellikle toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışmasına odaklanan araştırmalar (Özkanlı & Korkmaz, 2000; Gönenç vd, 2013) kadınların akademide karşılaştıkları güçlükleri ve bunlara kaynaklık eden sosyo-kültürel yapıyı anlamak açısından önem taşımaktadır.

Türkiye'de akademisyen kadınların mevcut durumlarını ve sorunlarını inceleyen çalışmaların yanı sıra, seçilmiş bazı ülkeler ile Avrupa Birliği üyesi bazı ülkelerdeki akademi çalışanı kadınlar karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koyan çalışmalar da (Sağlamer vd., 2018; Özkanlı & White 2009; Machado-Taylor & Özkanlı, 2013) alana katkı sunmaktadır.

Bu çalışmaların genel bir değerlendirilmesi yapıldığında Cumhuriyetle beraber gerçekleştirilen yükseköğretim reformlarının kadınların öğrenci ve akademisyen olarak yükseköğretim içinde yer almalarına katkı sunmakla birlikte akademide toplumsal cinsiyet eşitliğinin tamamen sağlandığını iddia etmek güçtür. Bu makalede yükseköğrenime giriş, akademik kariyerde ilerleme ve akademik çalışma alanlarının cinsiyet temelli ayrışıp ayrışmadığı konuları irdelenmektedir.

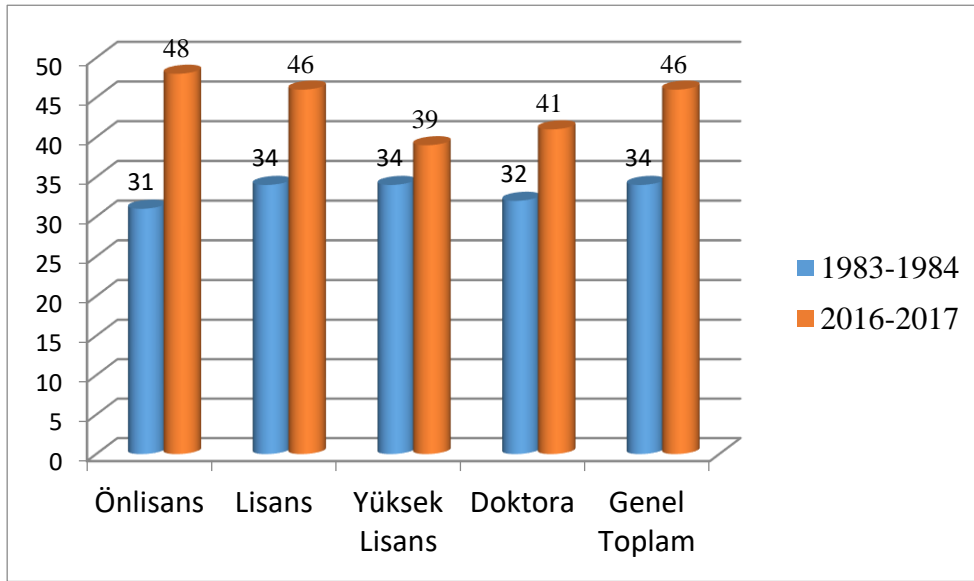
Kadınların Yüksek Öğrenime Girişi

Türkiye'de kadınlar Cumhuriyetle beraber yapılan yükseköğretim reformları ile yükseköğretim sisteminin bir parçası olmuştur. Türkiye'de kadınların öğrenci ve akademisyen

olarak yükseköğrenim sistemi içinde yer almalarına karşı ciddi bir direnç gelişmemiştir. Ayrıca erkek damgası vurulmuş bir yükseköğretim geleneğinin olmayışı, kadınların akademiye katılımlarına olanak vermiştir (Neusel, 1996). Acar (1996: 78) Cumhuriyetin ilk yıllarında üniversitelerin bir yandan çağdaşlaşma ülküsüne bağlılıklarını gösterme gayreti ve diğer yandan da artan eleman ihtiyaçlarını karşılama amacı ile kapılarını kadınlara açtıklarının düşünülebileceğini belirtmektedir.

Türkiye’de kadınların akademiye girişi irdelenmeden önce üniversitelerin sayısal gelişimi incelendiğinde 1933’te İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşundan 1982’ye kadar geçen yıllar itibariyle üniversite sayısının giderek arttığı ve 1982’de kurulan 8 üniversite ile beraber sayının 27’ye ulaştığı gözlenmektedir. İlk vakıf üniversitesi olan Bilkent Üniversitesi 1984’de kurulmuştur. 1987 yılında 29 olan üniversite sayısına 1992’de açılan 24 yeni üniversite eklenmiştir (Günay & Günay, 2011). Bugün itibariyle 113 devlet, 72 vakıf (68 Vakıf Üniversitesi ve 5 Vakıf MYO) üniversitesi olmak üzere toplam 194 üniversite bulunmaktadır (<https://istatistik.yok.gov.tr/> 06.04.2018). Gün geçtikçe artan üniversite sayısı kadınların akademiye hem öğrenci hem de akademisyen olarak girişlerinde de etkili olmuştur. Bugün itibariyle Türkiye’de tüm şehirlerde en az bir üniversite bulunduğu gibi üniversitelerin eğitim-öğretim veren bazı birimleri ilçelere de açılmıştır. Bu durum özellikle geleneksel değerler çerçevesinde kız çocuklarını şehir dışına üniversite eğitimi almak üzere gönderme konusunda dirençli olan aileler için bir seçenek oluşturarak yaşadıkları yerde kızlarını üniversiteye gönderme şansı sunmuştur.

Yükseköğrenime giriş incelendiğinde kayıtlı toplam 7.198.987 öğrencinin 3.886.107’si erkek 3.312.880’si kadındır. Diğer bir ifadeyle yükseköğrenim gören öğrencilerin %54’ü erkek %46’sı kadındır (<https://istatistik.yok.gov.tr/> 06.04.2018).

Grafik 1: Okuyan Kadın Öğrenci Oranları (1983-1984 ve 2016-2017 Yılları)

Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/> 17.05.2018

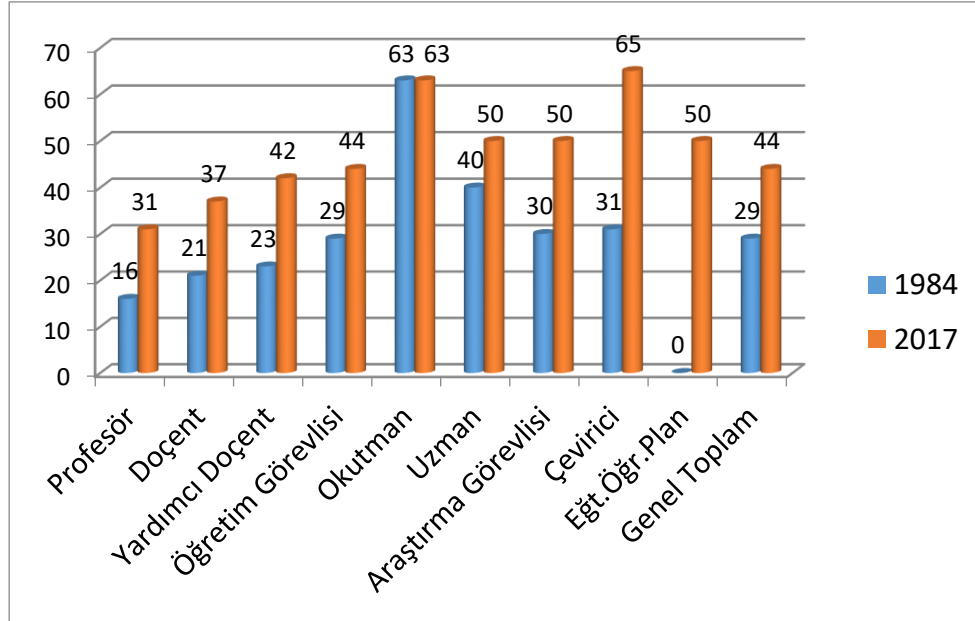
Yükseköğrenim alan öğrencilerin oranları incelendiğinde 1983-1984 Eğitim-Öğretim yılında önlisansta okuyanların %31'i kadın, %69'u erkek iken doktora düzeyinde kadınların oranı %32'dir. Rakamlar o dönemde yükseköğrenim görenlerin kabaca üçte birinin kadın olduğunu göstermektedir. Geçen zaman içerisinde kadınların yükseköğrenime girişinde önemli artışlar gözlenmiştir. 2016-2017 Eğitim-öğretim yılında önlisanstaki kadınların oranı %48'e yükselerek neredeyse yarıya yaklaşırken doktora düzeyindeki kadın oranı yükselse de %41'de kalmıştır (<https://istatistik.yok.gov.tr/> 17.05.2018). Rakamlar yükseköğrenime girişte görece kadın-erkek eşitliğine yaklaşıldığını göstermekle birlikte akademik kariyerde önlisanstan doktora eğitimine doğru ilerlendikçe eşitsizliğin kadınlar aleyhine arttığı gözlenmektedir. Bu durum eğitime yatırım yapmanın erkek ayrıcalığı olarak devam ettiğine işaret etmektedir.

Kadınların Akademiye Girişi

Türkiye'de yükseköğrenime öğrenci olarak girmenin yanı sıra kadınların akademisyen olarak üniversitelere girişi de oldukça önemlidir. Yüksek öğretim istatistikleri kadınların akademik çevrenin dışında kalmadıklarını, akademideki kadın oranının sanayileşmiş Batı ülkelerinin standartlarıyla yarışabilir nitelikte olduğunu göstermektedir. Türkiye'de Kadınların yükseköğrenim kurumlarında çalışma tarihlerini Özbilgin ve Healy (2004: 360) üç aşamada incelemektedir. 1920'lerden 1930'lara kadar olan ilk aşama, Mustafa Kemal tarafından sağlanan bir dizi ilke aracılığıyla kadınların akademide istihdamına olanak vermiştir. 1940'lardan 1980'lere dönüşümün ikinci aşamasında kadın akademisyenlerin yavaş yavaş artmasıyla bu ilkeler pekiştirilmiş ve üniversite sektörünün görece durağan büyüme oranı 1990'larda yeni özel

üniversitelerin ortaya çıkmasıyla hızlı bir genişlemenin olduğu üçüncü aşamayla değişmiştir. Böylece kadınların akademiye girişleri artmıştır. 1960'da %19 olan kadın akademisyen oranı 1999'da %34,6'ya yükselmiştir. YÖK'ün son istatistiklerine göre toplam akademik personelin %56'si erkek, %44'ü kadındır (<https://istatistik.yok.gov.tr/> 17.05.2018).

Grafik 2: Yükseköğretimde Akademik Düzeylere Göre Kadın Akademisyen Oranları



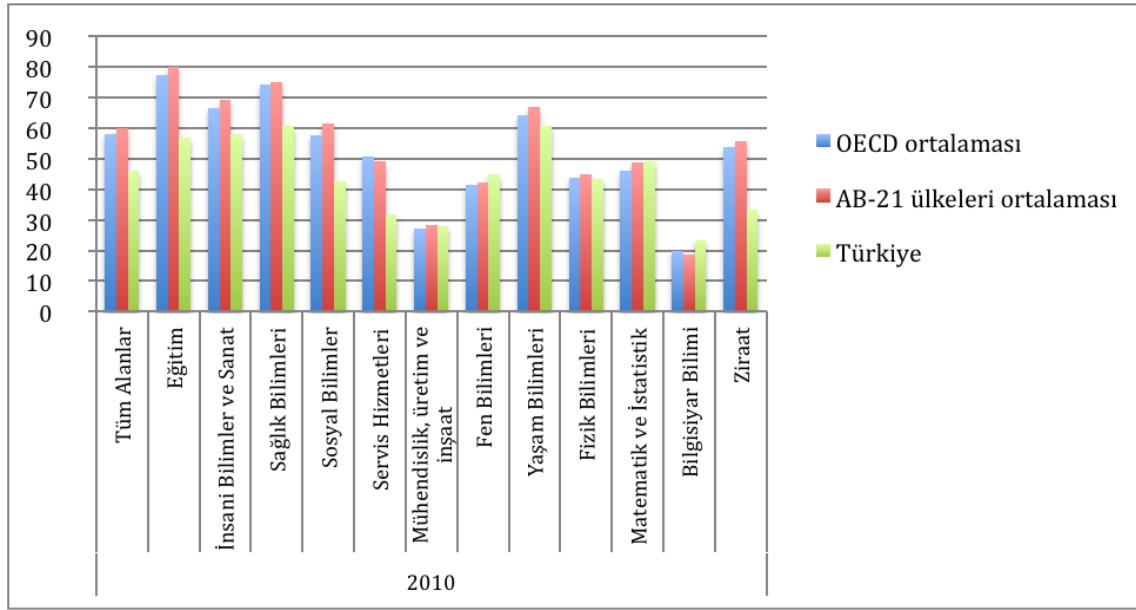
Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/> (17.05.2018)

Günümüzde Avrupa ve gelişmiş dünyada yüksek öğrenime katılım konusunda büyük ölçüde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmış olması ilgiyi kadınların yüksek öğrenime katılımlarından ziyade yüksek öğrenimde kadın ve erkeklerin alan tercihlerine ve bu bağlamda da toplumsal cinsiyete dayalı yatay ayrışmaya kaydırmıştır (Kim, 1990:3).

Akademiye Yatay Ayrışma

Günümüzde toplumsal yaşamın pek çok alanında kadın-erkek eşitliği konusunda önemli ilerlemeler olmasına karşın; eğitim, sağlık, işgücüne katılım ve gelir gibi bazı alanlarda Hâlâ sorunlar devam etmektedir. Akademiye toplumsal cinsiyete dayalı ayrışma da bu sorunlardan biridir. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrışma, kadınların ve erkeklerin farklı sektörlerde ve mesleklerde çalışma eğilimini ifade eder. İki tip ayrışma ayırt edilebilir: Yatay ve dikey ayrışma.

Her ne kadar gelişmiş ülkelerde yükseköğrenime girişte görece toplumsal cinsiyet eşitliği yakalansa da öğrencilerin bilim alanları tercihleri cinsiyete dayalı olarak ayrışmakta ve akademiye yatay ayrışma gözlenmektedir. Ayrıca geniş kapsamlı bazı çalışmalar yükseköğrenim kurumlarındaki bu yatay ayrışmanın evrenselliğine dikkat çekmektedir (Barone, 2011; Ramirez & Wotipka, 2001; Smyth, 2001).

Grafik 3: Yükseköğretim Diplomasına Sahip Olan Kadın Oranları, 2010

Kaynak: OECD (2012), Education at a Glance 2012: OECD Indicators, OECD Publishing.
<http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en>, s.86

Bettio ve Verashchagina, (2009) yatay ayrışmayı, herhangi bir ölçüt tarafından düzenlenmeyen, belli meslek veya sektörlerde bir grubun baskın temsili olarak tanımlamaktadır. Yatay ayrışma mesleklerde veya ekonomik faaliyet alanlarında kadınların ve erkeklerin yoğunluğunu anlatırken, bilimde yatay ayrışma baştanbaşa bilimsel alanlarda kadınların ve erkeklerin eşitsiz dağılımı anlamına gelmektedir (She Figures, 2012: 86).

Türkiye’de kadınların yükseköğretimde mezun oldukları bilim dalları OECD ülkeleri ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında (Bkz grafik 3) ülkeler arası küçük farklılıklar olmakla beraber benzerlikler dikkat çekmektedir. Sağlık bilimleri, eğitim, insani bilimler ve sanat, yaşam bilimleri Avrupa Birliği Üyesi ülkelerde, OECD ülkelerinde ve Türkiye’de kadınların yoğun olarak tercih ettikleri alanlar iken; bilgisayar ve fen bilimleri, matematik, mühendislik baskın bir şekilde erkek bilim dalları olarak yatay bir ayrışmayı gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte ziraat alanı OECD ve AB ülkelerinde kadınlar arasında daha yaygın iken Türkiye’de bu alan kadınlar tarafından pek tercih edilmemektedir. Bilim dallarının toplumsal cinsiyet temelinde yatay olarak ayrışması OECD ve AB ülkelerinde Türkiye ile kıyaslandığında daha belirgindir.

Bilim alanlarının toplumsal cinsiyete dayalı olarak ayrışması bilim dallarının alt alanlarında da gözlenmektedir. Örneğin teknik bilimlere genel olarak erkekler ilgi göstermekle beraber alt alanlarda tekrar yatay bir ayrışma gözlenmekte, makine mühendisliği ve inşaat mühendisliğini erkekler tercih ederken kadınlar mimarlık ve gıda mühendisliğine yönelmektedir. Matematik ve doğa bilimlerinde ise erkekler fizik alanında yoğunlaşırken kadınlar biyolojiyi tercih etmektedir.

Diğer bir örnek sağlık bilimlerinde gözlenebilir. Uzun bir eğitim sürecini gerektiren ve ekonomik getirisi fazla olan tıp fakültelerinde daha fazla erkekler yer bulurken bakımla ilgili bir sağlık bilimi alanı olan hemşirelikte daha çok kadınları görmek mümkündür. Hatta tıbbın alt uzmanlık alanlarında da toplumsal cinsiyete dayalı ayrışmayı görmek mümkündür. Şöyle ki genel cerrahi, ortopedi gibi cerrahi uzmanlık alanlarını erkekler tercih ederken cildiye, göz gibi alanlarda kadınlar yer almaktadır.

Kurumların niteliği, toplumda insanların erkeklere ve kadınlara farklı şekilde atfedilen sosyal değerler tarafından belirlenir. “Erkek” olmanın ataerkil bir çerçevede daha önemli olduğu düşünülürse, bu yatay ayrışmada, daha prestijli alanlar “erkeksi” olarak nitelendirilirken, daha az gelir getiren, daha az prestijli alanlar “dişil” olarak değersizleştirilir; Çünkü erkeklik, toplumdaki toplumsal cinsiyete sahip kurumlardan biri olan eğitim sistemlerinde “kadınlık” üzerinde baskındır.

Yükseköğretimde toplumsal cinsiyete dayalı ayrışma konusuna sosyolojik araştırmalarda giderek daha fazla dikkat çekilmekte, özellikle de işgücü piyasasındaki cinsiyete dayalı eşitsizlikleri anlamamanın anahtarı olarak görülmektedir. Barone (2011:157) çalışma alanlarının seçiminin üniversite mezunları arasındaki cinsiyet eşitsizliğinin yüzde 15 ila 25’ini açıkladığını belirtmektedir.

Leathwood ve Read’e (2008) göre bilim alanlarının toplumsal cinsiyete dayalı olarak ayrışması kadınların yükseköğrenime katılımlarından daha az fayda sağlayacaklarını ve daha çok kadının daha az prestijli kurumlarda çalışacaklarını göstermektedir. Sonuç olarak, bu durum saygınlığı daha az olan kurumlarda çalışan kadınların yukarı doğru toplumsal hareketliliklerinde onlara daha az yardım edecektir. Böylece bu durum kadınların var olan toplumsal eşitsizliklerini güçlendirebilir. Bu noktada Leathwood ve Read’e (2008) göre kadınlar için katılım, başarı ve sonuç yüksek eğitimde üç farklı şeydir. Kadınlar için yükseköğrenime katılım oranı, yüksek başarı ve iyi istihdam olanakları anlamına gelmeyebilir.

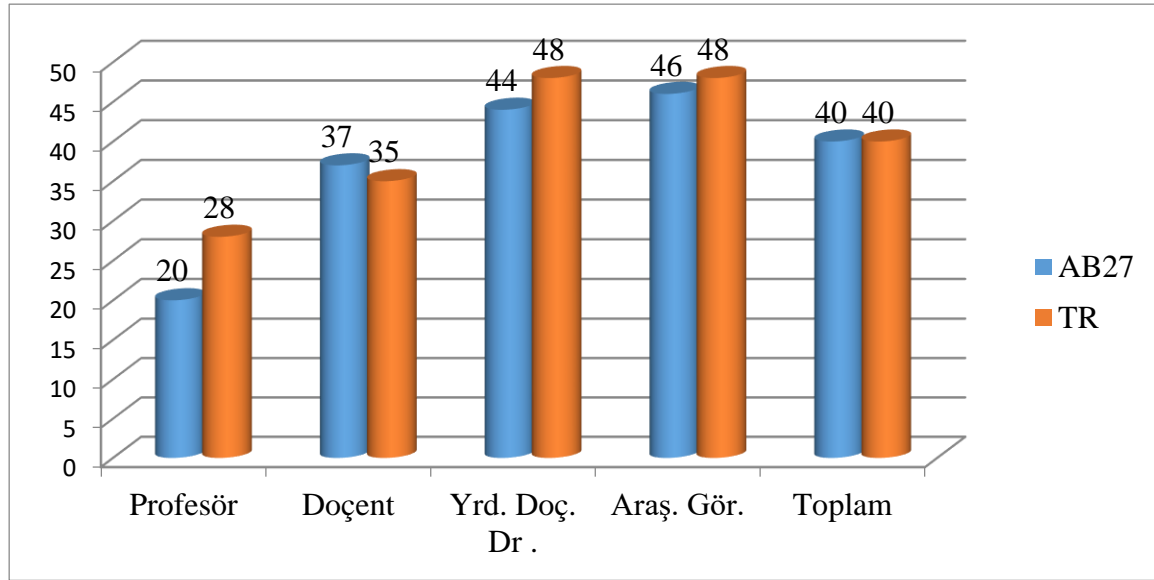
Akademide Dikey Ayrışma

Akademide toplumsal cinsiyet bağlamında sadece yatay ayrışma yaşanmamakta ayrıca dikey ayrışma da gözlenmektedir. Dikey ayrışma, açık olarak tanımlanabilir bir grup çalışanın, meslek veya sektörün istenir nitelikler üzerine temellenen bir düzenlemenin tepesinde daha az temsil edilmesini anlatır. Dikey ayrışma hiyerarşik ayrışma olarak da tanımlanmaktadır (Bettio & Verashchagina, 2009: 32.)

Akademide yatay ayrışmaya ek olarak görülen dikey ayrışmada kadınların kariyer basamaklarında ilerlerken karşılaştıkları güçlülere dikkat çekilmektedir. Bir meslek olarak akademisyenlik genellikle araştırma görevlisi olarak başlamakta ve ulaşılabilecek en yüksek nokta

profesörlük olmaktadır. Türkiye’de YÖK’ün son verilerine göre (<https://istatistik.yok.gov.tr/> 17.05.2018) akademik kariyere araştırma görevlisi pozisyonunda %50 kadın ve %50 erkek olarak başlanırken profesörlüğe ulaşan kadın oranı *sızdıran boru hattı* misali %20 kayıp ile %30’a gerilemektedir.

Grafik 4: AB ve Türkiye’de Akademik Düzeylere Göre Akademisyen Oranları 2010



Kaynak: She Figures 2012 Gender in Research and Innovation, Statistics and Indicators , s.90

She Figures 2012 verilerinden hareketle akademik düzeylere göre kadın akademisyenlerin oranı Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin ortalaması ile kıyaslandığında tüm akademik düzeylerdeki toplam akademisyen oranının, hem Türkiye’de hem de Avrupa Birliği üyesi ortalamasında %40 olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği üyesi ülkeleri ortalamasında kadın profesör oranı %20 iken en yüksek kadın profesör oranına sahip Romanya ve Litvanya’dan sonra %28 kadın profesör oranıyla Türkiye üçüncü sırada yer almaktadır. Doçent düzeyinde Türkiye, Avrupa ortalamasının (%37) altına inmektedir (%35). Yardımcı doçent düzeyinde ise %48 ile Türkiye, %44 olan AB 27 ülkeleri ortalamasının tekrar üstüne çıkmaktadır. Araştırma görevlilerinde de Türkiye (%48) ile yine AB ülkeleri ortalamalarının (%46) üzerinde bir orana sahiptir. Sonuç olarak hem Türkiye’de hem de Avrupa Birliği üyesi ülkelerde akademik kariyer arttıkça kadınların oranı azalmakta; cinsiyet temelli bir eşitsizlik ve dikey ayrışma gözlenmektedir. Türkiye’de araştırma görevlisi kadın oranı %48 ile erkek araştırma görevlisi oranına oldukça yakınken, kariyerin üst basamağında yer alan profesörler arasında kadın oranı %28’e kadar düşmektedir. Benzer bir şekilde AB ülkelerinde de %46 olan araştırma görevlisi kadın oranı profesörlükte %20’ye gerilemekte, akademik kariyer gelişiminde cinsiyete dayalı eşitsizlik görülmektedir. (She Figures, 2012: 90).

Özbilgin ve Healy'e (2004: 361) göre Türkiye'deki kadın profesör oranının Avrupa'daki üniversitelerden daha yüksek olmasının üç nedeni olabilir: 1. Devlet politikası olarak kadınların akademiye girişlerinin desteklenmesi 2. Akademisyenliğin kadınlar için uygun ve güvenli bir meslek olarak görülmesi 3. Erkeklerin akademi dışında daha fazla kazanç getiren işler bulmaları nedeniyle akademiye tercih etmemeleri. Avrupa'da akademisyenlere ödenen ücretlerin daha yüksek oluşu ve toplumsal olarak akademisyenliğin daha saygın görülmesi, erkeklerin bu alanı kadınlardan daha fazla sahiplenmelerinde etkili olmuş olabilir.

Literatürde dikey ayrışma ile ilgili olarak kullanılan diğer bir kavram da cam tavan kavramıdır. Bu kavramla kadınların çalıştıkları iş alanlarında, kariyerlerinde ilerlemelerine engel olan görünür ve görünmez yapay engeller anlatılmak istenmektedir. Cam tavan kadın yöneticilerin kariyerlerinde belli bir yere ulaştıktan sonra karşılaştıkları zorlukları anlatmaktadır.

Avrupa ülkelerinde akademik kariyer süreçlerinde dikey ayrımcılığın göstergesi olarak kullanılan cam tavan endeksi oranları incelendiğinde Türkiye'de cam tavan endeksinin (%1,25) yükseköğretim alanında 27 Avrupa Birliği üyesi ülkenin ortalamasına (%1,80) oranla daha düşük olduğu anlaşılmaktadır (She Figures, 2012: 96). Türkiye'de dikey ayrımcılıkla ilgili bu durumu Sağlamer vd. (2013:20) aşağıdaki şekilde açıklamışlardır:

Osmanlı döneminden beri kadınların eğitim sektörüne yönlendirilmesi, savaşlardaki kayıpların genç erkek nüfusta yarattığı tahribat, Avrupa'nın köklü üniversitelerindeki erkek egemen normların henüz yerleşmemesi, Cumhuriyetin yeni yüksek eğitim kurumlarına özellikle de orta sınıftan kadınların girişinin özendirilmesi ve bu yönde toplumda destekleyici bir kültür oluşması söz konusu nedenler arasında sayılabilir. Diğer taraftan Cumhuriyet döneminde kadınlara verilen haklarla kadınların her alanda eğitime almaya ve çalışmaya özendirilmeleri; bu dönemde yükseköğretimde kadın katılımına önemli katkılar yapmış, toplumda kadın akademisyenlerin prestijli bir imaj sergilemesine ve bu nedenle de çekim alanı oluşturmasına neden olmuştur.

Avrupa toplumlarından çok daha fazla kadın profesör oranına sahip Türkiye'de akademide kadınlarla ilgili asıl önemli sorun yönetimde kadın temsili alanında yaşanmakta, karar alma pozisyonlarında kadınlar çok az temsil edilmektedir. Kadınların iş yaşamında üst düzey yönetici pozisyonlarına ilerleyememeleri ve karşılaştıkları zorlukları anlatmak için kullanılan cam tavan akademide de gözlenmektedir. Türkiye'de 112 devlet üniversitesinin sadece 4 tanesinin (Düzce, İzmir Ekonomi, İzmir Demokrasi ve Yüksek İhtisas Üniversitesi) rektörü kadın iken 68 vakıf üniversitesinde durum görece daha olumlu olup 11 vakıf üniversitesinin rektörü kadındır (<https://istatistik.yok.gov.tr/> 17.05.2018). Kadınların akademik yönetimde daha az temsil edilmelerinin bir nedeni geleneksel cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde kadınların ev içi özel alanla tanımlanmalarından kaynaklanabilmektedir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde iş-aile

ikiliğinde eşlik, annelik rol ve statüsü kamusal alandaki çalışan statüsünün önüne geçebilmekte daha az kadın yönetimde söz sahibi olmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde aileye ilişkin sorumlulukların kadın ve erkekler tarafından eşit olarak paylaşılmaması ve kamusal düzenlemelerle kadınlarının üzerlerindeki bakım yükünün azaltılmaması, yönetici pozisyonlarındaki kadın katılımını düşürmektedir. Ayrıca kadınların iyi yöneticilik yapamayacağı yönündeki ataerkil anlayışın da değişmesi gerekmektedir.

Değerlendirme

Eğitimin temel haklardan biri olarak kabul edildiği günümüzde eğitimde geçen süre geçmişe oranla arttığı gibi, kadınların yükseköğrenime giriş ve akademik kariyerde ilerleme talepleri de artmaktadır. Bu noktada kadınların yükseköğrenim olanaklarından ne kadar ve nasıl yararlandıkları, akademik kariyerde ilerleme olanaklarının araştırılması önem taşımaktadır.

İnsanların eylemleri toplumsal olarak belirlenmiş olmasa da sosyal olarak kısıtlanabilir; insanlar, belirli eylem biçimlerinin potansiyelleri ve sınırlamalarına dair belli bir farkındalığa dayanan kararlar alırlar. Erkekler ve kadınlar tarafından yapılan seçimler, diğer şeylerin yanı sıra, erkeksi ve kadınsı davranışın toplumsal beklentileriyle sınırlıdır; Ancak bu, insanların sosyal olarak ayrılan rollerini pasif olarak kabul ettikleri anlamına gelmez (Kim, 1990: 2). Bu bağlamda akademiye kadın katılımı ve akademiye ilerleme süreçleri toplumsal cinsiyetle yakından ilgilidir. Bu çalışmada akademik yaşamda kadınların kariyer gelişimlerinde karşılaştıkları disiplinlere dağılımındaki asimetriği anlatan *yatay ayrışma* ve kadınların akademik kariyerlerindeki yükselme süreçlerinde karşılaşılan engelleri anlatan *dikey ayrışma* ele alınmıştır.

YÖK istatistikleri, TÜİK verileri ve She Figures 2012 verileri aracılığıyla Türkiye'deki akademiye yatay ve dikey ayrışma AB ülkeleri verileriyle karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de hem öğrenci hem de akademisyen olarak kadınların özellikle dil ve edebiyat, sosyal bilimler ve eğitimle ilgili alanlarda uzmanlaşmayı tercih ederken; erkeklerin fen, matematik ve mühendislik ile ilgili alanlara yöneldikleri anlaşılmış ve akademiye yatay bir ayrışmanın olduğu gözlenmiştir. Bu çerçevede toplumsal cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın akademiye alan tercihlerine de yansıtılarak akademik alanı da cinsiyetli hale getirdiğini iddia etmek mümkündür. Akademiye yaşanan toplumsal cinsiyet temelli diğer bir ayrışma dikey ayrışmadır ve akademik düzey yükseldikçe kadın oranı önemli ölçüde düşmektedir. Araştırma görevlisi olarak akademik kariyere erkeklerle aynı oranda başlayan kadınlar, hem AB ülkelerinde hem de Türkiye'de ulaşabilecekleri en üst düzey olan profesörlüğe ulaştıklarında neredeyse oranları yarıya düşmektedir. (AB'de %46 dan %20'ye) düşmektedir. Her ne kadar AB ülkelerinden daha düşük cam tavan endeksine sahip olsa da Türkiye'de de akademik düzey yükseldikçe kadınların oranı

düşmektedir. Türkiye'deki asıl sorun rektörlük gibi akademik yönetimde kadın temsilinin az olmasıdır ki, kadınların akademide ilerlemelerinin yolunu açacak karar mekanizmalarının harekete geçirilmesi sürecinde akademideki kadınların durumlarını bilen üst düzeyde kadın yöneticilerin bulunması stratejik öneme sahiptir.

Sonuç olarak yükseköğrenim kurumları; içinde buldukları toplumun değer ve normları, gelenekleri, adetlerine göre şekillendikleri için her toplumda yükseköğrenim sisteminin yapısı, örgütlenişi, sisteme giriş ve koşulları toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirip dönüştürme girişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda toplum tarafından inşa edilen toplumsal cinsiyete ilişkin rol ve beklentiler yükseköğrenim kurumlarına da yansımakta, erkekler kadınlardan daha fazla yükseköğrenim şansı yakalayabildikleri gibi yönetimde ve karar alma mekanizmalarında daha fazla temsil edilmektedirler. Ayrıca akademide belli bilim alanları kadınlarla özdeşleştirilirken belli bilim dalları “erkeksi” olarak algılanmaktadır. Ancak bu durum sadece Türkiye'ye özgü olmayıp, gelişmiş Batı toplumlarında da gözlenmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de akademinin kapılarının kadınlara daha fazla açık olduğu iddia edilebilir.

Bu çalışma Türkiye'nin yüksek öğreniminde yaşanan cinsiyet ayrımı sorunlarının temel boyutlarını belirlemektedir. Öğrencilerin ve akademisyenlerin cinsiyetlerine göre üniversite seçimlerinin nedenleri ve sonuçları, kariyerde ilerleme süreçleri üzerine kapsamlı bir alan araştırması yapılması konuyu daha iyi anlayabilmek ve uzun vadede cinsiyet eşitsizliği sorunlarını çözebilmeye katkı sağlayabilir.

Summary

In today's world where education is regarded as one of the basic rights, the period of time spent on education has lengthened compared to the past and women's demands to access higher education and academic advancement have increased, as well. The purpose of this article is to analyse women's access to academy as students and academicians, the processes of women's academic career advancement and whether there is a gender-based segregation in the fields of their academic studies.

The data regarding the students and academicians used in the study is provided by the Council of Higher Education (YÖK) and Turkish Statistical Institute (TUİK). The data reveal that gender equality is relatively approached in access to higher education as 46 percent of students in higher education consist of women; yet when considering the academic advancement from associate degree program to doctoral education, it is observed that gender inequalities increase against women. The percentage of female students in associate degree programs and doctoral programs was very close in 1993; 31 percent and 32 percent, respectively. In the course of time,

the percentage of female students in associate programs in 2017 was 48 percent; yet the percentage in doctoral programs in the same year dropped to 41 percent, which is an indication of vertical segregation. The percentage of female academicians has also increased as is the case in the studentship. The percentage of female academicians has risen from 29 percent in 1984 to 44 percent in 2017.

Data obtained in Turkey, in parallel with the world statistics, indicate a vertical segregation in academy with 44 percent of female academicians. When the departments where female students accomplish their higher education in Turkey are compared to the European Union and OECD countries, similarities draw the attention although there are slight differences among countries. Computer sciences, physical sciences, mathematics and engineering are predominantly male while health sciences, education, human sciences, art and life sciences are mostly preferred by women in Turkey, member states of the EU and OECD countries. Obviously, these preferences reveal horizontal segregation. In addition to this, agriculture is not an immensely preferred area by women while it is more common among women in OECD and EU countries. The horizontal segregation of disciplines is more obvious in OECD and EU countries in comparison to Turkey.

In addition to horizontal segregation in academy, women experience a gender-based vertical segregation in their academic careers due to various socio-cultural factors, as well. The rate of women decreases as they advance in their academic careers both in Turkey and member states of the EU. Gender based inequalities and vertical segregation are observed in that issue. While the proportion of women who begin their academic career as research assistants is 50%, just like their man colleagues, the percentage of women who reach the rank of professor drops to 30 percent with a 20 percent loss like a leaky pipeline.

In a similar way, the percentage of women in the EU countries as research assistants which is 46 percent, drops to 20 percent in professorship, which indicates the fact that there is gender inequality in academic advancement. When the glass-ceiling index for women is analysed which is used as a sign of vertical segregation in academic advancement in European countries, it is seen that the glass-ceiling index for women in Turkey in higher education (%1,25) is lower than the average ratio in 27 EU countries (%1,80). This situation reveals the fact that vertical segregation is more obvious in EU countries than in Turkey. However, the most important problem in the academy in Turkey which has a higher percentage of female professorship than in Europe is, female representation in university administration as women are underrepresented in decision-making positions. The notion of glass-ceiling which describes the difficulties women have encountered and their not being able to progress in high level positions in working life is observed

in the academy, as well. Only 4 out of 112 state universities have women rectors and 11 out of 68 private universities have women rectors, which is relatively positive.

As a conclusion, the structure and organization of the higher education system, access to the system and the conditions in every society have significant roles on transforming gender relations because higher education institutions are constructed in accordance with social norms, values and traditions. Within this context, gender roles and expectations are reflected upon higher education institutions and men are represented in administration and decision making mechanisms more than women, as they obtain the chance to access higher education more than women do. Furthermore, certain disciplines are identified with merely women or men; yet this situation is not only peculiar to Turkey as it is observed in Western societies as well. It can be asserted in the study that the academy in Turkey is more accessible for women.

Kaynakça

- Acar, F. (1991). "Women in Academic Science Careers in Turkey". *Women in Science Taken Women or Gender Equality* (Ed. By Veronica Stolte-Heiskanen), New York: St Martin's Press, 147-171.
- Acar, F. (1996). "Türkiye'de Kadın Akademisyenler: Tarihsel Evrim ve Bugünkü Durum". *Akademik Yaşamda Kadın* (Editör. Dr. Hasan Coşkun), Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No. 9, 75-102.
- Acar, F. (1998). "Türkiye Üniversitelerinde Kadın Öğretim Üyeleri". *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 313-321.
- Adak, N. & Cömertler, N. (2005). Türkiye'de Akademide ve Akademik Yönetimde Kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt.8, sayı.2, 5-22
- Akbulut, N. (2011). Ayna benlik: Kadın akademisyenler gelenekçidir. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 9(34), 50-66.
- Akman, Y., Kelecioğlu, H. & Bilge, F. (2006). Öğretim elemanlarının iş doyumlarını etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30 (30).
- Barone, C. (2011). Some things never change: gender segregation in higher education across eight nations and three decades, *Sociology of Education*, 84, 157–176.
- Bettio F. & Verashchagina, A. (2009). *Gender Segregation in the Labour Market: Root Causes, Implications and Policy Responses in the EU*. Brussels: European Commission.

- Dost, M. & Cenkseven, F. (2007). Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan öğretim elemanlarının mesleki sorunları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 203-218.
- Erdem, A. R. (2005). A Survey of Academic and Administrative Staff's Job Satisfaction: The Case of Pamukkale University, Faculty of Education. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (21). 126-137.
- Gönenç, I., Akgün, S., Özvaris, S. B. & Tunç, T. E. (2013). An Analysis of the Relationship between Academic Career and Gender at Hacettepe University. *Eğitim ve Bilim*, 38 (170), 166-178.
- Günay, D. & Günay, A. (2011) 1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt/Volume 1, Sayı/Number 1, Nisan/April 2011; Sayfa/Pages 1-22
- Kim, T. (1990). *Gender and Subject in Higher Education*, Buckingham; Bristol, PA, USA Open University Press.
- Leathwood, C. & Read, B. (2009). *Gender And The Changing Face Of Higher Education: A Feminized Future?* McGraw-Hill Education (UK).
- Machado-Taylor, M. & Özkanlı, Ö. (2013). Gender and academic careers in Portuguese and Turkish higher education institutions. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 346-356
- Neusel, A. (1996). Kadınların Bilimsel Kariyerini Belirleyici Bir Faktör Olarak Yüksek Öğretim Sistemi-Türkiye ve Almanya Arasında Bir Karşılaştırma. *Akademik Yaşamda Kadın*, (Editör. Dr. Hasan Coşkun), Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No. 9. 37-54.
- OECD (2012). *Education at a Glance 2012: OECD Indicators*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en>.
- Okay, N. (2007). Türkiye'de ve Dünyada Mühendislik ve Fen Bilimleri Bölümlerindeki Kadın Akademisyenlerin Mevcut Durumuna Bakış, *İTÜ Maden Fakültesi, Jeoloji Müh. Bölümü, Cumhuriyet Bilim Teknik*, 289, 1-3.
- Özbilgin, M. & Healy, G. (2004). The gendered nature of career development of university professors: the case of Turkey. *Journal of Vocational Behavior*, 64 (2004) 358-371.
- Özkanlı, Ö. & White, K. (2009). Gender and leadership in Turkish and Australian universities. *Equal Opportunities International*, 28 (4), 324-335.
- Özkanlı, Ö. (2010). Türkiye'de kadın akademisyenlerin durumu. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 59-70.
- Özkanlı, Ö. & Korkmaz, A. (2000). Kadın Akademisyenler. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını*.

- Özkanlı, Ö. (2007). The situation of academic women in Turkey. *Eğitim ve Bilim*, 32 (144), 59-70
- Ramirez, F. & Wotipka, C. (2001). Slowly but Surely? The Global Expansion of Women's Participation in Science and Engineering "Fields of Study, 1972-92". *Sociology of Education*, 74: 231-51.
- Sağlamer, G., Tan, M. G., Çebi, P. D., Çağlayan, H., Gümüsoğlu, N. K., Poyraz, B., Öztan, E., Özdemir, İ., Tekcan M., Adak, N. & Kahraman, S. Ö. (2018). Gendered patterns of higher education in Turkey: Advances and challenges. *Women's Studies International Forum*, Vol. 66, s. 33-47: Pergamon.
- Sağlamer, G., Tan, M. & Çağlayan, H. (2013). Türk Yükseköğretiminde Kadın Katılımı Üzerine Bir Araştırma. *Türkiye'de Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Akademisyenler Ağı*, İstanbul.
- Sarıtaş, M. (2010). Öğretim Elemanlarının İş Doyumu ve İş Stresi Düzeylerinin Belirlenmesi. *Education Sciences*, 5(2), 81-92.
- She Figures (2012). *Gender in Research and Innovation, Statistics and Indicators*. http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/she-figures-2012_en.pdf Erişim Tarihi 12.05.2018
- Smyth, E. (2001). *Gender Differentiation and Early Labour Market Integration across Europe*. MZES Working Paper No. 46. Mannheim Centre for European Social Research. Retrieved from <http://www.mzes.uni.mannheim.de/publications/wp/wp-46pdf>.
- Tan, M. G., Sağlamer, G. & Celik, O. A. (2011). *Women in science, engineering and technology (SET) in mediterranean basin*. WEE2011, 86-92.
- TÜİK (2013). *İstatistiklerle Kadın 2012*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi 06.04.2018. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi 17.05.2018.

Yeniden Üretim Döngüsü İçinde Kadın Göçmenler *Immigrant Women Within Reproduction Cycle*

Çağlar Özbek*, Uğur Can Köşk**

Öz: 1215 yılında, İngiltere kralının dikdörtgen masaların yuvarlak masalarla yer değiştirilmesini onaylamasının ve bu değişim talebinin halktan geldiği kabul edilerek bunun ilk demokrasi mücadelesi olarak kayıtlara geçmesinin üzerinden yaklaşık 800 yıl geçti. Ne var ki, masanın etrafında yer alanlar değişmediği sürece, ortaya çıkan her türlü sürecin yalnızca belli başlı sınıfsal yapılara hizmet ettiği gerçeğiyle yüzleşenlerin sayısı hala azınlık konumunda. Bununla birlikte, yaşanan değişimlerin belli başlı sınıfsal yapılara hizmet ederken, bu eylemlerin birleştirici olduğu ve refah seviyesini yükselttiği propagandalarının tam tersine ayrıştırıcı ve yoksullaştırıcı nitelikte olduğu ve bu ayrışım ile gelir adaletsizliğinin ise özellikle ırk ve cinsiyet üzerinde şekillendiği gerçeğiyle yüzleşenler ise yok denecek kadar az. Oysa toplumsal cinsiyet eşitliği kaygısı taşıyan herkesin yüzleşmesi gereken gerçeklerden biri, Magna Carta'nın ilanından yaklaşık 800 yıl sonra kaleme alınan Magna Carta Manifestosu'nda Peter Linebaugh tarafından dile getirildi: "Yeniden üretim, toplumsal üretimi önceler. Kadınlara dokunmak, kayaya dokunmaktır" (Linebaugh, 2008: 244). Bu çalışmanın amacı ise, günümüzde küresel bir boyut kazanan ve çoğunlukla göçmen kadınlar üzerinden gerçekleşen yeniden üretimin, göç öncesi ve göç sonrasında kadınlar için ne ifade ettiğini teorik bir düzlemde ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeniden Üretim, Ev Emeği, Kadın Yoksulluğu, Kadın Göçü.

Abstract: It's been nearly over 800 years since the demand to replace rectangular tables with round tables was approved by the King of England and documented as the first struggle for democracy considering the fact that the demand for change was introduced by the people. However, the number of people who confront the fact that any kind of process serves to certain classes unless those situated around the table change is still very few. In addition to this, while the experienced changes serving to certain class structures, on the contrary to the canvassing that these actions are connective and increase the welfare level, these are separating and impoverishing acts and with the ones confronting with the fact that income injustice is shaped upon race and gender is scarcely any. Whereas, one of the fact that anyone who has a concern with social gender equality, has been stated by Pete Linebaugh at Magna Carta Manifesto, written after 800 years

*Doktor Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cağlar@mu.edu.tr.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, ugurcankosk@gmail.com.

of Declaration of Magna Carta; “Reproduction precedes social production. Touch the women, touch the rock” (Linebaugh, 2008: 244). Accordingly, the purpose of this study is to display pre-migration and post-migration meanings of reproduction for women which has recently acquired a global dimension and become a reality for mostly immigrant women.

Keywords:Reproduction, Domestic Work, Women’s Poverty, Women Migration.

Giriş

1215 yılında, İngiltere kralının dikdörtgen masaların yuvarlak masalarla yer değiştirilmesini onaylamasının ve bu değişim talebinin halktan geldiği kabul edilerek bunun ilk demokrasi mücadelesi olarak kayıtlara geçmesinin üzerinden yaklaşık 800 yıl geçti. Ne var ki, masanın etrafında yer alanlar değişmediği sürece, ortaya çıkan her türlü sürecin yalnızca belli başlı sınıfsal yapılara hizmet ettiği gerçeğiyle yüzleşenlerin sayısı hala azınlık konumunda. Bununla birlikte, yaşanan değişimlerin belli başlı sınıfsal yapılara hizmet ederken, bu eylemlerin birleştirici olduğu ve refah seviyesini yükselttiği propagandalarının tam tersine ayrıştırıcı ve yoksullaştırıcı nitelikte olduğunu ve bu ayırım ile gelir adaletsizliğinin ise özellikle ırk ve cinsiyet üzerinde şekillendiği gerçeğiyle yüzleşenler ise yok denecek kadar az. Oysa toplumsal cinsiyet eşitliği kaygısı taşıyan herkesin yüzleşmesi gereken gerçeklerden biri, Magna Carta’nın ilanından yaklaşık 800 yıl sonra kaleme alınan Magna Carta Manifestosu’nda Peter Linebaugh tarafından dile getirilmiştir: “Yeniden üretim, toplumsal üretimi önceler. Kadınlara dokunmak, kayaya dokunmaktır” (Linebaugh, 2008: 244).

“İnsanda, ama yalnız insanda...” diyor Sartre, “...varoluş özden önce gelir. Bu demektir ki, insan önce vardır; sonra şöyle ya da böyle olur” (2007: 8). Ardından, Sartre’ın bu varoluşsal yolculuğunda en büyük desteği aldığı Simone de Beauvoir’dan feminist hareketin tözü konumuna gelmiş o ünlü söz gelir: “Kadın doğulmaz, kadın olunur!” (1956: 273). Bu ifadeler yer verilmesinin tek ve asli amacı, sosyal bilimlere dair hangi alan incelenirse incelenir, kadının ve toplumsal cinsiyetin göz ardı edilerek bu incelemenin yapılması durumunda analizin mutlaka eksik kalacağını önemle vurgulamaktır. Toplumsal yapıda görmeye alışık olduğumuz bu patriarkal yapı, bilimsel gerçeğe ulaşmada da karşımıza çıkmaktadır. Bilimin cinsiyetlendirilmiş ve kamusal olması sıfatıyla erkeklere atfedilen bir alan olduğu tartışması uzunca bir süredir gündemi meşgul etmektedir (Fox Keller, 2016). Dolayısıyla, gerçeğe ulaşmak bakımından göç olgusunu kadının merkeze alındığı bir bağlamda ele almak ve bunu yaparken bahsi geçen patriarkal engelin bu olguyu hangi biçimlerde etkilediği ve şekillendirdiğini yeniden üretim kavramı bağlamında ortaya koymak bu çalışmanın temel amacını yansıtmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda kadınların göç olgusu ile nasıl ilişkilendiği ve örtüştüğü, bir döngü içerisinde incelenecektir. Nitekim sosyo-ekonomik bağlamlar çerçevesinde, önce bireyin özellikle de kadınların göç etme kararı almasında ve bunu eyleme dökmesinde tarihsel bir süreç/altyapı olduğu ve bunun da döngüsel bir zincir yarattığı düşünülmektedir. İster geleneksel isterse de göçün yeni biçimleri olsun, kadınların göç sistemine dahil olmasının özel biçimleri vardır (Köşk & Özbek, 2017; Tuna & Özbek, 2012). Bu bağlamda çalışmada, kadın ve göç olgusunu ilişkilendiren bu zincirin her biri ele alınacaktır.

İlk kısımda, yani zincirin ilk halkasında, “yeniden üretim” kavramı gelmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin başladığı dönemden günümüze kadar geçen süreçte, kadınların toplumsal konumunu belirleyen en önemli kavramlardan biri olarak yeniden üretimin irdelenmesi büyük önem taşımaktadır. En genel ve basit haliyle yeniden üretim, kadınların emeğini fiziksel açıdan sınırlandırması ve bu nedenle hem bu emeğin görülmemesini hem de erkekler tarafından denetlenmesini kolaylaştırması bakımından üzerinde durulması gereken bir olgudur. Nitekim bu sınırlandırma ve denetim, kadınların öncelikle “ev işi” ile özdeşleştirilmelerine neden olmakta, bu da emeğin önce özel alanda, sonrasında da kamusal alanda cinsiyetlendirilmesini meşrulaştırmaktadır.

İkinci kısımda; emeğin cinsiyetlendirilmesine bağlı olarak, kadınların ev içinde ücretsiz çalışmaları ya da kamusal alanda sadece kendilerine atfedilen alanlarda -sınırlı bir biçimde- istihdam edilmeleri ve gelir elde etseler dahi bu gelir üzerinde söz sahibi olamamaları nedeniyle ortaya çıkan bir olgu incelenecektir: “Yoksulluğun kadınlaşması”. Yeniden üretim mekanizmalarının kadınların işgücüne katılımına engel olmasının yanında, çalışma saatleri ve ücretlerdeki cinsiyet eşitsizliğinin kadınları ne ölçüde yoksullaştırdığı ve kadınların bundan ne derece etkilendiği, zincirin bir diğer halkasını anlamlandırmak için oldukça önem taşımaktadır.

Daha sonra özellikle iktisadi göç teorilerinde ifade edildiği gibi, günümüz neo-liberal dünyasında gelişmekte olan (çevre) ülkelerden gelişmiş (merkez) ülkelere doğru artan göç dalgası içerisinde kadınların yeri ve öneminin artması ile nasıl daha görünür hale geldikleri tartışılacaktır. Bu tartışmaya ek olarak, iktisadi temelli göç hareketlerinin zorunlu-gönüllü göç olgularına atıf yapılarak hangi konumda yer aldıkları sorusunun sorulması ve bu sorunun kapitalizm ve patriarka çerçevesinde toplumsal cinsiyet perspektifinden irdelenmesi ayrıca bir gerekliliktir.

Son olarak, bu son halkanın ilk halkaya eklenmesi itibarıyla tüm bu sürecin neden bir döngü olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Göçmen emeğinin, var olduğu her toplumsal yapı içerisinde çoğunlukla en düşük gelirli ve vasıfsız işlerde kullanıldığı kabul edilmekte, söz konusu kadın göçmenler olduğunda bu kabulün halen geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Özellikle

küreselleşme ve neo-liberalizm sürecinde, gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranlarının kısmen artmasına ek olarak, devletin sosyal hizmetlerden giderek el çekmesiyle ortaya çıkan bakım açığı gerçekliği birleştirildiğinde ise, bu açığın göçmen kadınlar ile kapatılmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, yeniden üretim sürecinin yerli kadından göçmen kadına hangi koşullarda devredildiği ve böylece döngünün nasıl tamamlandığı bu kısımda ele alınacaktır.

Yeniden Üretim Kavramı Bağlamında Ev İçi Emek

Yeniden üretim kavramını tartışırken, hem kapitalizm sürecinin irdelenmesine hem de feminist bir bakış açısına ihtiyaç olduğu gerçeğini şu soru net bir şekilde ortaya çıkarıyor: “Modern çağın başlangıcında yüz binlerce cadının idamı ve kadınlara karşı yürütülen bir savaş ile kapitalizmin yükselişinin aynı zamana denk gelmesi nasıl açıklanabilir?” (Federici, 2017). 1970’li yıllarda Silvia Federici, Mariarosa Dalla Costa, Maria Mies ve Ariel Salleh gibi feministlerin yer aldığı Ev İçi Emek için Ücret Kampanyası gibi hareketler, bu soruların daha sık sorulmasına yol açmıştır. Fakat bu soruların artık daha sık ve yüksek sesle sorulmasından ziyade asıl ufuk açıcı olan, kapitalizmin değil Marksizmin sorgulanmasıdır. Sosyalist pencereden bakıldığında, kapitalizmin özellikleri ve yıkıcı sonuçları cinsiyet farkı gözetmeksizin herkes tarafından fark edilebiliyorken, 70’ler sonrasında ortaya çıkan feminist dalga şu sonuca varmaktaydı: “Marksizm cinsiyet körüdür”.

Nitekim Marksizm, yeniden üretimin kapitalist sermaye birikimi için önemi ve gerekliliğini yalnızca emeğin yeniden üretimine atfederek yapar, fakat yeniden üretimin kadın bedeni ve kadın emeği üzerinde inşa edildiğini göz ardı eder. Örneğin Engels (2000); kadınların daha aşağı bir konumda olduklarını kabul etmekle birlikte, “burjuva ailelerinde kadınlar efendilerine hizmet etmek ve aile mülkünü çoğaltmayı sürdürecektir varisler üretmek zorunda iken, proletarya arasında ise kadınlar ezilmez, çünkü aktarılabilecek özel mülkiyet yoktur” diyerek bunu yalnızca özel mülkiyete dayandırmıştır. Oysa yeniden üretim, “kadınların ortak ezilmişliğinin farklı sınıflarda büründüğü somut biçimleri açıklar” (Acar-Savran, 2013). Acar-Savran bu tanımlamayı analiz ederken, mülk sahibi sınıflardaki kadınların soyun yenilenmesini ve aile fertlerinin bakım sorumluluğunu üstlendiklerinin kabulü ile birlikte, proleter sınıfın kadınlarının ise emeğin yeniden üretiminde tamamen karşılıksız emek harcadığına vurgu yapmaktadır. Yine benzer bir şekilde, karşılıksız emek alanının, yani özel alanın kapitalizmin doğal bir sonucu olduğu tezini savunan Marksizm’e karşı Heidi Hartmann ise, Zaretsky’nin şu sorusunu dile getirir ve şöyle devam eder: “Özel alanı kapitalizm yaratmış olsa bile nasıl oluyor da kadınlar bu alanda, erkeklerse işgücü alanında çalışıyorlar? Dolayısıyla sorun, basitçe kadınlar ile erkekler arasındaki iş bölümü

değildir; erkekleri üst, kadınları tabi bir konuma yerleştiren bir bölünmedir” (Hartmann, 2016: 164).

Erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyete dayalı bu toplumsal konumları belirlerken, kapitalizm tek başına bir neden olmaktan çıkmaktadır. Böyle bir üretim ve yönetim biçimine ataerkil yapılar eklendiğinde, erkekler ve kadınlar arasındaki ayırım daha da belirginleşir ve derinleşir. Acar-Savran ve Tura-Demiryontan’ın (2016) ifade ettiği gibi; özel alan ve bu alandaki cinsiyete dayalı işbölümü, ataerkil kapitalizm çerçevesinde “doğal” bir alan olarak kurulur ve yine bu alanda gerçekleştirilen ev ve bakım işleri, ataerkil kapitalizmin yeniden üretim alanını oluşturur. Erkeklerin öncelikli olarak üretim alanına, kadınların ise yeniden üretim alanına tahsis edilmesi (Kergoat, 2015: 88) özelliği taşıyan cinsiyete dayalı işbölümü sonucu ortaya çıkan ev işlerinin temel özelliği ise, cinsiyete dayalı işbölümünün kendi içinde yeniden ve yeniden üretilmesidir (Ünlütürk-Ulutaş, 2010: 279).

Dolayısıyla yeniden üretim ve cinsiyete dayalı işbölümü kavramlarını tartışırken, ev içi emeğin hangi noktada olduğunu iyi belirleyebilmek adına, bunların kapitalizm ve patriarka ile nasıl bütünleştiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Hartmann (2016: 176) bunu yaparken cinsiyete dayalı işbölümü kavramını çatı olarak kullanır. “Cinsiyete dayalı katı işbölümü, kadınlarla erkeklerin ekonomik nedenlerle bir araya gelmeleri gerekliliğini yaratır” ifadesiyle önce kapitalizme özgü yeniden üretim ilişkisine değinirken; “...bu iş bölümü, kadınların işlerine düşük statüler verir” ifadesiyle de ataerkil algılara vurgu yapar.

Kapitalizm ve patriarkanın kadının konumu ve emeği üzerine sistematik olarak el koyma biçimini açıklayan kavramsal bir teori de, kapitalizmin yürüttüğü mekanizmayı “bilinçli saklama”, patriarkal ilişkilerin ortaya koyduğu mekanizmayı ise “saklayarak değersizleştirme” olarak tanımlar. “...Bilinçli saklama; bireylerin (kadınların) neyi nasıl yaptıklarının toplumsal anlamı ve uzantılarının tam olarak farkında olmadan yapılması ve kendi sürekliliğini korumak ya da kendini yeniden üretmek için kapitalizm tarafından kullanılan bir mekanizmadır. Bununla birlikte ataerkil algılar sadece yapılan işe verilen emeğin saklamasını ya da görünmezleştirilmesini sağlamaz, aynı zamanda emeği değersizleştirir ve bu da saklayarak değersizleştirir” (Atasü-Topçuoğlu, 2010: 93-108).

Gerçekten, ataerkil algılar ve konumlandırmalar sonucu, ev içinde yapılan temizlik, beslenme, bakım vb. her türlü işin toplumsal yeniden üretime nasıl ve ne ölçüde katkı sağladığının farkında olmadan, farkında olmamaktan öte piyasa değeri olarak karşılığı yok sayılan bu “karşılıksız” emeği sadece “sevgi karşılığı” ortaya koymak büyük ve derinleşmiş mekanizmaların ürünüdür. Özellikle kapitalist toplumlarda, emeğin salt ücret ilişkisi içinde ele alınması ve

ölçülebilir olması özelliğine dayanarak “nesneleştirilmesine” karşın ev içi emek, miktarını gizleyen bir nitelik ve düzene sahip olduğu için nesneleşmemiştir (Urhan, 2016: 128). Dolayısıyla ev içi emeğin görünmez kılınmasındaki tek neden sadece ölçülebilir olmaması değil, aynı zamanda yalnızca kullanım değeri yarattığı için mübadele -yani ekonomik- alanından dışlanmış olmasıdır (Delphy, 2016; Urhan, 2016: 128).

Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Yoksulluğun Kadınlaşması

Yoksulluk çok uzun soluklu geçmişe sahip bir olgu olmasının yanında, özellikle 1980’li yıllar sonrasında yaşanan küreselleşme süreci ile birlikte daha yaygın ve kronik bir sorun haline gelmekte, aynı zamanda bu sorundan etkilenen kadınların sayısı da giderek artış göstermektedir (Sallan Gül, 2005: 25). Nitekim “yoksulluğun kadınlaşması” kavramı bu niceliksel yapıyı görünür kılmak üzere ilk olarak Deane Pearce tarafından kullanılmıştır. Pearce yaptığı araştırmada, özellikle 1970 yıllar itibariyle, Amerika Birleşik Devletleri’nde kadınların işgücüne katılım oranlarının artış göstermesine rağmen ekonomik konumlarının 1950-1970 arası döneme göre daha kötü olduğunu, yoksulların üçte ikisini kadınların oluşturduğunu ve de en önemlisi, kadınların yoksulluktan etkilenme biçimlerinin daha farklı olduğunu ifade etmiştir (1978: 28-36). Feminist hareketin giderek hız kazanmasıyla birlikte bu ve buna benzer çalışmaların bir sonucu olarak “yoksulluğun kadınlaşması” kavramı 1995 yılında gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planında ilk kez yer almıştır (Ünlütürk Ulutaş, 2009: 25; Gerşil, 2015: 162).

Son yıllarda yoksullukla mücadeleye yönelik politika üretiminde, yoksulluğun nedenlerine göre tanımlanması belirleyici olmaktadır. Öyle ki yoksulluk, temel olarak (1) gelir-tüketim kapasitesi ve (2) yaşam kalitesi (sağlık, beslenme, eğitim vb.) üzerinden tanımlanmaktadır (Şener, 2012: 53; Gerşil, 2015: 161). Dolayısıyla, hak temelli bir refah anlayışından bireysel sorumluluk ve piyasa temelli bir çalışma refahına geçiş (Sallan Gül, 2005: 26) olarak adlandırılabilen ve giderek yaygınlaşan küreselleşme sürecinde, gelirden yoksun olmak en temel yoksulluk nedeni haline ge(tiri)lmektedir.

Gelirden yoksun olma ve yoksulluk arasındaki ilişki bu denli kuvvetli olduğunda, kadınların yoksulluktan etkilenme biçimleri ve derecesi doğal olarak erkeklerden farklılaşmaktadır. Bunun temel nedeni ise, yukarıda da değinildiği üzere, kapitalizm süreci ile birlikte ortaya çıkan modern emeğin tanımlanma biçiminden kaynaklanmaktadır. Kesin terimlerle betimlenerek, tahlil edilerek ve ussallaştırılarak “nesneleştirilebilir faaliyet” deyiimi altında gizlenen modern emek, en baştan itibaren ücret ilişkisi içinde ele alınmıştır ve bunun tersine ev emeği, kadınların anne ve eş olarak “kullanılabilirliği” üzerine temellendirildiği için nesneleşmenin çok uzağındadır (Hirata & Zarifian, 2015: 121). Nitekim yeniden üretim kavramı ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan

cinsiyete dayalı iş bölümü, ev içi emeğin kadınlara özgü olduğu savını doğallaştırmakla birlikte, bu savın etkileri sadece ev içine -yani özel alana- değil, aynı zamanda kamusal alana da benzer dinamiklerle sirayet etmektedir. Toplumsal cinsiyeti biyolojik cinsiyete dayandıran özgül bir meşrulaştırma olan doğalcı ideoloji sayesinde uygulanabilen ayrılma (bir erkek işleri, bir de kadın işleri vardır) ve hiyerarşi (erkek işleri kadın işlerinden daha değerlidir) ilkeleri, toplumsal pratikleri cinsiyetli toplumsal rollere indirger (Kergoat, 2015: 88). Kadınların, toplumsal olarak onay verilmiş bu eşitsiz cinsiyet rolleri sonucu ortaya çıkan ev içi yeniden üretim ile ilgili sorumlulukları nedeniyle ücretli ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılması, kadın yoksulluğun temel sebeplerinden biridir (Kümbetoğlu, 2002: 130; Ecevit, 2003: 85).

Gerçekten cinsiyet ayrımı gözetmeksizin dünyanın bütün coğrafyalarında emeği metalaştıran ve değersizleştiren kapitalist üretim ve yönetim tarzına, söz konusu kadın emeği olduğunda, patriyarkanın da dâhil olması kadınlar için çok daha vahim eşitsizlik tablolarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yeniden üretim ve cinsiyete dayalı işbölümü sonucunda; (1) kadınların ev işi ve bakım hizmetlerinden sorumlu tutulmaları, (2) işgücüne katılım ve istihdam oranlarının düşük olması, (3) işgücüne dâhil olurken ancak kendilerine atfedilen işlerde çalışabilmeleri, (4) eşitsiz çalışma saatleri ve gelir unsurları ile (5) ekonomik karar alma mekanizmalarına dâhil olamamaları kadın yoksulluğunu derinleştiren etmenlerdir.

Kadınların ev içi emekle özdeşleştirilmiş olmaları, işgücü piyasasına dahil olamamaları ve bunun sonucunda da gelir elde edememeleri yolundaki en büyük etkendir. Birleşmiş Milletler'in (2015) raporuna göre, son yıllarda kadın istihdamında görece bir artış olsa da, dünyanın hemen her bölgesinde erkeklerin istihdam oranları kadınlara göre daha yüksektir. Dünya genelinde 15-64 yaş aralığındaki erkeklerin %75'i istihdam edilirken, bu oran kadınlarda %50 olarak kalmakta; Kuzey Afrika, Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde ise %30'lara kadar gerilemektedir. Bu verilerin doğal bir sonucu olarak kadınların işsizlik oranları erkeklere göre daha yüksektir. Öyle ki, Birleşmiş Milletler bünyesindeki 177 ülkenin 121'inde (yaklaşık %68'inde) kadınların işsizlik oranı erkeklerden çok daha yüksektir. 18-25 yaş arası gençlerde işsizlik oranı ise yetişkinlerden iki ve hatta üç kat daha fazladır.

Ataerkil düşünce kalıplarının neden olduğu bir diğer unsur ise, kadınların işgücüne katılsalar dahi genellikle kadına atfedilen işlerde istihdam edilebilmeleridir. Hizmetler sektörü hem kadınların hem de erkeklerin en çok istihdam edildiği (sırasıyla %52 ve %43) sektör olmakla birlikte, kadınların en yoğun olduğu sektörler (yine) ev içi hizmetleri, sağlık ve sosyal hizmetler ile eğitim sektörleri olarak belirlenmiştir. Bu üç sektörde kadın istihdamı oranları oldukça yüksek olmakla birlikte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kısmi farklılıklar görülmektedir. Öyle ki,

ev içi ve bakım hizmetlerinde istihdam edilen kadınların oranı gelişmiş ülkelerde %73 iken, bu oran gelişmekte olan ülkelerde %83'tür. Eğitim sektöründe istihdam edilen kadınların oranı gelişmiş ülkelerde %64 iken gelişmekte olan ülkelerde %71; sağlık ve sosyal hizmetler sektöründe ise sırasıyla %59 ve %78'dir. Dolayısıyla kadınların en çok istihdam edildiği alanlar, yine başka insanların yeniden üretimini karşılamaya yönelik alanlar olmaktadır.

İşgücüne katılım ya da bir başka ifade ile istihdam edilebilmek, patriarkal ya da kapitalizme özgü eşitsizlikleri ortadan kaldırmamakta, aksine yeni bir takım eşitsizlik unsurları ortaya çıkarmaktadır. Çalışma saatleri ve ücret farklılığı, istihdam edilen kadınların karşılaştığı bu unsurların temelini oluşturmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (2016) raporunda ortaya konulan veriler, çalışma süreleri ve elde edilen ücretin cinsiyete dayalı eşitsizliğini gözler önüne sermektedir. Rapora göre kadınlar 1 günlük süre temel alındığında ortalama 6 saat 57 dakika çalışırken, erkekler ortalama 6 saat 14 dakika çalışmaktadır. Fakat bu süreler ücretli ve ücretsiz (yeniden üretime harcanan süreler) çalışma olarak ikiye ayrıldığında; kadınlar 2 saat 32 dakika ücretli çalışma karşılığında 4 saat 25 saat ücretsiz, erkekler ise 4 saat 30 dakika ücretli çalışma karşılığında 1 saat 50 dakika ücretsiz çalışmaktadırlar. Yani ortalama bir günde kadınların ortaya koyduğu emek erkeklerden daha fazla iken, ücretli çalışma süreleri erkeklerin neredeyse yarısı kadardır. Dolayısıyla çalışma sürelerindeki cinsiyete dayalı bu eşitsizlik ücretlere de yansımaktadır. Hem Birleşmiş Milletler hem de Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre, erkeklerin kazandığı her 1 Dolar'a karşılık, kadınlar 70-90 Cent aralığında gelir elde etmektedirler. Dolayısıyla erkeklere göre çok daha az düzeyde gelir elde etmek kadınların yoksulluğunu daha da derinleştirmektedir. Mutlak yoksulluk sınırının günde 1,25 Dolar olarak belirlendiği bir ölçümde, dünya genelinde yoksulluk sınırı içinde yaşayan kadınların erkeklere göre çok daha fazla olmasının yanında, tek başına yaşayan ve çocuk sahibi olan kadınlar üzerinde ayrıca durulması gereken bir risk grubu olarak raporda yer almaktadır (Birleşmiş Milletler, 2015). Buna göre, tek başına yaşayan çocuklu bir kadının yoksulluk oranı, iki ebeveynli bir ailenin yoksulluk oranından 3 kat daha fazladır.

Kadınların yoksulluğunu pekiştiren önemli faktörlerden bir diğeri ise, özellikle hane içinde kadınların ekonomik karar alma mekanizmalarına katılamamasıdır. Sosyo-ekonomik seviyesi ne olursa olsun kadınlar kendi kazandıkları ücret üzerinde söz sahibi değildirler. Öyle ki, yine Birleşmiş Milletler'in verilerine göre dünya genelinde her 10 kadından yalnızca 1'i kendi kazandığı ücret üzerinde söz sahibi olabilmektedir. Erkeklere göre çok daha fazla zaman harcanarak elde edilen daha düşük ücretler hâlihazırda derin eşitsizlikler yaratırken, elde edilen bu

ücretlere yine erkekler tarafından el koyulması günümüzde yoksulluğun kendisi kadar kadın yoksulluğunu da kronik hale getirmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, küreselleşme ve neo-liberal ideolojinin yarattığı rekabet ortamında devlet desteğine ihtiyacı olmayan ve “kendi ayakları üzerinde durabilen” insan modelinde eğitimin, kişisel gelişimin önemi ve dolayısıyla kadınlar ve erkekler arasındaki eğitim hakkına ulaşma bağlamında ortaya çıkan eşitsizlikler de kadınların yoksulluktan çok daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır.

Birleşmiş Milletler’in ortaya koyduğu 1990-2012 yıllarına ait karşılaştırmalı verilere göre ilk, orta ve yükseköğrenime ulaşmak konusunda tüm aşamalarda bir gelişme kaydedilse de, halen hem gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, hem de bu ülkelerdeki kadın ve erkekler arasında ciddi eşitsizlikler bulunmaktadır. İlköğrenim düzeyinde hem ülkeler hem de cinsiyetler arasında belirgin farklar bulunmazken, orta öğretim düzeyinden itibaren eşitsizlik giderek artmakta ve özellikle yükseköğrenim düzeyinde çok daha belirgin hale gelmektedir. Şöyle ki, gelişmiş ülkelerde lisans ve lisansüstü eğitim alan erkeklerin oranı %80 iken, bu oran kadınlarda %60 civarındadır. Fakat dünya genelinde gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, bu düzeyde kadın ve erkekler arasında ortalama olarak ciddi farklılıklar göze çarpmasa da, yükseköğrenime ulaşabilme oranı %20’ler düzeyinde seyretmektedir (Birleşmiş Milletler, 2015). Dolayısıyla küreselleşme sürecinin yarattığı bu kutuplaşmaya toplumsal cinsiyet ayrımcılığı da eklendiğinde, eğitim olanaklarına erişim ve buna bağlı olarak da işgücü piyasasında konumlanmak bakımından kadınlar aleyhine daha derin eşitsizlik tabloları ortaya çıkmaktadır (Şenses, 2006: 175).

Dünyadaki toplam işgücünün üçte ikisine dâhilken, erkeklerden %25 daha uzun çalışırken ve bütün dünyada toplam gıdanın %50’sini üretirken; gelirleri dünya gelirinin yalnızca %10’u, sahip oldukları varlıklar ise dünya varlığının yalnızca %1’i olan kadınların oluşturduğu bu veriler yoksulluktan etkilenme biçimini ve derecesini ortaya koymaktadır (Ecevit, 2003: 85). Dolayısıyla kadınlar için bu ekonomik ve patriarkal şiddetten kaçabilmenin belki de tek bir alternatifi bulunmaktadır: Göç etmek.

Yoksullukla Baş Edebilme Stratejisi Olarak Göçün Kadınlaşması

Uluslararası Göç Örgütü’nün ortaya koyduğu son verilere göre, 2015 yılı itibariyle doğduğu ülkeden farklı bir ülkede yaşamını sürdüren uluslararası göçmen sayısı yaklaşık 244 milyona (Dünya toplam nüfusunun %2,3’ü) ulaşmıştır ve bu kişilerin %48’i kadındır (IOM, 2017: 17). Uluslararası göçmen popülasyonunun Dünya nüfusu içindeki payı (kapitalizm tarihi boyunca) ve bu göçmen popülasyonunun içindeki kadınların oranı çok uzun zamandır benzer rakamlarla ifade

edilse de, göçmen kadınların varlığı daha yakın tarihlerden itibaren görünürlük kazanmaya başlamıştır.

1970’li yıllara kadar kadınlar erkeklerle aynı oranda göç etmelerine karşın, göç araştırmalarında erkeğe bağımlı olarak ve aile içindeki konumlarına (eş, anne, çocuk) göre değerlendirilmiş ve dolayısıyla görmezden gelinmiştir (Buz, 2007: 38; 2009: 304). Göçün asıl aktörünün aileyi kamusal alanda temsil eden ve gelir getiren erkek olduğu düşünülen (Şeker & Uçan, 2015: 205) bu araştırmalar ve bakış açısı cinsiyet körü olarak değerlendirilmiştir (Ünlütürk Ulutaş & Kalfa, 2009: 15). 1970’li yıllara gelindiğinde ise birinci dalga feminist hareketin etkisi ile göç olgusunda kadının konumuna dikkat çekilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda yapılan ilk çalışmalar kadın göçünün özel yanlarına odaklanıp, kadınların göç alanına katkı verici olduğu bir yaklaşımı izlerken, ilk tepkiler de özellikle 1951 yılında yürürlüğe giren Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi’ndeki “mülteci” tanımına yönelmiştir. Sözleşmede “ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba üyeliği ve politik düşünceleri nedeniyle ülkesinde haklı bir zulüm korkusu duyan ve bundan dolayı ülkesinden ayrılp başka bir ülkeye sığınan kişi” şeklinde yapılan tanımda erkeklerin politik, kadınların ise sosyal nedenlerle sığınma talep ettikleri varsayılmıştır (Buz, 2009: 307). Dolayısıyla erkekleri kamusal, kadınları ise özel alana tabi kılan bu varsayım, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin yok sayılması nedeniyle feministler tarafından eleştirilmiştir (Akis, 2015: 379).

Feminist duruş kuramlarının başvurulduğu ikinci dalgada ise, toplumsal cinsiyetin göç kararını olduğu kadar göç sürecini de yapılandıran bir kategori olduğu fark edilmiştir (Buz, 2009: 306). Göç süreci içinde, hangi kategoride yer alırsa alsın (erkeği takip eden ya da kendi iradesiyle göç etme kararı alan), kadınların erkeklerden daha fazla engelle karşılaşma ve ayrımcılığa uğrama ihtimallerinin daha yüksek olduğu; dolayısıyla toplumsal cinsiyetin, kadın göçmen olmanın göç nedenleri ve sonuçlarında belirleyici olduğu görülmüştür (Duman, 2015: 70). Gerçekten de göç, “bir durum değil, bir süreç” (Quiminal, 2015: 179) olarak tanımlandığında toplumsal cinsiyet; göç araştırmalarının bir parçası olmaktan öte hem göçmenlerin yaşamını (Lutz, 2010: 1650) hem de göç politikalarının yapımı ve uygulanması dâhil göç deneyiminin her aşamasını etkileyen analitik bir kategoridir (Carling, 2005).

Dolayısıyla ifade etmek gerekir ki göçün kadınlaşması kavramının son yıllarda literatürde yer edinmesinin temel nedeni, göç süreci içinde yer alan kadınların salt niceliklerinin değil, toplumsal cinsiyet farkındalığının artmasıyla birlikte bu süreçte kadınların oynadığı rolün de değişmesidir. Tam da bu noktada, günümüz göç literatüründe önemli bir yer tutan zorunlu-gönüllü göçmen kavramlaştırmasına değinmekte fayda vardır. Nitekim zorunlu-gönüllü göç/göçmen

tanımlaması ile göçün yasal ya da illegal olması arasında hukuksal açıdan organik bir bağ bulunmaktadır. Özellikle savaş, doğal afet gibi zorunlu nedenler dışında daha iyi bir refah düzeyine ulaşabilmek adına ve çoğunlukla ekonomik nedenlerle yapılan göçlerin gönüllü olarak tanımlanması, göçmenler açısından pek çok sorun ortaya çıkarmaktadır. En başta, çoğu küresel sermayenin düşük ücretli işgücü talebini karşılayan bu göçmenler, kendi rızaları ile göç etmelerine karşılık yasal yükümlülükleri yerine getiremedikleri için kaçak durumuna düşmektedirler. Çalışmak için gittikleri ülkelerde hem yabancı hem de kaçak konumunda yer alan bu göçmenler, toplum tarafından ayrımcılığın ve sömürünün en sert biçimlerine maruz kalmaktadırlar. Uluslararası emek göçünün genel olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru olan rotası göz önüne alındığında, göçmen işgücü arzı açısından göç, küreselleşme ile her anlamda artan eşitsizliklerin sonucu ve dolayısıyla bir tercihten çok bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Gökbayrak, 2009: 56). Nedenleri ve göç etme stratejileri erkeklere göre daha farklı olan kadınlar ise, tüm bu ayrımcılığı daha derinden yaşamaktadırlar. Dolayısıyla, ekonomik nedenlerle yapılan göçlerde -özellikle kadınlar için- gönüllü/zorunlu ayrımının da toplumsal cinsiyet perspektifiyle yapılmasının, kadınların göç öncesi ve sonrası deneyimlerini anlamlandırmak ve bu yönde politikalar üretebilmek adına daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir.

Göçün kadınlaşması kavramının nasıl tanımlandığı konusunda farklı yorumlar ortaya çıkmaktadır. Kuş (2017: 55), “göçmen nüfusu içindeki kadın birey sayısının erkek birey sayısının üstünde olması” şeklinde bir tanımlarken, Toksöz ve Ünlütürk Ulutaş (2011: 158), göçün kadınlaşmasını “çalışma amacıyla göç edenler içinde kadınların payının giderek yükselmesi” olarak ifade etmektedirler. Erder (2011: 187), kadın göçünde ve kadın göçmenlerin geride bıraktıkları ailelerine para göndererek desteklemelerindeki artışı “göçün kadınlaşması eğilimi” olarak nitelendirmiştir. Şeker ve Uçan (2015: 206) ise göçün kadınlaşması kavramını, niceliğe ya da emek göçüne odaklanan bu tanımlamalardan daha kapsamlı bir şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Öyle ki göçün kadınlaşması, “kadınların göç sürecinde görünür hale gelmesi ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak erkeklerden farklı deneyimleri olabileceği düşüncesini tetikleyen 1970’lerden sonra artan yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik, az gelişmiş ülkelerde yaşanan çatışmalar gibi küresel ülkelerde uygulanan neo-liberal politikalar sonucu göç eden kadın sayısındaki artıştır”.

Küreselleşme süreci ve neo-liberal politikalar sonucu hem Dünya genelinde hem de özellikle az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun giderek artmasının yanında, toplumsal cinsiyet eşitsizliği sonucu kadınların bu olgulardan daha fazla etkilenmesi kadınlara özgü göç nedenleri doğurmaktadır. Kadınların karşılaştığı istihdamda toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, eşit

olmayan ücret, yetersiz eğitim, çocuk bakımı ve ev işleri sorumluluğu gibi nedenler kadınların giderek daha fazla yoksullaşmalarına, borçlanmalarına ve ekonomik güçlüklerle neden olmakta, bu da onlar için göçün dayanaklarını oluşturmaktadır (Buz, 2007: 40; 2009: 305; Şeker & Uçan, 2016: 206). Kadınlar açısından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan tüm bu nedenlerle bir baş etme stratejisi olarak göç, Quiminal'in (2015: 179) ifade ettiği gibi, kadınların ayrıldıkları toplumlarda kendilerine dayatılan konumun reddi şeklinde bir güdü ile ortaya çıkmaktadır.

Yeniden Üretim Sürecinde Göçmen Kadın Emeği

Yaşadığımız dönemi “göçler çağı” olarak nitelendiren Castles ve Miller (2008: 8), göç hareketlerini etkileyecek bazı genel eğilimleri şu şekilde sıralar: göçün ivme kazanması, farklılaşması, küreselleşmesi ve kadınlaşması. Göçün hem küreselleşmesinin hem de kadınlaşmasının kesiştiği noktada ise bir emek türü yeni biçim ve çeşitlere bürünmüştür: Ev emeği. Daha önce tam anlamıyla karşılıksız olan ev emeği bu süreç içinde giderek küreselleşerek daha düşük ücretli, prestijsiz, güvencesiz ve köle emeğine yakın bir şekil almıştır (Acar-Savran, 2013: 61). Dolayısıyla değişen göç hareketleri ev emeğinin yapısını ne kadar değiştirirse de, ev emeği hala kadınların sorumluluk alanından çıkamamıştır (Dinçer, 2015: 96).

Ev ve bakım hizmetlerinin göçmen kadınlara kaymasında yalnızca cinsiyete dayalı işbölümü değil, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yenedünya düzeninin yarattığı sosyo-ekonomik koşullar da etkindir (Ünlütürk Ulutaş, 2010: 281). Genel olarak ev ve bakım hizmetlerinde artan gereksinime karşın, maliyet baskısı ile karşı karşıya refah devleti sistemlerinin neredeyse tümünün bir dönüşüm yaşadığı ve bu dönüşümde üç ortak özelliğin ön plana çıktığı görülmektedir. (1) Ev ve bakım hizmetlerinde kamu dışındaki aktörlerin genişlemesi, (2) kamunun bu alanda hizmet sunucusu rolünden sıyrılarak, hizmetlerin finansmanına katkı sağlayacak yönde parasal destekleri ön plana çıkarması ve (3) bu iki maddeye bağlı olarak bu hizmetleri aile ve bireylerin sorumluluğunda görülmeye başlanması (Gökbayrak, 2009: 60).

Nitekim neo-liberal yeniden yapılanma süreçleri ile birlikte, kadınların işgücü piyasasına girmesi ve devlet tarafından sağlanan bakım hizmetlerinin azalması ve özelleştirilmesi, bakıma olan ihtiyacı arttırmıştır (Rittersberger-Tılıç & Kalaycıoğlu, 2012: 302). Dedeoğlu'da (2007: 80) özellikle Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan bakım ihtiyacını benzer iki temele dayandırmaktadır. Bunlardan ilki çocuklu kadınların artan çalışma oranları ve kadının çalışması fikrinin sosyal bir norm olarak kabul görmesi; ikinci ise sosyal hizmetlerin karşılığının, bu hizmetleri alacak kişilere maddi olarak ödenmeye başlanmasıdır. Bu hizmetlerin ailelerin sorumluluğuna devredilmesine karşılık, özellikle son dönemde klasik aile bağlarının zayıflaması da bakım ihtiyacı sorununun artışıdaki bir diğer önemli nedendir (Toksöz & Ünlütürk Ulutaş, 2011: 161).

Uluslararası göçün nedenlerini açıklarken sıklıkla başvurulan merkez-çevre ve itme-çekme kuramları ise bu süreçler çerçevesinde açıklandığında, bakıma ihtiyacı olan ile bakım hizmetini sağlayanları belirleyen bir konumdadır. Neo-liberal dönüşüm, merkez (gelişmiş) ülkeleri bakım hizmeti açığı ile karşı karşıya bırakırken, çevre (az gelişmiş ve gelişmekte olan) ülkeleri de yoksulluk ve işsizlikle yüz yüze getirmiştir (Ünlütürk Ulutaş, 2010: 278). Dolayısıyla bakım açığı merkez ülkeler için göç sürecinde çeken faktörler iken, işsizlik ve yoksulluk ise çevre ülkeler için iten faktörler konumundadır. Söz konusu ev içi hizmetler olduğunda ise, sosyal refah devleti uygulamalarının sınırlı olduğu merkez ülkelerdeki orta sınıf kadınların ev hizmetlerini gördürebilecekleri insanlara gereksinimleri artmakta, kendilerine atfedilen bu işler göç eden kadınlara devredilerek bu gereksinim karşılanmaktadır (Toksöz, 2006: 85; Ünlütürk Ulutaş, 2010: 278). Sassen'e göre tüm bu dönüşüm süreci içinde göçmen kadınlar; işverenler için yasadışı kar elde etme aracı, hükümetler için ise sorunsuz döviz kaynağı olarak görülmekte ve küreselleşmenin yükünü taşımakta (akt. Erder, 2011: 187), hatta giderek "küreselleşmenin hizmetçileri" (Dedeoğlu, 2007: 79) olarak tanımlanmaktadır.

Ev hizmetlerinde saptanan bu yüksek göçmen işgücü oranı, bunların aslında başkalarına bırakılması tercih edilen işler olduğunun kanıtıdır (Fougeyrallas-Schwebel, 2015: 148). Farklı çalışmalar, göçmen kadın emeğinin ve kadın emeğinin ucuz olması nedeniyle kadınların mağduriyetinin dünya genelinde birçok sektörde de (Ekiz Gökmen, 2018) varlık gösterdiğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla bir işin yapılması bir başkasına bırakılıyorsa bu, o işin niteliğinin düşük olduğunu gösterir. Söz konusu ev emeği olduğunda ise, işi devreden ile işi yapan iki kadın arasında hem işin niteliğinden hem de yapıldığı mekân üzerinden farklı eşitsizlikler doğurur. Nitekim Bora (2016: 23) ücretli ev emeğini iki farklı kadınlığın, üstelik de kadınlığın kurucu mekânı olarak düşünülebilecek evde karşılaşmasının bir biçimi olarak tanımlamaktadır. Acar-Savran (2013: 25) ise; kadınların bakım ve ev işlerini ücret karşılığı başka kadınlara devretmelerinde söz konusunun "yeniden üretim alanındaki patriarkal işbölümünün kadınlar arasında yeni eşitsizlik örüntülerinin oluşmasıyla modernleşmesi" olduğunu ifade etmektedir. Çünkü her ne kadar ücretli de olsa ev işi yine de karşılıksız ve görünmezlik gibi özelliklerinden dolayı işi devreden kadın için düşük nitelikli olarak algılanmakta ve bu nedenle ev işi diğer ücretli istihdam ilişkilerinden ayrılmaktadır (Bora, 2016: 70).

Ev işinin niteliğinin ücretli de olsa düşük statülü kabul edilmesi, yeniden üretimin doğallaştırılmış olmasından kaynaklı bir eşitsizlik olmakla birlikte, ücretli ev emeğindeki asıl eşitsizlik örüntüleri farklı yeniden üretim biçimleriyle ortaya çıkmaktadır. Öyle ki ev emeğini sunan kadın, kadın işverenin toplumsal statüsünü ve buna paralel olarak kadınların kendi

aralarındaki farklılıkları yeniden üretirken; kadınlar için genişleyen bir istihdam alanı olan ev emeği ise, etnik ve ırka dayalı ayrımcılığı yeniden üretmektedir (Bora, 2016: 74-77). Dolayısıyla emeğini sunan kadın göçmen olduğunda; Toksöz'ün (2006: 83) ifade ettiği gibi bu kadının göçmen olarak yerli işçi karşısında, işçi olarak vasıflı göçmen karşısında ve kadın olarak erkek göçmen karşısında dezavantajlı konumda olduğu gerçekliğine ek olarak, ev emeğini kendisine devreden kadın karşısında da dezavantajlı konumda olduğu belirtilmelidir.

Sonuç Yerine

Günümüz küresel dünyasında, özellikle son yıllarda göçmenleri oldukları yerde tutmaya yönelik söylem ve politikalar giderek tırmansa da, bunun sadece ve sadece söylemde kaldığı gerçekliği tartışılmaz bir gerçektir. Federici'nin (2014: 122) ifade ettiği gibi, eğer göçmenlerin ailelerine gönderdikleri paralar, uluslararası temel para akışı içinde petrol şirketlerinin gelirinden hemen sonra geliyorsa, o zaman Üçüncü Dünya'nın Birinci'ye ihraç ettiği en önemli meta emektir. Kapitalizmin emek gücünü baskı altında tutabilmesi ve aynı zamanda ücret maliyetlerini düşürerek daha fazla artı değer vermesi araçlarından biri olarak tanımlanan yedek işgücü ordusunun (Omay, 2011: 141) günümüz temsilcilerinin büyük bir kısmını göçmenler oluşturmaktadır. Nitekim göç olgusu toplumsal ve politik olarak değersizleştirildiğinde, göçmenler iktidar sahipleri tarafından işçi sınıfının taleplerini baskı altında tutmak için kullanılan bir araç haline dönüşmektedirler (Federici, 2014: 121). İhracata dayalı sanayileşme, esnekleşme ve iş güvencesinin ortadan kalkışıyla enformel istihdamın öncüsü olan kadınlar bu yedek işgücünün önemli birer parçası haline gelirken (Ünlütürk Ulutaş, 2009: 30), ev emeğinin enformel doğasına uygun bir biçimde hem geleneksel patron-müşteri ilişkisi modeline dayanan iş piyasası formatı, hem de özel firmalar tarafından yönetilen iş piyasası formatının (Rittersberger-Tılıç & Kalaycıoğlu, 2012: 302) küresel bir hal alması göçmen kadınların bu ordu içindeki sayısını gün geçtikçe arttırmaktadır.

Gelinen noktada, yeniden üretimin ve dolayısıyla ev emeğinin kadınlara özgü günümüz emek göçü dalgaları içinde temel olarak "mekân" değiştirdiği görülmektedir. Bu değişim ise, salt ev emeğini yeni biçimlere bürümekte, bununla birlikte yeni ilişkiler doğurarak yalnız emeğin değil, bu yeni ilişki formatlarının da yeniden üretimine neden olmaktadır. Yaşadıkları ülkelerde toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıklar sonucu hem özel hem de kamusal alanda yeniden üretim sürecinin merkezinde yer alan kadınlar, derinleşen yoksullukla baş edebilmek amacıyla göç etmelerinin ardından gittikleri ülkelerde kendilerini daha farklı yeniden üretim mekanizmaları içinde bulmaktadırlar.

Yeniden üretim ve ev içi emek kavramları bağlamında, göçmen kadınlar için göç öncesi ve sonrası süreçlerin döngüsel olduğunu ortaya koyma çabasının ardından, bu döngünün nasıl

kırılabilceği sorusuna verilecek yanıtta, ev içi emeğin temel unsur olduğunu belirten Weeks'in şu sözlerinin üzerine düşünülmesi gerekmektedir. "Ev-içi emeği bir iş olarak görünür kılmak ve onu değer kazanma sürecinin bir parçası haline getirmek ama aynı zamanda da bunun kutlanması ya da kutsanması gereken bir şey olmadığına ısrarcı olmak. Bu gerçekleştirilmesi çok zor bir şey: Toplumsal açıdan gerekli emek olarak tanınmasını sağlamak (bunun için, örneğin, yapılması gereken ücretli işten daha çok çekilmek gerekir), ancak bu haliyle ona aşırı değer yüklememek, daha ziyade, gizeminden sıyrılması, romantikleştirilmemesi, özelleştirilmemesi, bireyselleştirilmemesi ve elbette toplumsal cinsiyet üzerinden belirlenmemesinde ısrarcı olmak." (akt. Souvlis, 2017). Çünkü Agacinski'nin (1998: 24) de ifade ettiği gibi, "kadınların tanınmak istenmeyen özellikleri, eşit ve farklı insanlıklarıdır ve bu özelliğin tanınmaması ise, insani olanın yalnızca erkeği temsil etmek istemiş olmasından kaynaklanır". Öyleyse yeniden üretimin ve ev emeğinin belirlenmesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak, yegâne mücadele alanı olmalıdır.

Summary

From the beginning of the capitalist production relations to the present, it is of utmost importance that women are examined for reproduction as one of the most important concepts to determine their social positions. Reproduction, in its most general and simplest form, is a phenomenon that should be emphasized due to its physical limitation of women's labor and with the reason that enable women's labor to be unseen and auditing of this labor through men. As a matter of fact, this limitation and supervision causes women to be identified with "home work", which justifies the gendering of the private space primarily and then the public space. This system strengthens the imprisonment of women in the private sphere and men's gaining of existence in public sphere. In this sense, "feminization of poverty" is very important in terms of not only preventing the participation of women in labor force by the mechanisms of reproduction, but also the extent to which gender inequality in working hours and wages impoverish women and how women are affected by this.

Migration is one of the strategies for women to cope with poverty. The literature categorizes this as "feminization of poverty" and then "feminization of immigration". In particular, the place and the importance of women are increasing in today's increasing migration wave from developing countries to developed countries. In the process of globalization and neo-liberalism, it appears that, in developed countries, in addition to a partial increase in the participation rate of women in labor force, combined with the fact that emerging gap in care services due to the state's withdrawal from care services, it comes forward that, this gap is tried to be closed with immigrant women.

Therefore, in this study, it will be dealt with the conditions under which the reproductive process is transferred from the indigenous to the immigrant and how the return is completed. It is seen that reproduction and therefore home labor, is fundamentally changing the "place" in today's labor migratory waves unique to women. This transformation is not only for the new forms of home labor, but also for the reproduction of these new relationship forms. Women, who are located at the center of reproduction at both private and public sphere due to the discriminations based on gender in the countries they live, find themselves in more varied reproduction mechanisms, in the countries they immigrated to cope with the deepening poverty. To relocate women to the center of the migration phenomenon to reach the fact and displaying how patriarchal obstacles affect and shape this phenomenon in context of reproduction, reflect main intentions of this study.

Again, displaying, the reproduction which acquired a global dimension nowadays and usually occur upon women and pre and post meanings of reproduction for women in theoretical level, reveals the significance of this study.

Kaynakça

- Acar Savran, G. (2013). *Beden Emek Tarih-Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Kanat Kitap, İstanbul.
- Acar Savran, G. & Demiryontan, N.T. (2016). *Kadının Görünmeyen Emeği*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Agacinski, S. (1998). *Cinsiyetler Siyaseti*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2010). "Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi". *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*, (der. S. Dedeoğlu, M. Yaman Öztürk), Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Beauvoir, S. (1956). *The Second Sex*, Jonathan Cape, London.
- Birleşmiş Milletler (2015). *The World's Women 2015*, (erişim tarihi: 12.02.2018) <http://unstats.un.org/unsd/gender/worldswomen.html>.
- Bora, A. (2016). *Kadınlar Sınıfı-Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Buz, S. (2007). "Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), Ankara.
- Buz, S. (2009). "Köken Ülke – Sığınılan Ülke Hattında Kadın Sığınmacılar ve Geçicilik", *Cins Cins Mekân*, (der. A. Alkan), Varlık Yayınları, İstanbul.

- Carling, J. (2005). "Gender Dimensions of International Migration", *Global Commission on International Migration*, Discussion Paper No. 35, Oslo.
- Castles, S. & Mark, J. M. (2008). *Göçler Çağı – Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dedeoğlu, S. (2007). "Avrupa'da Ev İçi Hizmetlerinde Göçmen Kadın Emeği ve Sosyal Refah Devleti", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 5(17), Ankara.
- Delphy, C. (2016). "Baş Düşman", *Kadının Görünmeyen Emeği*, (haz. G. Acar-Savran, N. Tura Demiryontan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Dinçer, C. G. (2015). "Türkiye-Gürcistan Bağlamında Göçmen Kadın Emeği: Güvencesizliğin ve Belgesizliğin Mekânı Olarak Ev İçi Alan", *Göçler Ülkesi*, (der. L. Körükmez, İ. Südaş), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Duman, T. (2015). "Göç ve Kadın: Göç Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyetin Önemini ve Kadını Anlamak", *Sosyoloji Divanı*, Yıl: 3, Sayı: 2, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Ecevit, Y. (2003). "Toplumsal Cinsiyet ile Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir?", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), Sivas.
- Ekiz Gökmen, Ç. (2018). "Turizm Sektöründe Göçmen Emeği: Nitelikli Emek Mi? Ucuz Emek Mi?", *Çalışma ve Toplum*, 2018(1): 139-165.
- Engels, F. (2000), *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, Ankara.
- Erder, S. (2011), "Zor Ziyaret: Nataşa mı? Döviz Getiren Bavul mu? Eski Doğu Bloğu Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi", *Birkaç Arpa Boyu-21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, (der. S. Sancar), Cilt 1, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Federici, S. (2014). *Sıfır Noktasında Devrim-Ev İşİ, Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele*, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Federici, S. (2017), *Caliban ve Cadı-Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Fox Keller, E. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*, (çev. F. B. Aydar), Metis Yayınları, İstanbul.
- Fougeyrallas-Schwebel, D. (2015). "Ev Emeği", *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (haz. L. Hırata, Le Doaré ve Senotier), (çev. G. Acar-Savran), Dipnot Yayınları, Ankara.

- Gerşil, G. (2015). “Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(1), Manisa.
- Gökbayrak, Ş. (2009). “Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar”, *Çalışma ve Toplum*, 2009/2, İstanbul.
- Hartmann, H. (2016). “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği”, *Kadının Görünmeyen Emegi*, (haz. G. Acar-Savran, N. Tura Demiryontan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Hirata, H. & Zarifian, P. (2015). “Emek”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (haz: L. Hirata, Le Doaré ve Senotier), (çev. G Acar-Savran), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Kergoat, D. (2015). “Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (Haz. Hirata, Laborie, Le Doaré ve Senotier), (çev. G. Acar-Savran), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Köşk, U. & Özbek, Ç. (2017). “Küreselleşme ve Uluslararası Göç İlişkisinde Değişen Göçmen Algısı”, *Researcher: Social Science Studies*, 5(8): 247-265.
- Kuş, D. (2017). “Yoksulların Rekabetinde Kadın Göçmenler”, *KA Dergi*, Yıl 2, Sayı 6, Ankara.
- Kümbetoğlu, B. (2002). “Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk”, *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2002 Bildirileri* (ed. Y. Özdek), TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara.
- Linebaugh, P. (2008). *The Magna Carta Manifesto- Liberties and Commons for All*, University Of California Press, London.
- Lutz, H. (2010). “Gender in the Migratory Process”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36, No. 10.
- Omay, U.(2011). “Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar”, *Çalışma ve Toplum*, 2011/3, İstanbul.
- Pearce, D. (1978). “The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare”, *Urban & Social Change Review*, 11(1).
- Quiminal, C. (2015). “Göçler”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (haz. Hirata, Laborie, Le Doaré ve Senotier), (çev. G. Acar-Savran), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Rittersberger-Tılıç, H. & Kalaycıoğlu, S. (2012). “Çocuk ve Yaşlı Bakıcıları: Enformel Sektördeki Kadınlar”, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, (der. S. Dedeoğlu, A. Y. Elveren), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Sallan Gül, S. (2005). “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, Ankara.
- Sartre, J. P. (2007). *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, İstanbul.
- Souvlis, G. (2017). “Feminism and The Refusal of Work: an Interview with Kathi Weeks”. *Political Critique* (erişim tarihi: 18.02.2018). <http://politicalcritique.org/world/2017/souvlis-weeks-feminism-marxism-work-interview/>
- Şeker, D. & Uçan, G. (2015). “Göç Sürecinde Kadın”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, Manisa.
- Şener, Ü. (2012). “Kadın Yoksulluğu”, *Mülkiye Dergisi*, 36(4), Ankara.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Toksöz, G. & Ulutaş, Ç. Ü. (2011). “Göç Kadınlaşıyor mu? Türkiye’ye Yönelen Düzensiz Göçe İlişkin Yazına Toplumsal Cinsiyet ve Etnisite Temelinde Bakış”, *Birkaç Arpa Boyu-21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, (der. S. Sancar), Cilt 1, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tuna, M. & Özbek, Ç. (2012). *Yerlileşen Yabancılar-Güney Ege Bölgesinde Göç, Yurttaşlık ve Kimliğin Dönüşümü*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (2016). “Women at Work, Trends 2016”, (erişim tarihi:12.02.2018). [http://www.ilo.org/gender/Informationresources/Publications/WCMS_457317/lang--en/index.htm](http://www.ilo.org/gender/Informationresources/Publications/WCMS_457317/lang-en/index.htm)
- Uluslararası Göç Örgütü (2017). “World Migration Report 2018”, (erişim tarihi: 11.02.2018) <https://www.iom.int/wmr/world-migration-report-2018>
- Urhan, B. (2016). “Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, (haz. F. Saygılıgil), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2009). “Yoksulluğun Kadınsılaşması ve Görünmeyen Emek”, *Çalışma ve Toplum*, 2009/2, İstanbul.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2010). “Evin İçi İşyeri: Ev Hizmetleri, Ücretli Emek ve Göçmen Kadın Emeği”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*, (der. S. Dedeoğlu, M. Yaman Öztürk), Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

Ünlütürk Ulutaş, Ç. & Kalfa, A. (2009). “Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri”, *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* No. 1, Sayı 2, Ankara.

Sinemada Söylem ve İdeoloji: Samira Makhmalbaf Filmleri Üzerine Bir İnceleme

Discourse and Ideology in Cinema: A Review on the Films of Samira Makhmalbaf

Mehmet Aytekin*

Öz: Toplumsal pratikleri anlamlandırmada ve yeniden üretmede başat bir rol oynayan dil, açık ve örtük içerikleri ortaya çıkarma sürecinde önemlidir. Buna ek olarak, dil, iktidar kavramının şekillenmesinde ve kitleler üzerinde hükümlük kurulmasında ideolojiyi ve söylemi biçimlendirerek bir toplum düzeni yaratılmasına zemin hazırlamaktadır. Dilin bu etki süreci; simgelerle, göstergelerle, kelimelerle ve diğer pek çok öğeyle desteklenmekte ve bireyin -kendisinden önce kurulmuş- dünya düzenine adapte olması yine bu etkilerin sayesinde kolaylaşmaktadır.

Bununla birlikte söylem ve ideolojiden bağımsız bir habitatin varlığı mümkün görülmemektedir. Bu kavramlar yaşayan pratiklerdir ve kişinin toplumsal sürece dâhil olduğu andan itibaren üretilmeye ve biçimlendirilmeye başlamaktadır. Yönetme erkine sahip olanlar, bu süreci bazı materyallerle -medya metinleri, görseller, televizyon programları vb.- kendi lehlerine şekillendirmektedirler. İktidarın ideoloji çerçevesinde oluşturduğu söylem biçimi, öznelere neyin iyi veya kötü olduğu konusunda düşünme pratiği sağlamakta; ancak bu durum sıklıkla ilgili kurumun/sınıfın yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Sinemada da benzer bir durum söz konusudur. Genellikle eril bir perspektifle ilerleyen sinema, gerek karakterler arasındaki diyaloglarla gerekse teknik yapılarla -kurgu, çekim ölçekleri, açılar vb.- iktidarı yeniden üretmekte ve süreci rutinleştirmektedir. Samira Makhmalbaf da İran sinemasında bu yapıyı eleştiren bir kadın yönetmen olarak dikkat çekmektedir. İktidar yapılarını sorgulayan ve sürecin arka planına odaklanan Makhmalbaf, yarattığı sinema diliyle -içinde söylem ve ideoloji unsurlarını barındırır- bir anlam bütünlüğü oluşturmak istemektedir. Bu çalışma Makhmalbaf'ın "Kara Tahta" ve "Elma" olmak üzere iki filmiyle sınırlı tutulmaktadır. Araştırma kapsamı dâhilinde yer alan bu iki film, eleştirel söylem analizi yöntemiyle çözümlenmektedir. Ayrıca çalışmaya Pierre Bourdieu'nün Eril Tahakküm kitabı temel kaynak oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Söylem, İktidar, Toplumsal Cinsiyet, İran Sineması.

Abstract: Language, which plays a dominant role in understanding and reproducing social practices, is important in the process of revealing clear and implicit contents. Language provides the basis for the

*Arş. Gör. Antalya AKEV Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü.
m.aytekin@akev.edu.tr

creation of a society order by forming ideology and discourse in the development of power concept and domination of masses. Due to these influences, language is supported by this process of actions, symbols, semiotics, words, and common items; and it is again these influences which ease the adaptation of individual to the world order that is established before the self.

Nevertheless, the existence of an independent habitat is not possible without discourse and ideology. These concepts are living practices, and are beginning to be produced and shaped as soon as one is involved in the social process. Those who have the power to manage this process is shaping some material - media texts, visuals, television programs, etc. - to their own advantage. The form of the rhetoric created within ideology provides the practice of thinking about what is good or what is bad, but this often leads to the reproduction of the ruling bodies.

There is a similar situation in cinema. The cinema, which usually uses a masculine approach, reproduces the power and generalize the process with its dialogues between characters and with technical structures - fiction, scales of shoot, camera angles etc.-. Samira Makhmalbaf, an Iranian female film director, is also noted as a critic of this in Iranian cinema. Makhmalbaf, while questioning masculine power and focusing on the background of its process, with her cinematic language which contains elements of discourse and ideology, wants to create a content integrity. This article's scope is limited to two films by Makhmalbaf, "Blackboards" and "The Apple". These two films are analyzed within critical discourse analysis method. Pierre Bourdieu's *Masculine Dominance* book is also going to provide the main framework for the analysis mentioned.

Keywords: Ideology, Discourse, Power, Gender, Iranian Cinema.

Giriş

Gerek günlük pratiklerde gerekse medya metinleri ve diğer içeriklerde ideolojik biçimlendirmelere ve buna bağlı olarak söylemlere sıklıkla rastlanmaktadır. Bir anlam yaratma sürecinde başat bir rol oynayan söylem, anlatı destekli bir yapı olan sinemada da var olmakta ve çeşitli biçimlerde (kurgu içerisinde, çekim ölçeklerinde, repliklerde, kamera açılarında vb.) kendisini yeniden üretmektedir.

Foucault (1987: 23) söylemi bir üretim biçimi olarak yorumlamakta ve söylemi, toplumun gücünü ve tehlikelerini önlemek, belirsiz gelişmeleri dizginlemek ve korkulu bir maddi yapıyı savuşturmak olarak tanımlamaktadır. Sancar Üşür ise (1997: 104-105), Foucault'un ideoloji kavramına yer vermemesini eleştirmektedir. Zira Foucault postyapısalcı bir geleneğe mensuptur ve bu iki kavramın (söylem ve ideoloji) epistemolojik kökenleri birbirini dışlamaya meyilli olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışa ve dolayısıyla Foucault'a göre, ideoloji insanların gereksinimlerine göre üretilmekte, söylem ise öznenin dilsel pratikleri içerisinde üretilen bir konum olarak kabul edilmektedir.

Söylemi yapısökümcü bir yaklaşımla ele alan Jacques Derrida (1994: 49) ister yazılı ister sözlü olsun, herhangi bir söylemin kendisinde bulunmayan başka bir ögeye gönderme yapmadan gösterge olarak kabul edilemeyeceği ve bu yüzden metinsel bir anlam oluşamayacağını belirtmektedir. Kısacası söylemi bir zincirleme anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirmektedir.

Stuart Hall, söylem ve ideoloji kavramlarını bir arada kullanmayı reddeden postyapısalcıların-postmodernistlerin söylediklerine katılmamakta ve eleştirel paradigma içerisinde ideolojinin yeniden keşfine dikkat çekmektedir (akt. Üşür, 1997: 110-111). Söylemin salt tutarlı ve akılcı bir yapı olarak algılanmasına karşı çıkan Hall (1992:201), Batı ile geri kalmış ülkeler arasındaki ilişkiyi anlamının bir yolu olarak söylemden yararlanmaktadır. Hall, düşünce ve eylemin, dil ve uygulama arasındaki geleneksel ayrımlara dayanmadığını ve buna bağlı olarak söylemin de dil aracılığıyla bilginin üretilmesi ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle, dilin bir göstergeler zincirinde olduğunu ve -geleneksel ideoloji anlamından farklı olarak- ideolojik pratikler sayesinde bir anlam üretilebileceğini söylemek olasıdır.

Söylem kavramını medya metinleri üzerinde değerlendiren ve iktidar kavramı ile birlikte ele alan Teun van Dijk, söylemin günlük hayatın içinde bulunan bir olgu olduğunu ve tahakkümler aracılığıyla yeniden üretildiğini, aynı zamanda iktidar yapısının bu sayede güçlendiğini aktarmaktadır. İnsanların eylemlerini denetim altında tutmanın, aynı zamanda söylemlerini de denetim altında tutmak anlamına geldiğini ifade eden van Dijk, bu işin zihinsel bir boyutuna değinmekte ve bilgi, tutum ve ideolojilerin “söylem” yoluyla öğrenilebileceğinin altını çizmektedir. van Dijk (2010: 13-14), bu çıkarımlarını gazete ve diğer yazılı basın ürünlerinin - iktidar pratiklerini çoğunlukla örtük, bazen açık bir biçimde içinde barındıran verilerin etnik, dini, politik söylemlerini inceleyerek somutlaştırmaktadır.

Ryan ve Kellner (2010: 34), söylem kavramını toplumsal düzenle bağdaştırmakta ve sinemadaki temsillerle toplumsal düzen arasında bir bağ kurarak çözümleme yapılması gerektiğini ifade etmektedirler. Onlara göre toplumsal düzen günlük hayatın dinamiklerini içeren söylemlerden oluşmaktadır ve toplumsal yaşamı şekillendirip dönüştüren bir yapıyla yeniden üretilmektedir. Bu bağlamdan hareketle, sinematik dilin, anlam bünyesinde bir söylem barındırdığını gerek teknolojik gerekse metinsel anlamda toplumsal içerikleri yeniden ürettiği çıkarımını yapmak mümkündür. Tecimer’de (2005: 26) söylem ve yaratma durumunu rituslar ile açıklamakta; yaratılış sürecindeki gelişmelerin hikayelerle, geleneklerle ve mitlerle yeniden üretilip dil aracılığıyla anlam kazandığını ifade etmektedir. Buradan hareketle, dilin toplumsal pratikler olduğunu ve metinlerin içinde yer alan özne-anlam-söylem-ideoloji ilişkisini yeniden ürettiğini söylemek yerinde olmaktadır.

İdeoloji çerçevesinde oluşan söylemin, açık şekilde aktardıkları kadar gizli şekilde sundukları da anlamlandırma sürecinde önemli bir role sahiptir. Gerek medya metinlerde gerekse görsel sunularda, ideoloji çerçevesine bağlı kalarak, bazı durumlarda örtük anlamlara rastlanmakta ve bütünlüğe bağlı kalarak bir söylem arayışı gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada da söylemin örtük olabileceğine değinilmekte ve sinema metinleri üzerinden bir söylem olgusu açıklanmak istenmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde, söylem-ideoloji kavramlarının çerçevesi belirlenmekte, bu bağlamda özne ve anlam ilişkileri dil üzerinden ele alınmaktadır. Süreç içinde İran sinemasının dinamikleri incelenmekte, Samira Makhmalbaf'ın sinematik dilinin ideolojiyle olan ilişkisine kısaca değinilmektedir. İkinci bölümde ise filmlerin analizlerine yer verilmekte, bu analizlerin söylem ve ideolojiyle olan bağları incelenmektedir. Anlamı güçlendirmek adına metaforlara başvurulmakta, metaforlarda barınan örtük anlamlar da söylem ve ideoloji perspektifinde açıklanmaktadır.

Söylem, İdeoloji ve Sinema

Antonio Gramsci (1986: 254) ideoloji kavramını ele alırken organik ideolojiler ile keyfi ideolojiler arasında bir ayrım ön görmektedir. Organik ideolojilerin kitleleri örgütleyebileceğine değinen Gramsci, keyfi ideolojilerin gerçekler üzerinde örtük bir anlam yarattığının altını çizmektedir. Organik yapıların toplum nezdindeki yanlış bilinci engelleyeceğini/engellemesi gerektiğini öne süren Gramsci, karşıt bir ideolojik yapıya dikkat çekmekte ve özne yapısını bu perspektifte değerlendirmektedir.

İdeoloji kavramını iktidar ile pekiştiren Foucault, (2014: 16) söylemsel ve söylemsel olmayan deneyimsel pratiklerle bir özne kavramı oluştuğunu ve bu öznenin bir iktidar çatısı altında şekillendirildiğini öne sürmektedir. Bu iktidarın yapısının daha önceki iktidar anlayışından -negatif yönde ve kısıtlayıcı- farklı olarak geliştiğini aktaran Foucault, bu iktidar türüne biyo-iktidar adını vermekte ve buna tabi olan bireylerin bedensel anlamda disipline edildiğini aktarmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, iktidar yapısının bir fauna görevi gördüğünü ve öznenin bu fauna içerisinde bir söylem veya karşıt söylem geliştirdiğini söylemek yerinde olmaktadır.

İktidarvari bir tanımlamadan uzak kalarak bir ideoloji tanımı geliştiren Teun van Dijk (2006), belirli grupların belirli toplumsal temellere dayanarak üretilen/ürettikleri inançlar sistemini ideoloji olarak açıklamaktadır. Diğer tanımlardan ziyade -bu tanımları postyapısalcı kültürde değerlendirmek gerekir- van Dijk'in çerçevesinde ideoloji ve söylem birlikte değerlendirilmekte ve bu bağlamda bir anlam üretilmektedir. Grup üyelerinin davranışlarına da değinen van Dijk, söz konusu üyelerin eylemlerini ideolojik söylem çerçevesinde geliştirdiklerini ifade etmektedir. Simo K. Maatta'da (2014) benzer biçimde ideoloji ve söylemi birlikte kullanmanın gerekliliğine

değınmekte, söylemin her dilde var olma anlamına geldiğini, ideolojinin de bu varlık sürecinde farklı söylemlerde ve farklı derecelerde ikâmet etmek olarak tanımladığını ifade etmektedir.

Söylem ve ideoloji arasındaki bağı “eleştirel” bir bakış açısı getiren teorisyenler (Wodak & Meyer, 2008; Fairclough, 2003; Lazar, 2010; Ting, 2005; Mohanty, 1988) eleştirel söylem analizi yönteminin oluşumuna ve bu yöntemin gelişimine katkı sağlamışlardır. Wodak ve Meyer (2008), bu oluşumun doksanlı yılların başında Amsterdam’da yapılan küçük çaplı bir sempozyuma dayandığını ve disiplinlerarası bir yapıda geliştiğini aktarmaktadırlar. Bu çoklu disiplinli yapıdan hareketle, eleştirel söylem analizinin sosyal yaşamın pratiklerine doğrudan müdahale eden dil temelli pratiklerden oluştuğuna yönelik bir tanım geliştirilmektedir.

Alana feminist bir katkı sağlayan Michelle Lazar, toplumsal cinsiyete dayalı varsayımların ve hegemonik iktidar yapısının gerek açık gerek örtük biçimde yeniden üretilmesi sonucu eleştirel bir çözümleme yöntemini benimseyerek, anlam içindeki iktidar müzakerelerini açığa çıkarmayı (2010) amaçlamaktadır. Bu süreçte anlam ve özne ilişkisini feminist teori perspektifinde değerlendiren Lazar, metinler üzerinden eşitlikçi bir yaklaşımı benimsemektedir.

Samira Makhmalbaf’ın sinematik anlatısı, hakim ideolojinin karşısında ve ona alternatifler geliştirmeyi amaçlayan bir frekansta ilerlemektedir. Toplum düzenindeki eril yapı aynı zamanda Makhmalbaf’ın sinematik söylemini şekillendirmekte ve izleyiciyi hakim ideolojinin oluşturduğu yanlış bilinç ve sağduyu kavramlarını sorgular hale getirmektedir.

Kabadayı, sinematik anlatı içerisinde ideolojiye ayrı bir parantez açmaktadır. İnsanın ideolojilerin taşıyıcısı olduğuna dikkat çeken Kabadayı, ideolojinin kültüre etkide bulunduğunu ve kültür de bu bağlamda öznesel anlamda bireyi ifade etmektedir. İdeolojinin salt bir başlık altında değerlendirilemeyeceğini aktaran Kabadayı (2014: 61-62); bilinç, aile, cinsiyet ve bilumum benzer kavramlarla ortak bir çerçevede değerlendirilmesi gerekliliğini anlatmaktadır. Samira Makhmalbaf’ın sinematik dili ele alındığında, İran kültüründen ayrı olmadığını ve bu kültürün çıktılarını vasıtasıyla bir söylem geliştirdiğini söylemek olasıdır.

İran kültürü perspektifinde kadın ve sinema üzerine değerlendirme yapan Aktaş, devrim öncesinde İran’da sinemanın yasaklarla ve tepkilerle karşılaştığını, kadınların sinema metinleri ve görüntüleri içerisinde değersiz gösterildiğini ve kısacası eril bir ideoloji çatısı altında -eril ideolojinin imkan verdiği ölçüde- var olduğunu aktarmaktadır. Devrimden yaklaşık yirmi yıl sonra kadının sinema alanında varlığını ispatlayabildiğini aktaran Aktaş (2005: 186-219), bu kadınların da idealist ve kendini gerçekleştirmek için çaba sarf eden, kısacası eril kamusal alanda var olmak isteyen yapıda olduklarını ifade etmektedir. Eril yapının kendi perspektifinde ideoloji ve söylemi

barındırması, kültür ve dilin taşıyıcılığı sayesinde bireyin özne oluşuna doğrudan etki ediyor olması, karşıt bir sinematik anlatının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Aktaş bir diğer kitabında, kamusal alanda ve sinemada ideal kadın tipinin Hz. Fatıma olduğunu söylemekte ve hakim ideolojinin bu yönde uygulamalar yaptığını ifade etmektedir. Ancak sokaktaki tutumun farklı ilerlediğini söyleyen Aktaş -toplumdaki diğer kadınlar Hz. Fatıma'nın ait olduğu toplumun ve görgü kurallarının geçmişte kaldığını ifade etmektedirler- dönemde etkin bir biçimde izlenen Oshin adlı Japon dizisine (2016: 151-152) dikkat çekmektedir. Oshin içerik itibarıyla düşük tempolu bir dizi olmasına rağmen, kadının kamusal alanda olduğu ve bir işi “en az erkek kadar” iyi yaptığı bir kadının günlük işlerini ele almaktadır. İran toplumunun stereotiplerinin dışında gelişen bu film, Ayetullah tarafından yasaklanmış ve hakim ideolojinin idealleri doğrultusunda bir gösterim gerçekleşmiştir. İdeolojinin ve beraberinde söylemin bu denli baskın olduğu bir ortamda, Makhmalbaf ve diğer kadın yönetmenler, ideolojilerine uygun sinematik bir dil geliştirmekte -ki bu da ideoloji ve söylem barındırmaktadır- ve bilhassa özneyi yeniden üretmeyi amaçlamaktadırlar.

Hamid Dabashi, devrim öncesi ve devrim sonrası İran'a karşılaştırmacı bir bakış açısıyla bakmakta ve buradaki ideolojik yaklaşımları eleştirel bir çerçevede çözümlemektedir. Dabashi, İran sinemasının ileride/ilerici bir yapıda olduğunu; ancak Humeyni'nin gerici ve karanlık hâle büründüğünü aktarmakta, sinemanın evrensel boyutuna kabusvari bir izdüşüm getirdiğini ifade etmektedir. Humeyni'nin sinema sanatını kendi ideolojisine göre şekillendirdiğini ve Pehlevi dönemindeki sinemanın kalıntılarını temizlediğini aktaran Dabashi (2008: 195-196), Humeyni rejimi dönemindeki yönetmenleri toplumun -Humeyni'nin ideolojisine göre- vakanüvisliğini yapmakla eleştirmektedir. Bu bağlamda ise, özgün bir söylemden yoksun olduğu ve devletin ideolojisinin bireylerin bilinçlerini gerek doğrudan gerekse dolaylı bir biçimde şekillendirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dabashi (2013: 290-292) bir diğer kitabında Samira Makhmalbaf'a ayrı bir derecede odaklanmakta Makhmalbaf'ın mensubu olduğu İran gençliğini ideoloji karşıtı olarak tanımlamaktadır. Muhammed Hatemi'nin reformist yapısıyla örtüşen Samira Makhmalbaf, sinematik söylemini de bu karşıtlık üzerine kurmaktadır. İnandığı değere göre hareket ettiğinde, İran'da kadınların en dışlanmış kesim olarak konumlandırıldığını ve Hatemi'nin ideolojiler üstü tarafsızlığını benimsediğini, bu gibi unsurların filmlerine doğrudan yansıdığını söylemek yerinde olmaktadır. Bu karşıt manifesto Elma ve Kara Tahta'da belirginleşmekte, Humeyni ideolojisinin görmezden geldiği toplumlara uygulanan haksızlıklar ve zorbalıklar Samira'nın perspektifinde geniş çaplı bir potada eritilmektedir. Makhmalbaf, bu iki filmde de hâkim ideolojiyi

sorgulamakta ve metaforlarla bu ideolojileri yerle bir etmeyi amaçlamaktadır. Belirtmekte fayda vardır, karşıt ideoloji de içerisinde bir ideoloji barındırmakta ve en nihayet bir söylem vasıtasıyla, hitap ettiği özne grubunda bir anlam üretmeyi/anlam uyandırmayı hedeflemektedir.

Karatahta ve Elma Filmlerinde Samira Makhmalbaf'ın Sinemasal Yolculuğu

İlgili bu bölümde, ideoloji ve söylem unsurları, bunlara bağlı olarak anlam ve özne ilişkileri filmler üzerinden yorumlanmaktadır. Samira Makhmalbaf'ın sinematik dili, ataerkil ideolojiye karşıtlıklar içerse dahi, kendi içerisinde de bir ideoloji ve doğal olarak söylem unsurları barındırmaktadır.

Ryan ve Lenos (2012: 5), sinemada anlamın bilinçli geliştirildiğini ve rastlantısallığa pek yer verilmediğini aktarmaktadır. Sinemacılar bu nedenlerle kendilerine doğru görünenleri yansıtmaktadırlar. Örneğin Joseph Mascelli'nin (2007: 27) uzun çekim olarak bahsettiği olgu Makhmalbaf tarafından gerçekliği artırmak ve coğrafyayı sunarak politik söylemi kuvvetlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Williamson'un (1998: 136) ifade ettiği gibi ideolojilerin farklılıklar ve uzlaşmazlıklar içermesi söz konusudur, sinemada bu unsurları görmek olasıdır.

Elma (Sib) – 1998¹

Filmin henüz başlarında, Zahra ve Massoumeh'in saksıda kurumaya yüz tutmuş bir çiçeği suladıkları görülmektedir. İlgili bu çiçek metafor olarak kabul edilmekte, içeride hapis hayatı yaşayan kızların saksıdaki çiçek gibi kurudukları anlamı ortaya çıkmaktadır. Çiçeğe verilen su, kızların kamusal alanla olan bağı ile bağdaşmaktadır. Nasıl ki, su verilmeyen çiçeğin yaşaması zorlaşıyorsa, kamusal alandan izole eden kızların/kadınların da süreci kabullenmesi ve bu sayede eril tahakkümü tanınması kaçınılmaz olacaktır.

Altıncı dakikada sosyal büroda çalışan kadının söyledikleri dikkat çekmektedir. Kızların toplumda bir rolü olması gerektiğini söyleyen kadın, kızların bu esaret hayatından kurtulmasında başat bir rol oynamaktadır. Ancak burada dikkat çeken bir husus bulunmaktadır: Bourdieu'nün (2015: 77-78) aktardığı üzere kadınlar asil işlerden -genellikle kas gücü gerektiren işler olarak tanımlanır- dışlanmakta ve küçük rollerle sınırlandırılmaktadırlar. Özetle, iş dünyası küçük,

¹ Samira Makhmalbaf'ın yönetmenliğini üstlendiği bu filmde Zahra ve Massoumeh'in yaşadıkları ele alınır. Bu iki kardeş, evlerinde hapis hayatı yaşarlar ve zihinsel-bedensel olarak gelişimlerini tamamlamadıkları görülür. Kızların annesi ve babası, çocuklarını koruduklarını iddia ederek onları daimi bir şekilde kitleler. Bu durumdan haberdar olan komşuları, kızları kurtarmak adına Sosyal Büro'nun çalışanlarına başvuru yaparlar ve kızlar bir şekilde ailelerinden alınır. Sonrasında Sosyal Büro çalışanları kızları ailelerine teslim eder, ancak önceki yaşananlardan ders çıkarılmadığı için uzmanlar yine duruma müdahale ederler. Kızların özgür kalması ve topluma karışmasıyla sonuçlanan bu durum, Makhmalbaf tarafından öne sürülen ataerkil ideolojiye yönelik karşıt bir söylem olarak dikkat çeker.

profesyonel ve izole edilmiş gruplardan oluşmaktadır. Bu söylemden hareketle, iş bölümü içerisinde kadının sıklıkla aile ve çocukla ilgili işlerle özdeşleştirildiği algısı kaçınılmaz hale gelmektedir. Yine Ahu Antmen’de (2014: 127-128) toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü yapısına değinmekte, kadınların çocuklarla ve/veya bebeklerle temas eden “kadınsı” işlerle uğraştığının altını çizmektedir. Sosyal bürodaki kadının varlığı da, bu çıkarımdan hareketle, rastlantısal değildir.

On beşinci dakikada göstergebilimsel bir olgu görülmektedir. Zahra ve Massoumeh, parmaklıklar arkasındayken tellerin arasında güneşi görmekte ve evdeki ayakkabı boyasıyla duvarlara gördükleri güneşi resmetmektedirler. Ancak bu güneşi çiçek olarak adlandırmaktadırlar. Ayrıca Massoumeh’in üzerinde Guess marka tişörtün logosu dikkat çekmektedir (Guess İngilizce tahmin etmek anlamına gelmektedir, Massoumeh ve Zahra, güneşin adı ve şekli üzerine tahmin yürütmektedirler). Voloshinov’un “nerede bir gösterge varsa orada bir ideoloji vardır” önermesinin (akt. Karaduman, 2017) bu sekansa bakıldığında kendini yeniden ürettiği görülmektedir.

Kızların babasının on sekizinci dakikada Zahra ile yemek yapma ve evlenme üzerine konuştuğu görülmektedir. Kızların yemek yapmayı öğrenmeleri gerektiğini aktaran baba, kadının evlenmek için yaratıldığını ve bu yüzden yalnız kalmamaları gerektiğini ifade etmektedir. Burada ataerkil ideolojinin yeniden üretimi söz konusudur; kesin bir iş bölümüne hazırlık yapılmaktadır. Babanın söyleminden hareketle, erkeklerin özne kadınlarınsa nesne konumunda olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. Bourdieu (2015: 124) bu durumu sembolik mallar perspektifinde ele almaktadır. Ona göre, evlilik süreci erkeğin toplumsal ve sembolik mallar biriktirmesine yardımcı olmaktadır ve kadınlar bu süreçte değişim aracı muamelesini görmektedirler. Çözümlemeye ek olarak, Jean Franco’nun da (1998: 176) aktardığı üzere evlilik toplumsal bir olay örgüsüdür ve kadın bunun bir parçasıdır. Süreçten -haklar ve sahip oldukları bakımından- negatif yönde etkilenen kadın, bunun rutinleşmiş bir durum olduğu sanrısından uzak kalma riskiyle karşı karşıyadır.

Yine babanın söylemlerinin yer aldığı sekanslardan birinde -otuz beşinci dakikada- namus üzerine konuşmalar yer almaktadır. Sosyal büroda çalışan kadınla konuşan baba, kızlarının güvenliği için onları kilitletiğini söylemekte, aksi durumda -evlerinin avlusuna mahalledeki erkek çocukların topunun kaçması- erkeklerin onlara zarar vermesinden korktuğunu ifade etmektedir. Babanın namus ve şeref üzerine konuşmasını, Bourdieu’nün (2015: 66-67) çıkarımlarına dayanarak çözümlemek olasıdır. Buna göre, bu tarz kavramlar sembolik mallar çerçevesinde bir yeniden üretimin temel prensibidir ve sembolik malları elinde bulunduran erkekler, bu sermayenin korunması ve yeniden üretilmesi adına çaba göstermektedirler. Kadınlar bu şeref mücadelelerinde

dışarıda bırakılmakta ve bir nesne pozisyonunda öznenin sermayesel bazda güçlenmesi anlamında -ideolojik çerçevenin erilliğinden dolayı- meta görevi görmektedirler.

Kırk altıncı dakikanın sonlarına doğru, baba ile sosyal büro görevlisinin diyalogu bir kez daha sunulmaktadır. Babanın kadına vermiş olduğu kitapta (Babalara Öğütler), kızların çiçek olduklarını ve üzerlerine güneş parlarsa solacağı yazmaktadır. Sonrasında gelen cümlelerde de güneş ışıkları erkeklerin gözlerine benzetilmekte ve erkeklerin kızlarına bakıyor olmasının tehlike anlamına geleceği söylenmektedir. Bu söylemin ataerkil ideolojiden ve doğal olarak toplumsal normlardan bağımsız gelişmediğini aktarmak gerekmektedir. John Berger'in de (1995: 46) aktardığı üzere, ataerkil yapılarda kadın olarak doğmak erkeğin mülkiyetinde, özel ve çerçevelenmiş bir alanda yaşamak anlamına gelmektedir ve doğal olarak onun belirlediği şartlara tabi olmak durumu yaratılmaktadır. Buna bağlı olarak, kadın sürekli kendini izlemek zorunda bırakılmaktadır ve çocukluğundan itibaren gözleyen/gözlenen bölünmeleri kadının öz varlığının ikiye bölünmesine yol açmaktadır.

Altmış beşinci dakikada Massoumeh ve Zahra'nın dışarıda tanıştığı iki kızla (öncesinde bu kızlarla oyun oynuyorlar, onlarla elma yiyorlar, diyalog kurmaya çalışıyorlar) saat almaya gitmektedirler ve kızlardan birisi annesinin bir kadının evinde nakış yaptığını söylemektedir. Babasının ise, önceki sekanslara bağlı olarak, süreklilik arz eden bir işte çalıştığı bilinmektedir (Muhtemelen memurluk benzeri bir iştir, zira kız babasının her gün erkenden kalktığını aktarmaktadır). R.W. Connell (1998: 30), bu durumu eşitsizlik örüntüsüyle açıklamaktadır. Kadınlar ile erkekler arasında, eğitim ve öğretimden yararlanma fırsatı anlamında bir eşitsizlik söz konusudur. Üst düzey işlere girmenin de bir eğitim-öğretim zorunluluğu gerektirdiği düşünülürse, erkeklerin sürekli işlere sahip olması kadınların ise eğitim gerektirmeyen, pratiğe dayalı, ek gelir anlamı güden işleri yapması, ataerkil ideolojinin cinsiyetlere göre iş bölümü tasarlamasının bir sonucudur. Eril yapı bunu, gerek dini mitlerle gerekse toplumsal mitlerle yeniden üretmekte ve etki alanını güçlendirmektedir.

Anlamı güçlendirmek adına sık sık metaforlara başvurulmaktadır. Elma filminde de bu mevcut durum değerlendirilmekte ve bazı unsurlar merkeze alınmaktadır. Bunlardan birincisi elmadır. Elma başlangıçta kızlarda, daha sonra kızların annesinde (son sekansta olduğu üzere) görülmektedir. Elma ile ilgili dikkat çeken nokta, sahiplik ilkesi ile örtüşmesidir. Tamamen erkeklerin tekelinde bulunan elma, kadınların ulaşmak için çaba göstermeleri gereken bir olgu olarak yansıtılmaktadır. Kırk dokuzuncu, altmış ikinci ve yetmiş ikinci dakikalarda elmanın merkezinde sekansların kurulması söz konusudur. Burada elmayı "bilgi" olarak kabul etmek gerekmektedir. Kadınlar bilgiye ulaştıkları takdirde eril düzenin tuzaklarından kurtulabilirler;

ancak bu sahiplik durumu eril düzenin lehinde gelişmektedir. Buna ek olarak, bilginin bireyi özgürleştirilmesi ve nesne konumundaki bireyi özne haline getirmesi ihtimali üzerinde durulmaktadır. Sekansın ideolojik bir anlatı barındırmasından hareketle, Voloshinov'un gösterge ve ideoloji arasındaki bağı hatırlamak ve Greimas'ın anlamın bitirilemeyeceği çıkarımına değinmek (akt. Günay, 2016) yerinde olacaktır. Keza elma ile ilgili yaratılış destanıyla bir bağ kurmak da olasıdır ve elmanın "yasak meyve" olarak kabul edilmesi de farklı bir anlam yaratmaktadır.

Bir diğer dikkat çeken obje ise aynadır. Sosyal büro çalışanı kadının, Zahra ve Massoumeh'e verdiği tarak ve ayna -bilhassa ayna- sembolik bir değerle sunulmaktadır. Ayna, yapısı itibariyle aslanan görüntüyü yansıtmaktadır ve bu bağlamda değerlendirildiğinde, kişinin kendi kendisiyle hesaplaşma anlamı yarattığı göze çarpmaktadır. Otuz yedinci dakikada kızların aynayı temizlemesi, kırk dördüncü dakikada dondurmacı çocuğun saçını aynaya bakarak taraması, kırk dokuzuncu dakikada Zahra ve Massoumeh'in almak için çabaladığı elmanın aynaya yansması ve diğer benzer içerikli sekanslar bir hesaplaşma sürecini içermektedir. Basit bir örnekle, dondurmacı çocuk Massoumeh ile kavga ettikten sonra Massoumeh'in ona aynayı hediye etmesi sonucu önce kendine bakmakta ve önceki kavgayı tamamen unutmaktadır. Kısacası ayna, kişinin kim olduğuna ve dışarıdan nasıl görüldüğüne dair bir iç hesaplaşma objesi olarak dikkat çekmektedir.

Ayna ve elma gibi süreklilik gösteren metaforlar, filmin içerisinde yer alan örtük söylemi açığa çıkartmakta ve anlamlandırma sürecine doğrudan etki etmektedir. Söylemin aktardığı kadar, aktarmadığını da içinde barındırdığı düşünüldüğünde, metaforik bu öğelerin yananlamsal bir değere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Kara Tahta (Takhte Siah) – 2000²

Filmin ilk dakikalarında dikkat çeken bir sekans söz konusudur. Öğretmenlik yapmak için diyar diyar dolaşan kişilerin tamamı erkektir. Buradan, mesleklerin toplumsal cinsiyetlere göre şekillendirildiğini çıkarmak söz konusudur. Devletin ideolojisi ve buna bağlı olarak söylemleri de bu sekansa göre yorumlanabilir durumdadır. Kadınların kamusal alandan uzak tutulması, salt eril

²Samira Makhmalbaf'ın bir diğer uzun metrajlı filmi olan Kara Tahta filmi, İran-İrak savaşı merkezinde şekillenen hayatları ele alır. Öğretmen olan Said ve Ribubar, köy köy gezip öğrenci ararlar ve onları yetiştirmeyi hedeflerler. Said köylerin, Ribubar ise dağlık bölgelerin yolunu tutar. Said köy köy gezerken, savaştan dolayı sınırda sıkışmış göçebe bir topluluğa karışmak ister ve bu süreçte Halaleh ile bir evlilik yapar. Ribubar ise dağlık bir bölgede kaçakçılık yapan çocukların peşine takılır ve bir nevi onların hayatına dahil olur. Çocuklardan da birinin adı Ribubar'dır ve öğretmen olan Ribubar, kaçakçılık yapan Ribubar'a okuma yazma öğretmeye başlar. Ancak hem savaşın getirdiği yıkıcı durum hem de kaçakçılığın riski bu ikili arasında sürekli bir ilişki kurulmasına engel olur. Yol ayrımı, hem Said hem de Ribubar için başka hayatlar anlamına gelir.

bir ideoloji çerçevesinde hayatlarını sürdürüyor olmaları -ki bu da eril çerçevenin belirlediği ölçülerle mümkün görünmektedir- yine bu sekansın altında yatan örtük söylemler olarak dikkat çekmektedir. Bourdieu (2015: 119) bu durumu bilgi sahipliği ile açıklamakta, gerek ailelerin gerekse okuldaki yöneticilerin kamusal alanı erkeklere hazırladığı ve kızları da benzer bir teknikle kamusal alandan dışladığıyla ifade etmektedir. Netice itibariyle bilgideki eril düzen, normlarla örtülü bu kalıplarla yeniden üretilmektedir.

On beşinci dakikada, geniş planda, yolların ve evlerin akıbeti sunulmaktadır. Evler eski ve dökülmekte, yollar ise toprak haldedir. Savaşın yaşattıkları aslında bu sekansta da kendini belli etmektedir. Savaş, hem İran'a hem de Irak'a yaklaşık 400 milyar dolara mal olmuştur ve bu maddi çıktının yanında iki milyondan fazla kişi bu savaş yüzünden hayatını kaybetmiştir (Akçay, 2013). Burada bilinmesi gereken başat nokta Bourdieu'nün (2015: 45) de değindiği üzere, savaşların ve kan dökme gibi işlerin eril merkezli bir oluşuma ait olduğu yönündedir. Benzer bir şekilde, Rahşan Beni İtimad'ın 2005 yılında yönetmenliğini yaptığı Gilane adlı filmde de İran-Irak savaşının etkileri işlenmiş, eril bir düzeni içeren savaşın kötü sonucunu Gilane çekmiştir.

Yirminci dakikada Ribubar'ın kaçakçılık yapan çocuklarla konuşması gösterilmektedir. Ribubar burada okuma yazma öğrenmenin gerekliliğine değinmekte ve bu sayede dünyada olup bitenlerin anlaşılabilirliğinin altını çizmektedir. Wayne (2009: 146) bu süreci, toplumda mesleki anlamda bir yer edinmiş olan bireyin, egemen ideolojiye ve politik-ekonomik güçlere hizmet edilmemesi gerekliliğiyle açıklamaktadır. Onlar, tıpkı Ribubar'ın ve Said'in olduğu gibi, köylülerin, işçilerin ve kısacası ezilenlerin yanında olmalıdırlar. Bu duruma ek olarak van Dijk, (2003: 41) öğretmenlerin ideolojilerinin kendilerinin öğretisel bağlamlarını etkileyeceklerini ele almakta ve ilgili bu aktarım Said ve Ribubar'da -bilhassa Ribubar'da- görülmektedir. Ribubar'ın kaçakçılık yapan çocuklara matematik öğretmek istemesi ve bunu da dolandırılmaktan korunmakla bağdaştırması, ideolojik bir çerçevede ve deneyimlerin sonucuyla oluşan bir söylem olarak dikkat çekmektedir.

Said'in Halaleh'in de içerisinde olduğu göçebe/avare topluluğa dâhil olduğu yirmi yedinci dakikada, Said ile Halaleh arasında küçük çaplı bir evlilik töreni düzenlendiği görülmektedir. Halaleh burada -eril düzenin perspektifinde- bir meta konumundadır ve Said'i görmemektedir (yaşlı adam "helal" olmadığı için aralarına kara tahta koymaktadır). Evliliğin -Scott'un (2007: 28) deyişiyle- erilliğin temel prensibi olarak kendisini yeniden üretmesi ve bu çerçevede kadınların özgürlüğünün engellenmesi durumu söz konusudur. Josephine Donovan (2014: 17), bu tehlikeye dikkat çekmekte ve kadınların zorluklarla kazandıkları özgürlüklerini kaybetmemek adına kendi tarihlerini sonraki kuşaklara aktarmalarını vurgulamaktadır. Özetle, Halaleh'in evlilik töreni,

Said'in iktidarının yeniden üretilmesi ve Halaleh'in köleleştirilmesi tehlikesine zemin hazırlamaktadır.

Kırk beşinci dakikada, Halaleh'in babasının yaşadığı idrar problemi göçebe topluluk tarafından değerlendirilmektedir. Topluluktan biri, Halaleh'in babasının işlediği büyük günahlar yüzünden bu sorunu yaşadığını ifade etmektedir. Bourdieu (2015: 54) bu ve benzeri söylemlerin sembolik bir güç adı altında yapıldığını ve bunu herhangi bir fiziksel etki yaratmadan bedenler üzerinde gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Dini mesajların da bu sembolik güç sürecinde önemli bir rol oynadığı, Bourdieu tarafından altı çizilen başka bir değer olarak dikkat çekmektedir.

Halaleh'in filmde ilk kez Said ile diyalog kurduğu sekansta, kendisi için erkeklerin gelip geçici olduğu ve oğlu Chuan'dan başkasının önemli olmadığını aktarmaktadır. Kadının kendi benliğinden ve özne halinden sıyrılıp, annelik değerini öncül olarak benimsemesi Bourdieu'ya göre (2015: 123) kadının kamusal alandan dışlanması ile örtüşmektedir. Buna göre, kadınlar soyun devam ettirilmesi adına bir nesne görevi görmektedirler ve ev içi evrende çocuğu yetiştirme görevini üstlenmektedirler. Bu kısa çaplı habitat durumu, kadının kendini gerçekleştirmesinde bir engel teşkil etmektedir.

Elma filminde olduğu gibi, Kara Tahta filminde de metaforlar mevcuttur ve bunlardan en göze çarpanı Kara Tahta'dır. Filmin başında uçaklardan saklanma işlevi gören Kara Tahta, çocuklara bir eğitim aracı, Halaleh'e bir başlık parası, Halaleh'in babasını taşıyan ve Chuan'ın çamaşırlarının asılı olduğu bir nesne rolündedir. Ek olarak; Said, Halaleh, Halaleh'in babası ve Chuan'ın askerlerin ateş açması sonucu sığındıkları bir kalkan olarak dikkat çekmektedir. Adanır (2003: 39-66), sinemanın metaforik bir dilyetisine sahip olduğunu söylemekte ve birçok dilyetisinin bir araya gelmesiyle oluşan sentez yapısına vurgu yapmaktadır. Buna ek olarak, metaforik yapının anlaşılabilirliği adına filmin bütününe bakmak gerektiğinin altını çizmektedir. Kara Tahta'nın ve diğer öğelerin metaforik anlamda süreklilik gözetilerek değerlendirilmesi bu önermeye dayanmaktadır. Savı kuvvetlendirmek adına, Roland Barthes'in (1979: 89) düzenlam/yananlam önermesine bakmak yeterli görülmektedir. Ana anlatının düzenlamı, metaforik anlatının yananlamı içerdiği düşünüldüğünde, yananlam gösterenlerinin düzenlam göstergelerinden oluştuğu öne sürülmektedir. Yananlam çıktıları, içinde var olduğu düzenlam çıktılarını tüketmemekte ve aksine düzenlamlı bildiriler tarafından özümsemektedir. Yapı itibarıyla kesintili olan yananlam, düzenlamın bütünsel yapısı içerisinde üretilmektedir. Burada, her iki filmdeki metaforik öğelerin ve anlatı biçimlerinin ana bağlamlarından kopmaksızın onun göstergesinde bir gösterilene sahip olduğu anlamı çıkmaktadır.

Bulgular ve Sonuç

İdeoloji ve söylem arasındaki bağıntı incelendiğinde, postyapısalcı ve/veya postmodernist yaklaşımlardan ziyade bu iki kavramın bir arada kullanılması gerekliliği söz konusudur. Zira ideoloji, anlam bünyesinde, bir çerçeve içermektedir ve söylem bu çerçeve içerisinde somut hale gelmektedir. Sinema ve diğer metinsel içeriklerde de görüldüğü üzere, ideolojiden bağımsız bir anlatı tekniği mümkün görülmemekte ve karşıt ideoloji/ideoloji karşıtlığı da bünyesinde bir ideoloji barındırmaktadır.

Filmleri bakımından değerlendirilen Samira Makhmalbaf'ın sinematik dili incelendiğinde, egemen ideolojinin karşısında bir tutum geliştirdiğini ve yaşadıklarını/kendini ait hissettiği grubun yaşadıklarını sunduğu su götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Makhmalbaf, kendisini devrim sonrası İran'daki muhafazakâr ve eril yapının karşıtı olarak -kadın ve reformist-konumlandırmaktadır. Söylemini de bu yönde geliştiren Samira Makhmalbaf, anlatı biçimini gerek çekim teknikleriyle gerekse metaforlarla, örtük biçimde yeniden üretmektedir.

Elma (Sib) filmi ele aldığımızda; baba, anne ve iki kızın, hikayedeki diğer karakterlerin belli başlı göstergeleri yeniden ürettiği dikkat çekmektedir. Örneğin, kızları üzerinde saplantı derecesinde tahakküm kuran baba, genel hatlarıyla İran'daki -genelleyecek olursak Ortadoğu'daki- erillikle örtüşmektedir. Kamusal alan salt babaya açıktır, alım-satım işlerini baba halleder ve kızları ile ilgili kararları baba alır. Film perspektifinde baba, İran'daki egemen ideolojidir. Kızlar -Zahra ve Massoumeh- İran'daki ötekilerdir, yani kamusal alandan dışlanan ve/veya eril düzenin yapısına boyun eğen kişilerdir. Eril yapıya hapsolan ötekiler, kamusal alanda var olmak ve kendini yeniden üretebilmek durumundadır. Anne ise, ataerkil ideoloji tarafından yozlaştırılmış kadın imgesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzene uyulması gerektiğini -eril ideolojiden- daha fazla isteyen anne, korumacılıktan ziyade düzenin yeniden üretilmesine hizmet etmektedir. Annenin gözlerinin görmemesi ise bu bağlamda yanlış bilinç ve/veya sağduyu olarak nitelendirmek gerekmektedir. Elmaya ulaştığı ana kadar annenin tutumu hakkında bu çıkarımları yapmak söz konusudur, sonrasını ise bilmek anlatıya bağlı olarak sadece tahminden ibarettir.

Filmdeki en etkili metafor olan elma, eril düzenden bir kurtuluş noktası olarak yansıtılmaktadır. Zahra ve Massoumeh, elmaya ulaştıkları andan itibaren kamusal alana dâhil olmuşlardır ve buna ek olarak annenin elmaya ulaşması bir değişim sinyalini çağrıştırmaktadır. Yaratılış mitinin elmayı yasak meyve olarak nitelendirmesi eril tahakküm ile örtüşmekte, Samira Makhmalbaf ise bu öğretiyi ters düz etme eğilimindedir. Zira ilgili mit egemen bir ideolojiyle bağdaşmakta, Makhmalbaf ise kurtuluşu karşıt-ideoloji ile çözümlenmektedir.

Kara Tahta (Takhte Siah) filminde de benzer eril mitlere rastlamak ve ideolojilerle yeni bir özne-anlam bağı oluşturulduğunu görmek olasıdır. Halaleh ile Said'in evliliklerini gerçekleştiren yaşlı adam, Kara Tahta'yı arada tutarak bu töreni yapmayı hedeflemektedir. Elindeki sopa vasıtasıyla törene yön veren yaşlı adamın sopası fallus'u simgelemektedir. Zira adamın, yani erilin, elindeki sopa bir güç simgesidir ve kadına bu gücü dikte etmek adına evlilik törenini kullanmaktadır. Bunu gerçekleştirmek adına fallustan destek alan yaşlı adam, boşanma işlemini yerine getirirken de fallusu kullanmaktadır. Özetle, eril tahakkümün törensel mitinde sopa simgesel bir yeniden üretimin aracı olarak değerlendirilmektedir.

Filme adını veren kara tahta ise, Samira Makhmalbaf tarafından birden fazla anlamda kullanılmaktadır. Samira Makhmalbaf'ın evde eğitimine devam etmesi -Muhsin Makhmalbaf gözetiminde- kara tahta ile eleştiri merkezine alınmaktadır. Kara tahta standart bir eğitim sunmakta, öğretmenlerin cinsiyetleri göz önünde bulundurulduğunda, Althusser'in bahsettiği ideolojik aygıtlar unsuru öğretmenler perspektifinde yeniden üretilmektedir. Kara tahtanın bu denli gezici olması ve kısıtlı bir öğretiye sahip olması, Makhmalbaf'ın eğitim sistemine bir hesap soruşu olarak nitelendirilmektedir.

Tüm bu kaotik yapı, Halaleh'in babasının bedeninde özetlenmektedir. Babasının idrar sorunun olması ve sürekli acı çekerek hareket etmesi, egemen ideolojinin açmazı olarak değerlendirilmektedir. Bir halkın sürgün olması/edilmesi, eğitimden ve diğer tüm haklardan mahrum kalışı/bırakılışı sancılı bir süreç yaratmaktadır. Göçebe toplumun iki sınır arasında daimi bir ölüm tehdidiyle yaşaması, babanın idrar sorunuyla örtüşmekte ve filmin son sekanslarına doğru bu idrar sorunu çözülmektedir. Sonrasında da göçebe topluluğun kimyasal gazla zehirlendiği sunulmakta, beklenen son sorun ile birlikte noktalanmaktadır.

Halaleh ile Chuan arasındaki ilişkinin ödipal olarak değerlendirilme gibi bir riski söz konusudur. Öncelikle Chuan'ın babasına asla ulaşılammakta, doğal olarak ilişkilerin öncesi ve sonrası hakkında bir fikre sahip olunamamaktadır. Doğal olarak ödipal bir yorum çıkarmak salt bir sanrı ile örtüşmektedir. Ayrıca ödipal, yapısı itibariyle Batı medeniyetleri ile örtüşmekte ve Ortadoğu'daki aile düzeni hakkında çıkarımlar yapılması anlamında yetersiz kalmaktadır. Ortadoğu'daki baba-oğul arasındaki dinamikler Batı medeniyetleri ile pek örtüşmemekte ve herhangi bir çıkarım sakat bir doğum gibi nitelendirme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Özetle, Samira Makhmalbaf deneyimlerini ve değerlerini bir ideoloji içerisinde çerçevelemiş ve bunu sinematik bir söylem ile izlerkitleye aktarmıştır. Göstergeler sisteminde bir anlam bütünlüğü yakalamayı hedefleyen ve bu bağlamda özne-nesne kavramlarına yeni noktalar ekleyen Makhmalbaf, feminist teori öğretilerinden de yararlanmakta ve egemen

ideolojiye yönelik eleştiriler getirmektedir. Her iletinin/metnin/sununun içerisinde ideolojik bir öge barındırma durumundan hareketle, bu öğelerin sistemli bir şekilde incelenmesi ve açık söylemlerden ziyade örtük söylemlerin belirginleştirilmesi eleştirel bir zihnin gerekliliği olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak, ideolojiden ve söylemden bağımsız bir özne-anlam ilişkisi yaratmak eksik bir yaklaşıma sebep olma riskiyle karşı karşıyadır.

Summary

Discourse and ideology are pointed out as coded factors such as visual and written materials in various structures integrated with human life. It is not possible to generate a separate content from these two concepts, and in addition, these concepts can be implicitly contained in the content. Therefore, it is preferable to use these two concepts together instead of keeping them apart and it is necessary to say that these concepts can reproduce themselves.

There is a similar situation in cinema. The units of discourse, which contain the ideological factors/ideology that surrounds discourse, make itself clear in cinema, such as texts, sequences and fiction forms. When we accept a gender-centered approach, it is possible to see the inequalities of the masculine order, and thus the criticisms of the discourse and ideology, in sequences. It is observed that Samira Makhmalbaf has adopted such an attitude in her cinema and it is remarkable that she developed an ideology against masculine ideology. Makhmalbaf utter her reaction through Zahra and Massoumeh in *The Apple*, and strengthens her against ideology through Halaleh in *The Blackboards*. Samira Makhmalbaf, who knows the dangers of masculine order and was exposed to it, indicates that masculine order can be a vital problem for the woman in some sequences. In the absence of masculine domination, the woman can continue life as an individual and in the direction of her on preferences. The father confines their daughters to home and girls can go out with the help of a social worker. This situation argues that in *The Apple* on gender. The fact that Halaleh's father who has a urine problem in *The Blackboards*, deal with this problem until the end of the film, is an example of Iranian Islamic Revolution. In addition, the immigrants can not find their way, and therefore they appear like be pessimistic, as the uncertainties of the Iranian Islamic Revolution in *The Blackboards*. It must be known that the masculine order, which brought the war, made it an issue of honor. As a result of this war, women are exposed to the negative effects of war.

In this study, it is stated that social concepts such as discourse and ideology influence the habitat and cinema. It is expressed that Makhmalbaf's cinematic language is against the masculine ideology, and the position of the woman in the masculine order is brought into question. In order

to clarify this situation, Samira Makhmalbaf's *The Apple* and *The Blackboards* films are preferred, and the concepts of discourse and ideology are discussed through these films.

Literature search method is preferred in this study. However, in order to support narrative, critical discourse analysis and semiotics are also referred. Monologues and dialogues, in short, textual concepts, are analyzed according to critical discourse analysis method and visuals are handled in semiotics. In addition, fiction, such as cross cutting, scale of shots, camera angles etc. are evaluated according to semiotics. The attempt to evaluate two social concepts such as discourse and ideology through a director and her two films are the limits of this study, but it is considered worthy of contribution to the scientific area.

Kaynakça

- Adanır, O. (1987). *Sinemada Anlam ve Anlatım*. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Akçay, E.Y. (2013). *İran-İrak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri*. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.105-121.
- Aktaş, C. (2005). *Şark'ın Şiiri: İran Sineması*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Aktaş, C. (2016). *Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Antmen, A. (Ed.) (2014). *Sanat/Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*. (Çev. A. Antmen ve E. Soğancılar), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (Çev. B. Vardar ve M. Rifat), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Berger, J. (1995). *Görme Biçimleri*. (Çev. Y. Salman), Metis Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. (Çev. B. Yılmaz), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Connell, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. (Çev. C. Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Dabashi, H. (2008). *İran: Ketlenmiş Halk*. (Çev. E. Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Dabashi, H. (2013). *İran Sineması: Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. (Çev. B. Aladağ ve B. Kovulmaz), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Derrida, J. (1994). *Göstergebilim ve Gramatoloji*. (Çev. T. Akşin), Afa Yayıncılık, İstanbul.

- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*. (Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*. (Çev. T. Ilgaz), Hil Yayın, İstanbul.
- Franco, J. (1998). “Kadınların İçerilmesi: Kuzey Amerika ve Meksika Popüler Anlatısıyla İlgili Bir Karşılaştırma”. T. Modleski (Ed.). *Eğlence İncelemeleri: Kitle Kültürüne Eleştirel Yaklaşımlar*. (Çev. N. Gürbilek), Metis Yayınları, İstanbul. s.156-178.
- Günay, V.D. (2016). “Göstergebilim ve Fotoğrafta Anlam”. K. Fezyioğlu (Ed.). *Kontrast*. AFSAD, Ankara. s.6-9.
- Hall, J.S. & Gieben, B. (1992). *Formations of Modernity*. Open University, Cambridge, İngiltere.
- Kabadayı, L. (2014). *Film Eleştirisi: Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümler*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Karaduman, S. (2017). Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, s.31-46.
- Lazar, M.M. (2007). “Feminist Critical Discourse Analysis: Articulating a Feminist Discourse Praxis”. *Critical Discourse Studies*. Routledge, Birleşik Krallık.
- Mascelli, J.V. (2007). *Sinemanın Beş Temel Ögesi: Sinema Filmi Çekim Teknikleri*. (Çev. H. Gür), İmge Kitabevi, Ankara.
- Maatta, S.K. (2014). “Discourse and Ideology – Why Do We Need Both?”. L. Callahan (Ed.). *Spanish and Portuguese Across Time, Place, and Borders*. Palgrave Macmillan, Londra.
- Mohanty, C.T. (1988). “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses.”. *Feminist Review*. Palgrave Macmillan, Londra.
- Ryan, M. ve Lenos, M. (2012). *Film Çözümlemesine Giriş: Anlatı Sinemasında Teknik ve Anlam*. (Çev. E.S. Onat), De Ki Yayınları, Ankara.
- Ryan, M. ve Kellner, D. (2010). *Politik Kamera: Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası*. (Çev. E. Özsayar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sancar Üşür, S. (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Scott, J.W. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. (Çev. A.T. Kılıç), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Tecimer, Ö. (2005). *Sinema Modern Mitoloji*. Plan B Yayıncılık, İstanbul.

- Ting, C.J. (2005). *The Ideology of Falun Gong: A Critical Discourse Analysis*. Auckland, Yeni Zelanda.
- van Dijk, T. (2003). “Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım”. B. Çoban ve Z. Özarslan (Ed.). *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*. (Çev. B. Çoban, Z. Özarslan ve N. Ateş), Su Yayınevi, İstanbul. s.14-109.
- van Dijk, T. (2006). “Ideology and Discourse Analysis”. *Journal of Political Ideologies*. Taylor&Francis Group, İngiltere.
- van Dijk, T. (2010). “Söylem ve İktidar”. A. Çavdar ve A. B. Yıldırım (Ed.). *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi*. (Çev. P. Uygun), Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul. s.10-44.
- Wayne, M. (2011). *Politik Film: Üçüncü Sinemanın Diyalektiği*. (Çev. E. Yılmaz), Yordam Kitap, İstanbul.
- Williamson, J. (1998). “Kadın Bir Adadır: Dişillik ve Sömürgecilik”. T. Modleski (Ed.). *Eğlence İncelemeleri: Kitle Kültürüne Eleştirel Yaklaşımlar*. (Çev. N. Gürbilek), Metis Yayınları, İstanbul. s.135-155.
- Wodak, R. & Meyer, M. (2008). *Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology*. US Corwin, Amerika.

Tiyatro Eylem Pratiğinde Bir Direnme Biçimi Olarak “Kadınlık Deneyimleri”

“Womanhood Experiences” As A Form Of Resistance Within The Theatre Action Practices

Benan Havva Baran*, Gülhan Demiriz**

Öz: Bu çalışma, tiyatro eylem pratiği içerisinde bir direnme biçimi olarak kadınlık deneyimlerinin kullanılmasının hem kadınların kendi beden, benlik ve kimlik algılarında farkındalık ve bilinç oluşturmada hem de kadın kimliğine ilişkin anlamın kadınlar tarafından yeniden üretilmesindeki rolü üzerinden hareket etmektedir. Buna bağlı olarak bu çalışmanın temel amacı, tiyatro eylem pratiği içerisine aktarılan kadınlık deneyimlerinin; ataerkil toplumsal yaşamda erk merkezli ilişkilerin, eril tahakkümlerin ve baskı mekanizmalarının bozulabilmesinde hem bir direnme biçimi hem de kadınlara sağlayabileceği bir özgürlük alanı olarak nasıl okunulabileceğini incelemek ve tartışmaktır. Araştırma problemi, 2001 yılından bu tarafa varlığını sürdüren Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğunun feminizmle buluşan ve kadınlık deneyimlerinden oluşan tiyatro eylem pratiği üzerinden ve topluluk üyeleriyle yürütülen derinlemesine mülakat ile odak grup görüşmelerinden elde edilen bulgular ışığında tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro Eylem Pratiği, Kadınlık Deneyimleri, Feminist Sanat, Feminist Tiyatro, Kadın Özgürleşmesi Hareketi

Abstract: This paper is based on the role of the usage of womanhood experiences as a form of resistance within theatre action practices in terms of women’s construction of awareness and consciousness related to the self, body and identity as well as in terms of the re-production of the ‘meaning’ related to women’s identity by women themselves. Relatedly, the main objective of this research is to investigate and discuss womanhood experiences (which were transmitted into the theatre action practices) both as a form of resistance and as a realm of freedom for women in breaking down patriarchal-based relationships, masculine domination and oppression mechanisms within patriarchal social life. Research questions will be discussed in consideration of data collected from the field research by using in-depth interviews and focus group discussions with the participants of Ankara Theatre Oteyuz which has been surviving since 2001. In addition, this information is gathered together with an analysis of Oteyuz whose theatre action

*Doktora Öğrencisi Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, benan_baran@hotmail.com

**Dr. Öğr. Üyesi Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gdemiriz@adu.edu.tr

practices were coincided with feminism and those practices were based on 'womanhood experiences' of its participants.

Keywords: 'Theatre Action Practices', 'Womanhood Experiences', Feminist Art, Feminist Theatre, Woman's Liberation Movement

Giriş

Kadınlık deneyimlerinin bir direnme biçimi olarak sanatta kullanılması, kadınların özgürleşme mücadelesini temeline alan ve 1960'lı yılların feminist mücadelesinden beslenen feminist sanatla birlikte belirgin hale gelmiştir. Kadınların gündelik yaşamda karşılaştığı/yaşadığı sorunların ifade edilmesinde, bu sorunların altında yatan hususların görünür kılınmasında ve bu hususlara ilişkin eleştirel tavrın kamusal alana açılımında etkili olan feminist sanat, sanatta kadına varlık alanı açarak kadınlık deneyimlerinin bir direniş niteliği olarak okunmasına da aracılık etmiştir. Nitekim ikinci ve üçüncü dalga feminizmin söylemlerinden, analizlerinden ve sorgularından beslenen feminist sanatın kadınlık deneyimlerini kapsayıcılığı, aynı zamanda kadınların ezilmişlik deneyimlerinin çeşitliliğinin ve çoklu yapısının vurgulanmasını beraberinde getirerek, kadınların özgürleşme mücadelesinde kullanılacak etkili sanat yollarının niteliğine ve yönüne etkide bulunmuştur. Bu husus, feminist sanatın farklı sanat stratejileri ve sanat alanları arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, üçüncü dalga feminizm dönemine tekabül eden ikinci kuşak feminist sanat anlayışı, bu arayışın bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Antmen'in (2010) de işaret ettiği gibi ilk kuşak ve ikinci kuşak feminist sanat anlayışları arasındaki farklılıklar, feminist mücadelenin geçirdiği kuramsal, söylemsel ve düşünsel dinamiklerden beslenmiştir. Bu farklılıklar, disiplinlerarasılıktan faydalanan ve kuramsal yönü güçlü olan ikinci kuşak feminist sanat anlayışında ikinci dalga feminizmin takipçisi olan ilk kuşak feminist sanat anlayışının ele alınmasıyla oluşmuştur. Bir diğer ifadeyle ikinci kuşak feminist sanat anlayışının ilk kuşak feminist sanat anlayışına yönelttiği eleştiriler, feminist sanatta yeni tartışma alanları açmış ve buna bağlı olarak da kadınların özgürleşme mücadelesinde nasıl bir feminist sanat anlayışının olması gerektiği merkeze alınmıştır. Merkeze alınan bu husus doğrultusunda feminist sanatın kendi sınırlılıklarını aşabilmesi ve kolektif yönü daha güçlü bir özgürleşme mücadelesi adına, politik ve kültürel zeminden kopmayan ancak kadının sanatçı bağlamından çıkarak 'ezilen' olarak kendi kadınlık deneyimleri ile birlikte yer alabildiği alternatif bir sanat alanı gündeme gelmiştir. Söz konusu sanat alanı; kadınların edilgen değil etkin bir anlam üreticisi olarak kendi kadınlık deneyimleriyle bir keşif sürecine girebildikleri, bu keşif ile toplumsal ve kültürel yapılar üzerinde eleştirel bir tavır oluşturabildikleri, aynı zamanda da kadınların kolektif eylemine olanak sağlayan etkili bir sanat arayışı üzerine temellenmiştir. Bu anlamda ilk kuşak feminist

sanatta ilk örneklerinin verilmeye başlandığı performans, ikinci kuşak feminist sanat anlayışına bağlanarak ön plana çıkmış ve feminist sanatın performans sanatıyla ilişkisini teorik ve pratik düzlemde kuvvetlendirmiştir. Bununla birlikte feminist performanslar, feminizmden beslenen tiyatro anlayışı ile ilişkiye girerek feminist tiyatronun önemini ortaya çıkartmış ve “...Altmışlı yılların sonlarındaki deneysel tiyatro ve performans çalışmaları, feminist tiyatronun politik olan tarafını da kışkırtan bir yapı taşı[dığından]” (Belkıs, 2015: 149) feminist araştırmalarının tiyatroya dâhil edilmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Bahsedilen hususlar çerçevesinde bu araştırmada, feminist tiyatro çalışmaları doğrultusunda tiyatro eylem pratiği ön plana çıkartılmaktadır. Buna bağlı olarak kadınlık deneyimlerinin bir direnme biçimi olarak bu pratiğin içinde kullanılmasının hem kadınların kendi beden, benlik ve kimlik algılarında farkındalık ve bilinç oluşturmada hem de kadın kimliğine ilişkin anlamın kadınlar tarafından üretilmesinde ve yeniden üretilmesinde önemi ve rolü bu çalışmanın ana aksını oluşturmaktadır. Araştırmanın temel amacı ise, tiyatro eylem pratiğine aktarılan kadınlık deneyimlerinin ataerkil toplumsal yaşamda erk merkezli ilişkilerin, eril tahakkümlerin ve baskı mekanizmalarının bozulabilmesinde hem bir direnme biçimi hem de kadınlara sağlayabileceği bir özgürlük alanı olarak nasıl okunulabileceğini incelemek ve tartışmaktır. Nitekim bu inceleme ve tartışma, 2001 yılından bu yana varlığını sürdüren Ankara Tiyatro Öteyüz’ün feminizmle buluşan ve kadınlık deneyimlerinden oluşan tiyatro eylem pratiği üzerinden, ayrıca topluluk içerisinde yer alan toplamda on altı katılımcı ile birlikte yürütülen derinlemesine mülakat ile odak grup görüşmelerinden elde edilen bulgular ışığında yapılacaktır.

Kavramsal Arkaplan ve Alandaki Görünümü: ‘Tiyatro Eylem Pratiği’

Bu araştırmada, feminist sanatta özellikle ikinci kuşak feminist sanat anlayışında yapılan tartışmalar ve feminist tiyatro çalışmaları göz önünde bulundurularak ve İngilizce’de “act”, “perform” ve “practice” fiilleri bir arada düşünülerek ‘tiyatro eylem pratiği’ kavramlaştırması yapılmıştır. Bu araştırma bağlamında, (literatürde yer alan) teatral/tiyatral kavramının kullanılmasından çekinilmesinin nedeni, her türlü kategorik bir ilişkilendirmeden kaçınmayı isteyerek, alışılmış bir tiyatro anlayışından uzaklaşmayı veyahut hiyerarşik, iktidar ilişkilerine dayalı ve eril bir tiyatro yapılanması/kavrayışı/algısına mesafeli durmayı tercih etmekten ileri gelmektedir. Nitekim araştırma süreci boyunca düşünsel temelde yürütülen tartışmalarda “bir oluşumun tiyatro veyahut feminist tiyatro olması için ‘gereklikleri(ni)’, ‘ölçütleri(ni)’ belirleyenler nelerdir/nasıldır/kimlerdir?” sorgulamaları da bu mesafeli duruşa gidilmesinde etkili olmuştur.

Bununla birlikte bu kavram aynı zamanda kadının ‘sanatçı’ bağlamından çıkararak, kadınlığa ilişkin anlamın kadın (özne) tarafından üretildiği, kadınlık deneyimlerinin tiyatro alanına taşınarak kadının (öznenin) hem eyleyen hem deneyimleyen hem de uygulayan/pratiğini yapan olarak var olduğu bir tiyatro formuna işaret etmektedir. Nitekim sadece salt bir tiyatro formuna değil; niteliği bakımından da bu pratiğin, anlamı üreten özneye yani kadına dönen, özneye yani kadında dönüşüm sağlayan, farkındalık ve bilinç oluşturan önemli bir araç olmasına işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu kavramın bir bilinç yükseltme niteliğini taşıması; kadının benlik, beden ve kimlik algısında dönüşüm yaratan, bu dönüşümlerle birlikte kadının direnişine ve mücadelesine kapı açan, politik ve kültürel zeminden kopmayan bir sanat alanı olarak okunabilmesini sağlamaktadır.

Tiyatro eylem pratiği kavramının bir diğer önemli noktası ise, bağlamını feminist tiyatro ve feminist tiyatro çalışmaları içerisine yerleştirmesidir. Bu bağlamı daha iyi kavrayabilmek amacıyla genel bir değerlendirmeye feminist tiyatronun, gelişiminde, iki önemli yönünü ele almak gerekmektedir. İlk yönün, kadın bakış açısının tiyatro tarihine uygulanarak oyunlarda ve sahnede kadının temsiliyetinin yeniden ele alınışı, bununla birlikte tiyatrodaki yeni yazım sürecinin başlamasıyla feminist dramaturjinin oluşması üzerinden ilerlediği söylenebilir. Ayrıca kadının sahne özgürlüğü ve gösteri sanatlarındaki ataerkil yapılanmaya karşı çıkış da bu yöne dâhil edilebilir. İkinci yön ise, kadın olma hali ve deneyimlerinin tiyatro alanına taşınarak, kadınların gündelik yaşamda karşılaştığı/yaşadığı sorunların ifade edilmesinde ve kamusal alana açılmasında tiyatronun bir araç olarak kullanılmasıdır. Nitekim bu araçsallaştırmanın feminizm ile iç içe geçmiş bir tiyatro anlayışındaki önemi, toplumsalı dönüştürebilme gücünü de taşımasıdır. Bu önemli noktanın altını Özsoysal (2014) şu şekilde çizmektedir:

Kadınların kendi söylemlerini ve söylem üreten yapılarını kurması için de tiyatro önemli bir araç olarak görülebilir. Bağımsız feminist hareket anti-militarist hareketle, eşcinsel hareketiyle, ekolojik hareketle birlikte yol almıştır. Dolayısıyla yalnızca kadınların sorunlarını değil, ataerkinin hüküm sürdüğü, hiyerarşik baskının, ötekileşmenin olduğu başka alanları da bünyesine katan bir feminist tiyatro söz konusudur. Bu tiyatro anlayışı dünya üzerinde yaşanabilecek başka bir olasılığın varlığını imler, başka bir olası gerçekliği var eder ve en önemlisi böyle bir gerçeklik için cesurca umut etmeyi, cesaretle mücadele etmeyi hayalden öteye götürerek somut bir anlama kavuşturur (Özsoysal, 2014: 277).

Diğer bir ifadeyle tiyatro eylem pratiği, kadınların özgürleşme mücadelesinde umudun, cesaretin ve mücadele gücünün hayalden öteye götürülüp somut bir anlama kavuştuğu yerdir. Bu yer, ‘ezilen’ olarak kadının ezilmişlik deneyimlerini içine alarak ve/veya kapsayarak, kadının ezilmişlik konumundan çıkıp özneliğini, benliğini ve kimliğini kurduğu bir alan halini alır. Nitekim bu alan; içsel devrimin başladığı, değişimin/dönüşümün yaşandığı, bu

değişimin/dönüşümün dışarıya taşarak da toplumsalı dönüştürebilme gücünü doğurduğu bir özgürlük alanı olarak da okunabilir. Bu noktayı Augusto Boal (2014: 151) “Tiyatro eylemdir! Belki kendi içinde devrimci değildir; ama hiç kuşku yok ki tiyatro bir devrim provasıdır” ifadesiyle vurgulamaktadır. Mülakatlar sırasında bazı kadınların deneyimlerinin, onların anlatılarına bu okuma biçimini pekiştirecek şekilde yansıdığına tanık olunmuştur:

Ne istediğini orada görüyorsun. Sana bir ayna tutuyor sanki. Zaten ‘Tam da benim istediğim, düşlediğim, düşündüğüm buydu!’ diyorsun. Sana ayna tutuyorlar, burada özgürsün. Burada söyleyebiliyorsun, oyun da olsa burada yaşayabiliyorsun. Ve dolayısıyla bunu hiç şey yapmadan gerçek yaşamına “hop!”, nasıl kayıyor onu görüyorsun gerçek yaşamda. Yani yalnızca eşine değil, çocuğuna karşı da böyle; “Ben artık bunu istiyorum, bu benim düşüncem!” diyorsun. Annene karşı diyorsun bunu, kardeşine diyorsun, komşuna diyorsun: “Ben bunu istemiyorum, benim düşüncem de bu!” Ve ben bunun hiç farkına varmadan ifade etmeye başladım kendimi ve şaşırđım. (G8¹, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Tiyatro eylem pratiğinde bir direnme biçimi olarak kullanılan kadınlık deneyimlerinin kadınlara açmış olduğu özgürlük alanını kavrayabilmek ve ‘içsel devrim’in niteliğini anlayabilmek adına öncelikle Ankara Tiyatro Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğini ele almak faydalı olacaktır. On beş yıllık bir oluşum olan Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğu, esas olarak 2001 yılında Batıkent Halkevi bünyesinde çalışmalarına başlamış; 2006 yılında da dernekleşerek bu ismi almıştır. Bir kadın tiyatrosu olarak varlığını sürdüren bu topluluğun oyuncuları bir diğer ifadeyle katılımcıları bakımından yalnızca kadınlardan oluştuğunu bununla birlikte kadınların yalnızca ‘kadın’ olmak koşuluyla toplulukta yer aldığını söylemek mümkündür. Bu anlamda homojen bir yapı sergilemesine karşılık, kadınlar arasında sosyo-ekonomik ve statüsel açıdan farklılıklar da bulunmaktadır. Toplulukta yer alabilmenin tek koşulunun ‘kadın’ olmak olması ve atölye çalışmalarının kadınlık deneyimlerini kapsaması bu durumun nedenleri arasında sayılabilmektedir. Nitekim bu farklılıkların bir araya gelmesiyle oluşan bu topluluğun esnek bir yapıya sahip olduğunu, bu nedenle de katılımcı sayısında zaman zaman artış ve azalmaların yaşandığını söylemek mümkündür. Tiyatro eylem pratiği açısından topluluk içerisindeki ilişkilerin hiyerarşik olmaması önemli unsurlardan birisidir. Gerek karar alma süreçlerinde gerek atölye çalışmalarının biçiminde gerekse oyun metinlerinin hazırlanma-yaratım aşamasında ortak katılımın ve birlikteliğin gücünün ön plana alındığı görülmektedir. Şüphesiz bu özellik, topluluk içerisindeki ilişkilerin dışlayıcı niteliğinden çok kapsayıcı olduğunun vurgulanmasında ve topluluğun katılımcı sayısının artmasında da etkili bir unsur olarak görülmektedir:

¹ 58 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, emekli, 2003’ten beri toplulukta yer almaktadır.

Benim altını çizmek istediğim hani olur ya ast-üst ilişkileri, “ben senden çok daha iyi biliyorum tavırları”. Biz bunları yaşamadık. (G12², kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Bizim çalışmalarımızda “biz her şeyi biliriz!”, akıl verme gibi yönlendirme yoktu. Ve birbirimizin pek çok şeyini bilmezdik, birbirimizle bir bağımız vardı ama bize ne anlatılırsa, sen ne anlattıysan. Yani seninle ilgili detaylar kafamızı hiç kurcalamazdı. Eşi ne iş yapmış, mesleği neymiş, o neymiş gibi bir şey yoktu. Güzel bir diyalogumuz vardı (...). Hani okumuşu, okumamışu var. ... (G3³’ü kastederek) mesela onun okuması yoktu, sorunu vardı, onunla nasıl çalıştık? Farklı çalıştık (...). Ama bir de ne kuralımız vardı kural da değil de kendiliğinden oluşmuştu. Mesela birinin sesi güzelse sahnede ona şarkı söylettirmiyorduk. Hayatında hiç şarkı söylememiş kişilere söyletiyorduk. Biz birlikte çalışıyoruz, çünkü biz hep birlikteyiz. (G2³, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Öteyüz’de ben değil biz varız; -ben- oynayacağım değil; oyunu öğreniyoruz. Herkes biliyor ama ben oynayacağım diye bir şey yok. (G10⁴, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Hani bizde arkadaşının yanında gelen kaldı. Çünkü bizde, öyle misafir gibi oturmak yok. Yani doğaçlamada hemen gelene de bir rol veriliyordu. “Yapamam, edemem!” diyordu ama öyle bir şeyle çıkıyordu ki oradan, öyle bir potansiyelle çıkıyordu ki, zaten çok ilgisini çekip kalıyordu. Bu, çok güzel bir şey. (G5⁵, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Ortak katılımın önemi, oyunların hazırlanma ve yaratım aşamasında da etkilidir. Tiyatro eylem pratiğinin niteliğini göstermesi bakımından da bu süreç, ilk olarak günlük hayatta yaşanan sorunlardan yola çıkılarak oluşturulan ortak bir konu seçimiyle başlamakta; daha sonrasında bu konuya ilişkin her türlü bilgi kaynağına ulaşma ve toplulukla bu bilgileri paylaşma ile devam etmektedir. Ardından konuya ilişkin belirlenen temalara yönelik doğaçlamalar yapılmakta; doğaçlamalar sonucunda elde edilenler bazen içlerinden biri tarafından bazense ortak olarak bir kurgu halinde metinde birleştirilmektedir. Kısacası her türlü bilgi kaynağından ve gündelik hayat pratiklerinden yararlanan Tiyatro Öteyüz’ün oyunlarının hazırlanma ve yaratım aşamasını *belirle-araştır-tartış-uygula/doğaçla-tartış-yaz-üretim aşamasına geç*⁶ şeklinde ifade etmek mümkündür.

Tiyatro eylem pratiğini kavrama açısından diğer önemli bir unsur da oyunlarda ele alınan konu ve temalar çerçevesinde topluluğun, oyunları ile neleri amaçladıklarıdır:

Oyunlarımız elbette yaşamımıza aitti. Temalarımız kadındı, kadın yaşamıydı. Aynı zamanda politikti. Çünkü kurulan sistem hep kadının yaşamı üzerine kurulmuştu. Kadın haksızlığa uğruyordu. (G8, kişisel iletişim, Ocak 2016)

² 46 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, öğretmen, 2 yıl toplulukta yer almıştır.

³ 49 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, mimar, 7 yıl toplulukta yer almıştır.

⁴ 46 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, tek çocuğu var, öğretmen, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

⁵ 62 yaşında, üniversite mezunu, bekâr, emekli, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

⁶ Bu ifade, topluluğun çalışmalarının yürütücülüğünde bulunan Cangül Uygur’a aittir.

Oyunlarımızı kadına ve topluma dair sorunlara dikkat çekme amaçlı yapıp sergiledik. Bunlar gerek sokak gerekse sahne oyunları biçiminde oldu. Kadına dair şiddet, taciz, tecavüz, ensest; topluma dair kentsel dönüşüm, sağlık, töre vs.. (G5, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Bu tür konularda (kadın, namus, ensest konularını kastediyor) biraz olsun kadınların önünü açabilmek amaçlarımızın arasında en önemlisi. (G6⁷, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Görüldüğü üzere temelde yapılmaya çalışılan şey kadınlık deneyimlerinin yalnızca paylaşılması değil, aynı zamanda paylaşılarak da farkındalık yaratılmasıdır. Buradaki en önemli ve dikkat çekici nokta; paylaşım, farkındalığa, eşitsizliğe karşı çıkışa ve değiştirme/dönüştürme temelleri üzerine oturtulan amaçların *yalnızca izleyiciye değil, grubun kendi üyelerine de yöneltilmesidir*:

Aslında birçok oyunda kadın sorunlarını toplumsal sorunlarla iç içe aldık (...). Aslında oyundan öte atölyelerdeki süreçlerde başlar kadına dokunmak. Grup içinde hazırlık süresindeki okuma, araştırma, tartışma, seminer, konu ile ilgili bilgilerde söyleşiler ve ardından doğaçlamalarla beslenen üretim sürecinde Tiyatro Öteyüz üyeleri kendi içsel dünyasına temas ederek dönüşüm başlatır. Bir tarafta da bilinenler, yakın çevre başta olmak üzere paylaşım ve tartışmalara yol açar. Son olarak birikimler sonucu oluşan doğaçlamalardan çıkan oyun, seyirciye ulaşarak son bulur. Öteyüz de dönüşmeye kendinden başlamak ve çoğalmak demek yani. (G1⁸, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Öteyüz'ün tiyatro eylem pratiğinin bir diğer niteliği de bunun bir amaç olarak değil araç olarak kullanılıyor olması ve bu pratiğin *iki aşamalı bir bilinç yükseltme* niteliği taşımasıdır (Baran & Demiriz, 2017). Topluluğun çalışmalarında ürün çıkarılmaya odaklanılmamakta daha ziyade kadınların kendi beden, benlik ve kimlik algılarına ilişkin bir keşif sürecine girmeleri ön planda tutulmaktadır. Nitekim bu keşif sürecinde/süresince tiyatronun araç olarak kullanılması, her bir katılımcının 'ezilen' olarak kadınlık deneyimlerinin ve kadın kimliğinin farkındalığının kendilerinin tarafından sağlanmasına olanak sağlayıcı niteliktedir. İki aşamalı bir bilinç yükseltme niteliği taşıyan bu tiyatro eylem pratiğinin ilk bilinç yükseltme sürecini, oluşum aşamasından 2007'ye kadar devam eden süreçte her türlü drama tekniklerinden ve "Ezilenlerin Tiyatrosu" argümanlarından yoğun olarak beslendiği dönem olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim bu dönem; topluluk içerisindeki ilişkilerin ve topluluğun yapısının şekillendiği, oyunların hazırlanma ve yaratım aşamasının da olduğu süreci kapsamaktadır. İkinci bilinç yükseltme süreci ise, 2007'de yeni bir yürütücünün de topluluğa katılımıyla, topluluğun tiyatro eylem pratiğinin feminizmle buluştuğu dönem olmaktadır. Topluluğun bu dönemdeki çalışmalarının feminist kuramların bakış açılarından beslenmiş olduğunu ve bu kuramlara bağlı olarak annelik, bağlılık, bağımlılık, acı, kurban olmak, kurban olmayı benimsemek, şiddet vb. gibi konuların hem kuramsal

⁷ 53 yaşında, ön lisans mezunu, evli, 2 çocuğu var, emekli, 2007'den beri toplulukta yer almaktadır.

⁸ 46 yaşında, üniversite mezunu, evli, 2 çocuğu var, öğretmen, 2002'den beri toplulukta yer almaktadır.

hem de pratik düzlemde tartışıldığı görülmektedir. Bu noktayı Cangül Uygur “Kadın olmak, feminist olmak, kadın hareketi gibi üst dilden konuşulan birçok kavramı konuşur olduk. Sorular ürettikler. (...) Kavramların günlük yaşamımızdaki denkliklerine baktık; ‘bağlılık’, ‘bağımlılık’, ‘annelik’, ‘acı’, ‘kurban olmak’, ‘kurban olmayı benimsemek’ bunlar çoğu kez ana eksenlerimiz oldu” (kişisel erişim, Aralık 2015) şeklinde belirtmektedir. Bu nedenle topluluğun tiyatro eylem pratiğinin feminizmle buluştuğu bu ikinci bilinç yükseltme süreci, ağırlıklı olarak feminist bilincin ve farkındalığın oluşma aşamasını kapsamaktadır. Ancak, burada altı çizilmesi gereken nokta; bu iki aşamalı bilinç yükseltme sürecinin karşılıklı etkileşimde olmasından ötürü birlikte ele alınması gerektiği, bir diğer ifadeyle kadınların kendi benlik, beden ve kimlik algılarında meydana gelen değişimlerin/dönüşümlerin parçalanmasının mümkün olmadığıdır. Buna bağlı olarak bir direnme biçimi olarak kadınlık deneyimleri analiz edilirken bir yöntem olarak bu *biütünsel kavrayış* benimsenecektir.

Metodolojik Çerçeve: ‘Kadınlık Deneyimleri’ ve Kadın Anlatıları

Ataerkilliğin ve ikili toplumsal cinsiyet rejiminin hâkim olduğu toplumsal yaşamda, (toplumsal) cinsiyet kimliğine ilişkin pratikler, ‘kadınlık’ ve ‘erkeklik’ kategorileri altında kurulmakta/inşa edilmekte/icra edilmektedir. ‘Kadınlığa’ ve ‘erkekliğe’ ilişkin bu pratikler cinsiyetlendirilmiş bireyler tarafından toplumsal ilişkilerde deneyimlenmekte; bu deneyimler; tarihsel, toplumsal, kültürel, söylemsel ve politik olarak kurulmaları bakımından da ataerkilliğin egemen olduğu toplumsal yapının bir parçası haline gelmektedir. Bu nokta, ataerkilliğin görünümünün maddileştiği ve çeşitlendiği “kadınlık[ların] ve erkeklik[lerin] birer ‘öz’ değil; yalnızca belirli ilişkilerin yaşanma biçimleri” (Connell, 2016: 263) olarak ortaya çıkmasında önem kazanmaktadır. Bu önem, (toplumsal) cinsiyet kimliğine ilişkin deneyimlerinin bir diğer ifadeyle “kadınlık ve erkeklik uyarlamalarının tüm toplum düzeyinde düzenlenmiş kolektif örüntüler biçiminde kurulma araçları olarak görülmeleri gerek[tiğini]” (Connell, 2016: 267) vurgulamaktadır. Nitekim bu vurgu, ataerkillikle birlikte toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin mevcut bulunduğu toplumsal ilişkiler ağı içerisinde *ezen-ezilen ilişkisinin, baskı ve ezilme biçimlerinin görünürlük kazanmasında; bununla birlikte ayrıcalıklı ve ikincil konuma yerleştirilen cinsiyetler arasındaki güç/iktidar ilişkilerinin kavranmasında* “deneyimi” ön plana taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın odak noktası olarak ‘kadınlık deneyimleri’ ve kadın anlatıları, hem toplumsal yapı ile deneyimlenen dünya arasındaki kesişimde yer almasından ötürü hem de bahsi geçen baskı, ezilme biçimleri ve güç/iktidar ilişkilerinin analizinde faydalı bir araç olacaktır.

‘Kadınlık deneyimleri’ kavramlaştırmasının önemli bir yönü hem feminist mücadelede hem de feminist teorinin ve araştırmaların bilgi üretiminde kadınların kendi tarihlerinin özneleri

haline gelmesi adına onlara varlık alanı açmasıdır. Nitekim bu deneyimler, Harding'e göre "kabul görmüş varsayımlara karşı 'gerçeklik'in önemli bir göstergesi olarak kullanıldı[ğından]" (1995: 40) kadınların kendi deneyimlerini kolektifleştirmelerine olanak sağlayarak, onların gerek egemen bilim paradigmasında gerekse toplumsal alanda baskılanan ve değersizleştirilen seslerinin duyurulmasında etkili olmaktadır. Şüphesiz "baskı-içeren bir gerçekliğin incelenmesi[nin] uzmanlar tarafından değil, baskıya maruz kalanlar tarafından yürütülmesi" (Mies, 1995: 55) gerekliliği Harding'in (1995) de belirttiği gibi bu deneyimlerin anlamını bilecek olanların ilk defa kadınlar olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Bu vurgu, 'kadınların deneyimlerinin' ve 'kadın deneyiminin' hem feminizmin politik mücadelesindeki hem de feminist eleştirideki yerinin ve öneminin de ayrıca altını çizmektedir. Mulinari ve Sandell'e (1999: 287) göre "kadınların deneyimleri" kavramlaştırması, kadınların politik eylemlerinin, direnme arzu ve biçimlerinin çerçevesinin oluşturulmasında merkezi rol alm[akta]; bununla birlikte analitik bir kavram olarak 'kadın deneyimi' kavramı feminist düşüncenin gelişimine içkin olmasının yanı sıra hegemonik bilim formlarına yöneltilen eleştirinin de temelini oluşturmakta[dır]". Dolayısıyla 'kadınlık deneyimleri'nin gerek kolektif bir pratik içinde politik bir özne olarak 'kadınların deneyimlerini' gerekse eril toplumsal cinsiyet rejiminde ortak bir zeminde buluşan 'kadın deneyimini' kapsadığını söylemek mümkündür (Harding & Hintikka, 1983).

Buradan hareketle 'kadınlık deneyimleri' kavramlaştırmasının bir diğer önemli yönünün; kadınların 'kadın' olmakla birlikte paylaştığı ortak ve bunların biyolojik olgular olarak değil, "ontolojik temelinin maddi dünyaya dayalı bir deneyimler kümesi olduğu" (Stanley & Wise, 1995: 68) belirtilmelidir. Bu noktada altı çizilmesi gereken husus, Stanley ve Wise'in (1995) da belirttiği gibi 'kadınlık deneyimleri'nin farklı 'kadınlık'larla birlikte çeşitlilik göstererek bu ontolojik kategorinin de özdeş olmayıp çok parçalı ve karmaşık olduğudur (Demiriz, 2018). Bu nedenle 'kadınlık deneyimleri'nin bir araya getirilerek toplanması veya sistematik hale getirilmesi başka bir deyişle bu deneyimlerin kolektifleştirilerek tartışılması; bunların toplumsal nedenlerden kaynaklandığını anlamada, onların ataerkillikle birlikte iç içe geçen etnosentrik, ırksal, sınıfsal, cinsel vb. çok yönlü baskı mekanizmalarından doğan güç/iktidar ilişkileri ve ezilme biçimleri barındıran pratikler olarak kavranmasında ve özellikle de bunların ortaya çıkarılmasında değerlidir. Çünkü Mohanty (1992)'nin de işaret ettiği gibi birey açısından deneyimler kesik kesiktir ve bu nedenle de genel bir bütünlük içerisinde kavranamaz. Bu nedenle de bir feminist dayanışma ve mücadele oluşturulmak isteniyorsa öncelikli olarak yapılması gereken şey kadın(lık) deneyimlerinin tarihsel olarak yorumlanması ve teorileştirilmesidir. Buna bağlı olarak 'kadınlık deneyimleri'nin söze dökülerek anlatıya dönüşmesi, "kadınların yaşam tarihlerinin sistematik bir biçimde belgelenecek kendi öznel biyografilerinin nesnel bir nitelik kazanması[nda

somutlanmaktadır]” (Mies, 1995: 60). Dolayısıyla kadın anlatıları, hem “sosyal bilimler ve özellikle sosyoloji açısından toplumsal cinsiyet kimliğinin inşa süreçleriyle beraber, ifade edilme ve sürdürülme tarzlarını kavramak açısından” (Laslett, 1999: 392) hem de feminist araştırmalarda “görme biçimi veya metodolojik bir araç olarak bilinç yükseltme” (Mies, 1995: 81) niteliğini taşımasından ötürü önemlidir.

Söz konusu hususlar çerçevesinde feminist metodolojiyi benimseyen bu çalışma, tiyatro eylem pratiğinde direnme biçimi olarak kullanılan ‘kadınlık deneyimleri’ni ön plana çıkartmakta ve kadın anlatılarının gücünden yararlanmaktadır. Bu bağlamda bu araştırma, Ankara Tiyatro Öteyüz topluluğu içerisinde yer alan on altı kadın katılımcı ile birlikte yürütülmüştür. Bu süreçte odak grup görüşmesi ve derinlemesine mülakat tekniğinden faydalanılmış; bu araştırmanın sorunsalı ve araştırma amaçları çerçevesinde de kadın(ların) anlatıları, metin içerisine doğrudan aktarılmıştır.

Bir Direnme Biçimi Olarak “Kadınlık Deneyimleri”: Kadınlık Deneyimlerinin Yerleşikliğini Bozmak

Feminist yöntem ve nitel araştırma tekniklerine bağlı olarak Ankara ilinde gerçekleştirilen ve Tiyatro Öteyüz topluluğu içerisinde yer alan toplamda on altı katılımcı ile birlikte yürütülen araştırma sonucunda elde edilen veriler; tiyatro eylem pratiğinde kullanılan kadınlık deneyimlerinin bir *direnme biçimi* olarak okunabilmesini sağlamıştır. Ankara Tiyatro Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğinde kadınlık deneyimlerinin kullanılması, kadınların kendi beden, benlik ve kimlik algılarına ilişkin farkındalık ve bilinç oluşturmakta; aynı zamanda kadın kimliğine ilişkin anlamın kadınlar tarafından yeniden üretilmesinde önemli olmaktadır. Kadın kimliğine ilişkin anlamın yeniden üretilmesi, toplumsal cinsiyet hiyerarşisine bağlı olarak konumları “ikincilleştirilen” ve “ötekileştirilen” kadınların özneliğinin, ataerkil toplumsal yaşamda her türlü toplumsal pratikle kılınan *görünmezliğin kırılmasında* etkili olduğunu söylemek mümkündür. Tiyatro eylem pratiği, aynı zamanda, ataerkillikle biçimlenen; politik, kültürel ve toplumsal inşalar üzerinden icra edilen gündelik hayat pratiklerinin *işleyişinin bozulmasında*, bu işleyişin yapıbozuma uğratılırken kadınların kendi kadınlık deneyimlerinin farkına vararak bu deneyimlere ilişkin *bilinçlenmesinde* kadınlara varlık alanı açan bir kapı olabilmektedir. Bu kapı, kadınların toplumsal pratikler ve iktidar ilişkilerinde her türlü ezilmişlik deneyimlerini bozmak, alt üst etmek ve ezilmişliği ortadan kaldırmak için gereken mücadeleye, mücadele gücüne de açılmaktadır. Sanjoy Ganguly’nin de işaret ettiği gibi:

İnsan bir sorunu görür, bu dışsal bir sorundur. Ama sonra kendi içsel sorununu görür. İşte burada içsel devrim başlar. Kendini keşfeder. Kendi potansiyelini, gücünü keşfeder. Sonra ezenleri görür, bunları keşfedersin, o

zaman bunlar bir daha var olamazlar, çünkü onlarla savaşmaya başlarsın. Bu çatışma hayatın estetikleştirilmesidir. Bu çatışma içsel devrimin deneyimidir. İçsel devrim seni dışsal devrime götürür. Bu yüzden Boal'a şöyle derim –çünkü Boal der ki, tiyatro devrimin provasıdır- tiyatro benim için bütünsel devrimin provasıdır. Bana sorar neden bütünsel? Çünkü hem içsel yolculuğun devrimidir, hem de dışarıdaki devrimdir. O yüzden bütünsel devrim demeyi seçiyorum. (akt. Karabekir, 2015: 189)

Kadınlık deneyimlerinin Öteyüz'ün tiyatro eylem pratiğinde kullanılması *mekânsal ve bağlamsal bir bölünmeyi* de beraberinde getirmektedir. Toplumsal pratikler içerisinde yerleşik halde bulunan kadınlık deneyimlerinin tiyatro eylem pratiğine taşınması ve doğaçlamalara aktarılması, bu yerleşikliğin bağlamsal ve mekânsal olarak kırılmasına da olanak sağlamaktadır. Bu olanak ile yerleşikliği bozulan, kalıplaştığı mekândan kopan ve tiyatro eylem pratiği içinde başka bir bağlama kavuşan kadınlık deneyimleri, gündelik hayata sızmış olan *iktidar/güç ve tahakküm ilişkilerinin* katılığını, sürekliliğini ve sabitliğini alt üst etmekte; işleyişini bozmakta, durdurmakta ve düşünsel/söylemsel/eylemsel geçerliliğini yapıbozuma uğratmaktadır. Şüphesiz bu yapı bozuma uğratılmada, kadınlık deneyimlerinin içselleştirilmiş/benimsenmiş/performatifleşmiş niteliğinin özne tarafından görünür hale gelmesi ve yine özneye dönerek öznenin farklı görme biçimlerine etkide bulunması söz konusudur. Söz konusu bu nokta, kadınlık deneyimleri ile karşılaşmayı, yüzleşmeyi ve bu deneyimlere ilişkin ezilme biçimlerine tanık olmayı sağlamakta; öznedeki farkındalığa ve bilince giden bir yol olmaktadır. Bu yol beraberinde öznenin düşünömsel, dönüşömsel ve performatif bir varlık olarak yaratıcılığını da ortaya çıkartmakta; direnişini başlatmakta ve *öznenin başkaldırısını* ifade etmektedir. Dolayısıyla bu başkaldırı, karşı-direniş ve direnme biçimi öznenin potansiyeline, gücüne ve öznedeki içsel devrimi başlatan ve dışsal devrime doğru taşan bir sürece işaret etmektedir.

İçsel Devrimin İzleri

Tiyatro eylem pratiğinde kadınlık deneyimlerinin kullanılmasının Öteyüz kadınlarında başlattığı *içsel devrimin* izlerini, kendi kadınlık deneyimlerine ve buna bağlı olarak kendi konularına ilişkin yapmış oldukları sorgulamalarda gerek kendi içlerinde gerekse topluluk içerisinde yürüttükleri 'özgürlük' tartışmalarında görmek mümkündür. Nitekim bu sorgulamaların kadınların kendi benliğini kurmada, özneliğini var etmede yol gösterici olması da vurgulanması gereken bir başka önemli noktadır. Katılımcıların bu konuya ilişkin ifadeleri çok değerlidir:

O doğaçlamalarda mesela ben yaşadığım olumsuzlukların ne kadar derin olduğunu fark ettim. İnan, bu çalışma benim geçmişteki yaşadıklarımın ne kadar derin olduğunu farkına vardırıttı (...). Bu çalışma bana böyle bir şeyi de kattı. Ne kadar derin yaşamışım ve bunu ben nasıl bertaraf etmeye çalışmışım. Evlilikte nasıl oyunlar oynamışım. Oyunlar oynadığımı ortaya çıkardı. Ben hep oyun oynamışım. Yani bununla yüzleştim ve bu korkunç geldi. Yani, o yaşadığım sorunun boyutunun o derinliğini o zaman hissettim ben. "Vay be," dedim, "bunlar korkunç şeylermiş" (...). Çalışma, o sorgulamayı verdi bana. Ondan sonra kendini

acımasızca eleştiriyorsun. Sorguluyorsun. Ama tabii o sorgulamanın bana inanılmaz yararı oldu. Kendimi gördüm, hani aynada kendini görme gibi bir şey kullanırlar ya, ben o zaman kendimi fark ettim. (G8, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Ben Öteyüz’e başlayana kadar kendimi özgür olarak nitelendirirdim. Çünkü ben ne yapmışım, kendi sevdiğimle evlenmişim ya. “Sendika nedir?”, bunu öğrenmişim oraya gidip geliyorum, işte ne biliyim canım istediği zaman çıkıp geliyorum belirli bir düzende değil ama akşam 8’de de gelsem bu sorun olmaz evde, biliyorum, “ben özgürüm falan” diyorsun. Ama ne zaman fark ediyorsun, aslında gerçekten bir şeyin arkasından talep edip de sana izin verilmediği zaman görüyorsun ki aslında özgür değilsin (...). Her salı akşam (tiyatro çalışmalarına gitmek için) çıkıp da iki çocuğu babaya bıraktığımda, geldiğim zaman yüzündeki ifadeyi gördüğümde “Yalan!” dedim ya, “sen özgür falan değilsin.” Ya da mahallede çevreden insanlar saat on birde eve geldiğimi gördüğü zaman şöyle baktıklarında “Yok,” dedim, “özgür değilmişsin sen yıllarca kendini kandırmışsın.” Şu da bir gerçek ki zannetmek ile farkında olmak başka şeyler ve çoğu insan özgür olduğunu zannediyor ama farkında değil. Onu kazanmak da zor bir şey. (G1, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Kendi aramızda da konuşmuştuk. Biz özgür olduğumuzu sanıyorduk. “Gerçekten özgür müyüz?” diye bir şey attık ortaya, çalışmayı bıraktık, bunun üzerine konuşmaya başladık. Ve tek tek herkes söyledi; “Özgürlükten ne anlıyoruz, özgür müyüz?” diye. Ve hepimiz de Öteyüz’deki kadınlar, hiçbirimiz, özgür olmadığımızı geldik. Ama bunu açık seçik anlatmak, kendimizi ortaya koymak, yüreğimizi ortaya koymak, zaaflarımızı, zayıf yanlarımızı ortaya koymak her yerde, her zaman yapılabilecek şey değil. Bunu çok rahatlıkla yaptık. Yani özgür değiliz, çünkü özgür olmamamızın o kadar nedeni var ki (...). Onların ne kadarının üstesinden gelebiliyoruz, ne kadarını yırtabiliyoruz, kendi fanusumuzun ne kadar dışına çıkabiliyoruz, pencerelerimizi ne kadar açabiliyoruz, bu açtığımız yere kaç kişiyi alabiliyoruz, kaç kişiye dokunabiliyoruz bu çok önemli. Biz bunları tartıştık kendi içimizde. (G5, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

İşsel devrime giden yolda etkili olan unsurlardan birisi de Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğinde kullanılan kadınlık deneyimlerinin öğretici ve kapsayıcı niteliğidir. Özne olarak kadınların kendi cinsiyetine/toplumsal cinsiyetine ve kimliğine ilişkin anlamların yeniden oluşturulabilmesi, ilişki içinde olduğu diğer kadınların deneyimleri ile birlikte olmaktadır. Bir başka ifadeyle öznenin kendi beden, benlik ve kimlik algısına ilişkin değişim/dönüşümlerin başladığı yer, farklı kadınlık deneyimleri ile birlikte ezilme biçimlerinin çeşitliliğinin görünür hale geldiği ilişkiseldir. Bu ilişkisellik, tiyatro eylem pratiğinde kadınlık deneyimlerini kullanan Öteyüz topluluğunda yer alan kadınların arasında doğan *paylaşım alanı*nda görülmektedir. Bu paylaşım alanı kadınların farklı kadınlık deneyimleri ile karşılaşmalarını sağlamış, bununla birlikte bu deneyimlerden karşılıklı bir öğrenme sürecini de doğurmuştur. Söz konusu bu süreç, kadınların ezilmişlik deneyimlerinin *bireysel olmadığını*, eril toplumsal cinsiyet rejiminde ‘kadın olma’ zemininde buluşan *toplumsal bir sorun olduğu* farkındalığını oluşturmuştur:

Ortak noktalar çok, kadınların yaşadığı sorunlarda o kadar çok ortak yaralar var ki; yani onu görüyorsun, hissediyorsun, biliyorsun, onu konuşuyorsun. Bu daha çok güven oluşturdu bende; farklı olabilir ama ortak acılar çok yaşıyor. (G8, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Biz de çok şey öğrendik birbirimizden. Mesela ... (G13'ü kastederek) şiddeti sevgiyle eşleştirmesini, bunun nasıl olabileceğini anlamazdık, ben anlamazdım. Ama onun yaşadıklarıyla örtüştürünce, evet, şiddeti sevginin göstergesi olarak öyle görmüş küçüklüğünde, evlenmiş devam etmiş, sevgi böyle gösteriliyor diye kanıksamış. Mesela bir sürü şey öğrendik birbirimizden. Çok güzeldi. Gerçekten çok farklı kesimlerden arkadaşlar vardı ve herkesten, hepimiz birbirimizden çok şeyler aldık ve verdik. Hayata bakışları örneğin, bizden çok çok farklı hayatlar var ve hepimiz birbirimizden çok değişik şeyler öğrendik. Ben kendimi tanıdım. Ne kadar saklamışım, hala her gün biraz daha yeni bir şey öğreniyorum. (G2, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

İki ya da üç yıl mıydı (topluluğun ikinci ya da üçüncü yılı kast edilmekte) yani daha aktif ilişkilerin olmadığı birbirimize bir şeyler öğrettiği değil de öğrendiği. Biz o anda bir şeyler öğrenmeye çalıştık aslında. İlk aşama böyle bir şeydi. Biz o kadar güzel kopmuşuz ki birbirimizden (...). Farklı sosyal statüde olan insanlar olarak bir araya geldik ve biz birbirimize bir şeyler öğrettik. Benim için ilk izlenim odur (...). Ama bana o dönemin kattığı şey; en güzeli birlikte öğrendik biz, biz birlikte ürettik ve yaptık. (G12, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Kadın olması çok önemliydi benim için. Bir kadın olarak kendimizin farkına varmak, içimizi dökebilmek, rahat olabilmek (...). Bu çok güzel bir şeydi benim için. (G11⁹, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Bu ifadelerin yanında tiyatro eylem pratiğinde kadınlık deneyimlerinin kullanılmasıyla oluşan paylaşım alanı, kadınların kendi yaşamlarını sürdürmede ve yaşamlarına sahip çıkmada *mücadele gücünü* doğurmuş; ayrıca kadınlar arasında dayanışma yaratarak kadınların özgürleşme mücadelesinde bu *dayanışmanın* farkına varılmasını sağlamıştır:

4 yıl düzenli olarak katıldım. Eşimden ayrıldıktan sonra iki çocukla yaşamaya çalışıyordum. Kendime dair bir şey yoktu ama o ortamdan başka bir insan olarak çıktım. O mutsuz [ben] gitti. Üç kez intihar etmeye kalktım mesela. Grupta benim gibi hayat mücadelesi veren kadınlar vardı ve ben onların mücadelesini kendime örnek aldım. Bu kötü durumları aşarken benim gibi olanları da gördüm. (G13¹⁰, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Zaten yılginlık yaşadığım zaman direkt ... (G2'yi kastederek) hedefliyordum ben gözümde. İki tane çocuğu var, Mamak'ta çalışıyordu; hem çocuğu altı aylıktı, öteki bir buçuk yaşında mıydı neydi. Altmışevler'den geliyordu. Eve geliyordu, çocukları doyuruyordu, bakıcıdan alıyordu. Birisi elinde, birisi sırtında, bir de sırtında çantası ve koştur koştur bizden önce halkevine geliyordu. (G4¹¹, kişisel iletişim, Mayıs 2015)

Başına kötü bir şey gelir, yanında olurlar. Bir sorunun olur, hep birlikte yardımcı olurlar. (G15¹², kişisel iletişim, Ocak 2016)

⁹ 50 yaşında, üniversite mezunu, evli, 2 çocuğu var, öğretmen, 2007'den beri toplulukta yer almaktadır.

¹⁰ 45 yaşında, ilkökul mezunu, bekâr, 2 çocuğu var, işçi, 2 yıl toplulukta yer almıştır.

¹¹ 51 yaşında, ilkökul mezunu, evli, 3 çocuğu var, işçi, 3 yıl toplulukta yer almıştır.

¹² 50 yaşında, lise mezunu, evli, 2 çocuğu var, serbest çalışan, 2007'den beri toplulukta yer almaktadır.

Öteyüz başlı başına bir kadın dayanışmasıdır. (G7¹³, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Tiyatro üyelerinden bir arkadaşın eşi, çalışmalarına katılırken sürekli sorun çıkarıyormuş. Bundan bahsettiğinde grup içindekiler eşlerini de alıp evine gidip tanışma adı altında bizi tanınmasını ve arkadaşın rahat gelişini sağlamaya çalıştık ki işe de yaradı. Uzun zamandan beri grupta olan kadınlar farklı alanlardan (dernek, halkevi vb.) gelen çağrılarla birçok kadına ulaşarak, dayanışarak belli zaman dilimlerinde çalışma yaptırdı. Hatta sokakta kalan bir kadın için günlerce uğraşıp sığınma evine yerleşmesinde elinden geleni yaptı. Ve ulaşabildiği sürece, takip ederek destek olundu. Gecekonuda yaşayan kadınların dertlerine ortak olunarak kentsel dönüşüm sürecinde yanlarında olundu. Oyunlar hiçbir kar talep edilmeksizin birçok alanda oynanarak, farkındalığa katkı sunularak dayanışmaya yönlendi. Zaman zaman farklı görüşler, çatışmalar olsa da dayanışmayı destekleyen bir grup. (G1, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Tüm bu ifadelerden hareketle tiyatro eylem pratiğinde kadınlık deneyimlerinin kullanılmasının kadınlarda başlattığı içsel devrimin kadınların kendi kadınlık deneyimleri üzerinde, ilişkilendiği farklı kadınlık deneyimleriyle birlikte kadınların özneleşme sürecinde, kendi benliğini kurmada, kadın kimliğine ilişkin farkındalığa sahip olmada ve kendi yaşamlarına sahip çıkmada özgürleşme yolunda bir kapı açtığını söylemek mümkündür. Şüphesiz bu kapı, Öteyüz kadınlarına bir özgürlük alanı sağladığı gibi, onların özgürleşme mücadelesinde de *direnişini sürdürdüğü* bir yer olmaktadır. Bu nedenle Öteyüz’ün tiyatro eylem pratiğinde kullanılan kadınlık deneyimlerinin bir direnme biçimi olarak kadınların özgürleşme mücadelesinde rolü oldukça önemlidir.

İçsel Devrimden Dışsal Devrime: Mücadelede Ezenleri ve Ezilmeyi Görmek

Tiyatro eylem pratiğinde bir direnme biçimi olarak kullanılan kadınlık deneyimlerinin Öteyüz kadınlarında başlattığı içsel devrim, aynı zamanda her türlü toplumsal ilişki ve pratik içinde ezen-ezilen ilişkisinin görülmesini sağlayan, kadınların ezilmişlik deneyimlerinin farkındalığını oluşturan *dışsal bir devrime* doğru giden bir yola da işaret etmektedir. Bu farkındalık ve bilinçlenme, yalnızca Öteyüz kadınlarının kendi kadınlık deneyimleri üzerinde değil, başka kadınların kadınlık deneyimleri üzerine düşünmede/sorgulamada/görmede de sürdürülmektedir. Bu görme biçimleri gerek dışsal devrime giden süreçte *ezenleri ve ezilmeyi fark etmede* gerekse bunlara karşı *direnmede* Öteyüz kadınlarının mücadelelerinin sürdürülmesinde tetikleyici bir rol oynamaktadır:

Karaman’ın bir kasabasında üniversiteye kadar yaşayan, aynı zamanda bugün annemin, babamın, kardeşlerimin orada yaşam biçimlerine tanıklık eden biri olarak ataerkil düşünce ve yaşam biçimini oldukça bildiğimi söyleyebilirim. Henüz altı yaşında arkadaşlarımdan kız(!) olması, bacaklarımı açarak erkek gibi oturmak yerine, yere diz üstünde oturman gerektiği, erkek kuzenlerimle konuşamayacağımı (çünkü erkek), onlara hizmet etme vb. birçok davranışı sergilemem beklendi ve birçoğu hala bekleniyor orada yaşayanlardan.

¹³41 yaşında, ön lisans mezunu, bekâr, muhasebeci, 2007’den beri toplulukta yer almaktadır.

Ağabeyimin sevgilisi ile tanışırken, ablamın sevmediği dayıoğlu ile evlendirilmesine tanıklık ettik. En yoğun emek veren köylü kadın annemin gördüğü şiddete, yok sayılmalarına da. Bunlar yaşam içinde direngenliğimi besledi. Geçenlerde iki haftalık ev içi direniş ile -yardımcı değil eşit iş bölümü- kazanımı elde ettim. Bazen geçmişten bugüne baktığımda çok yol kat edildiğini görüyorum. Bunu en çok çocuklarımla davranışlarını gözlemlediğimde, onlar için olumlu rol model olduğumu gördüğümde, “İşte,” diyorum, “öğrendiğin bu yol doğru yol, devam et!” (G1, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Kadın olarak yaşanan problemlerim her yaş döneminde katlanarak çoğaldı. (...). On sekiz yaşında evlendim, aşk evliliği olanından. Farklı kültürlerden olunca ilk sorun burada başladı. Gelenekler farklı, yemek farklı, beğenip beğenmeme konusu bile farklı. Kalabalık, ataerkil bir aileye gelin gittim. Kocamın dedesi ağa, düzen de ağa düzeni (...). Tabii koca kapısı derler ya tam da o kapı. İş bilmezsin, aş bilmezsin sorun (...). Serde de sevda; dayan yüreğim dayan. Köy kökenliler, ben şehirli. Uzun süre köyde yaşadım. Hep kendini beğendirme, en iyisini yapma, hızlı olma, az uyuma (...). Kocaman bir ailem oldu. Çocuklarımla olacak, çok güzel yetiştireceğim telaşesi. Herkesi sevdim! Beni de çok sevdiler zannettim, çünkü diğer duygum gelişmemiş. (...). Bayağı bir ezildim, köyde düşük yaptım. Ama inatla yola devam ettim. Büyümeye de başladım. İş derdi hiç bitmedi. Çalış, kazan, getir, evle uğraş, çocuk bak. Ha bir de evimde hep misafir; hasta olan, okumaya gelen, gezmek isteyen bende. İş hayatı da zorlu (...). Taciz, maaşın yatmaz, iş yerinde çekişmeler. Sık sık iş değiştirdim. Bu arada çocuklarımla büyüdü, okudu, düzen kurmaya başladı. Problemlerim hala katlanarak çoğalıyor. Ama ben de katlanarak büyüyorum. (G15, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Kadın olarak sorunları ve bu sorunların nereden kaynaklandığını farkına varabildiysem (...). Asıl sıkıntı ve sorunlar burada sarmallaşıyor ve çatışmalar başlıyor. Şayet sorgulamadan “Kaderim,” deyip kabullenme olursa sıkıntı yok. Bu durumda çatışma yaratmaz. Ben de geç kalanlardan birisi olarak evlilik yaşamımda sorgulamalar ve “ben de varım, benim de bu yaşama dair düşüncelerim var!” deyince sorunlar katmerleşti. Çatışmalar, şiddetli geçimsizlikler ve bu durumun getirdiği tehditler, tacizler, zaman zaman fiziksel şiddetler dozunu arttırdı. Ama büyük bir direnç ve çabayla üstesinden geldim. Bu mücadelem kadın haklarını, sorunlarını irdelememle başladı. “Direnmeliyim, mücadele etmeliyim!” diyerek devam ettim. Umudumu yitirmedim. Kazanacağımı biliyordum. Bu haksızlıklarla dolu yaşamı hak etmediğimi de çok iyi biliyordum. (G8, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Yukarıdaki ifadelerde de bahsi geçen karşı direnişin ve mücadelenin kadınların sadece içsel devrim yolculuğunda değil, içerisinde buldukları her türlü toplumsal ilişkilerde/pratiklerde de sürdürüldüğü görülmektedir. Tiyatro eylem pratiğinde bir direnme biçimi olarak kullanılan kadınlık deneyimlerine ilişkin sahip oldukları farkındalığın ve bilinçlenmenin, ezen-ezilen ilişkisini ortadan kaldırmak, bu ezilme biçimlerini bir daha var etmemek adına dışarıya doğru taşıdığını da söylemek mümkündür. Farkındalığın ve bilincin kadınların yaşamlarına ve kendi yaşamlarına temas eden her türlü alana taşınması, mücadeleyle birlikte *değişim/dönüşüm potansiyelini de doğurması* anlamına gelmektedir:

Edinilenlerle birlikte duyarlılık da artıyor. Ezilmişliği, horlanmışlığı, yok sayılmayı fark ettikçe kızgınlıkla birlikte artan direnç ilişkileri, ilişki kurma biçimini de değiştiriyor. Yaşam hakkı çalınan her kadın da isyan ederken, ses getiren tepki koyma biçimleri bulma çabaları arıyorum. Özgür zannettiğim kendim ve

çevremdeki kadınların nasıl kıskaç içinde olduklarını, özgürlüğün kadın için yalan olduğunu, alt metinlerini koyarak anlatmaya çalışıyorum önüme gelene. Şiddet ve ezilme biçimlerini de. Yardımsever eşlerle yürüyen işlerdeki handikabı, talebin eşitlik üzerine kurulması gerektiğini... Çalışan kadınların ekonomik özgürlüğüne rağmen emek anlamında iki kat fazla sömürüldüğünü... Kutsallar için feda olma durumunun vahametini... aile, annelik, devlet, din vb... Dil denen aracın üzerimizde kurduğu tahakküm ve var olanın devamını sağlaması üzerine anlatma zorunluluğu hissederek kuruyorsun cümlelerini. Elbet bunlar çok kolaylaştırıyor ilişkileri. Değişim-dönüşüm sağladığını zaman zaman görsen de, göze batan tırnak misali itelenmelerle, bu kadar da değil'lerle, aslında söylem biçimi değil niyetin önemiyle, zaten iyi bir eşin varken bu taleplerinde eşine acıma söylemleri ile irrite edici biçimde feminist kadın vurgusu ile karşılaşmak (...). Bazen çok yalnız hissediyorsun ama garip biçimde direncini de artırıyor bu bilinç. Hele ki geri dönüşleri yakalamak, değişimin ucundan tuttuğunu hissetmek daha inançlı yapıyor. (G1, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Kadının özgürleşmesi, önce kadının kendini fark etmesiyle başlıyor. Bu ataerkil toplum, kadına verilen rolleri sosyal devlet aracılığıyla yasallaştırarak buna meşru bir zemin yaratıyor. İlk hedefleri kadını eğitimden ve iş yaşamından uzak tutmaları... Ve kadınların yaşamında görünmeyen demir parmaklıklar oluşturuyorlar, cam-tavan. Kadının özgürleşmesi, sokağa adım atmasıyla başlar. İş yaşamına girmesiyle başlar. Ekonomik bağımsızlığını edinmeyle başlar. Okumayla başlar. Benim için kadın + sokak= özgürlüktür. Çünkü kadın cam kafesi kırıyor. Tam da yaşamın ortasında oluyor. Ona dayatılan her şeyle mücadele etmeye başlıyor. Arkadaşı, dostu oluyor. Çoğalmaya başlıyor. Çoğaldıkça sorgulamalar başlıyor. Mücadele başlıyor. Çünkü yalnız olmadığını görüyor. Cam kafeste olduğu sürece sadece kendi yaşadığını sanıyor. Oysaki bütün kadınlar benzer şeyleri yaşıyor. Bunu öğrenmek onun içini acıtsa da güçlendiriyor. Böylelikle önüne konulan ilk duvarı yıkmaya başlıyor. Öteyüz de kadınların ilk duvarlarını yıkmıştır (...). Öteyüz'e başladıktan sonra çalışmalarımızda daha bir özgürleştik. Kendimizi, yaşamımızı, yaşadıklarımızı, aklımıza gelen her şeyi sorguladık. Sorguladıkça da tartıştık. Olayları tartıştıkça özgüvenimiz gelişti. Güçlendik. Yalnız olmadığımızı gördük. Az da olsa donandık. Bu sorgulamalar önce aile içinde başladı. Sonra çevrede, mahallede ve sokakta da... (G8, kişisel iletişim, Ocak 2016)

Sonuç Yerine: “Tante Rosa Bütün Kadınca Bilmeyişlerin Tek Adıdır.”¹⁴

Çalışma boyunca tartışmaya açılan sorgulamalardan hareketle tiyatro eylem pratiğinde *bir direnme biçimi olarak kullanılan kadınlık deneyimlerinin* kadınların özgürleşme mücadelesindeki gücünün toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin belirginleştiği ataerkil toplumda “öteki” ve “ikinci cins” olarak çağrıştırılan/adlandırılan kadınların “ikincilleştirilmiş” konumlarının yıkılmasında ve onlara varlık alanı açmasında önemli bir yol olduğu belirtilmelidir. Kadınların kendi özneliğini kurduğu ve kendi kimliğine ilişkin anlamı yeniden üretebildikleri bu yol, iktidar/güç ilişkileri ve tahakküm mekanizmaları karşısında ‘ezilen’ ve madun olmanın ötesine geçerek *direnen*, *başkaldıran* ve *devinen* öznenin aynı zamanda özgürlük alanına da işaret etmektedir. Kadınlık deneyimlerini içerisine alan bu özgürlük alanı, tam da bu deneyimler aracılığıyla oluşan *farkındalıkla/bilinçle* ve tam da bu deneyimlerin yeniden üretilbildiği/icra

¹⁴ Soysal, S. (2015). *Tante Rosa* (17.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları

edilebildiği/kurulabildiği bir yer olarak *değişim/dönüşüm gücünü* doğurmaktadır. Kadınlık deneyimlerinin yerleşikliğinin bozulduğu, yapıbozuma uğratıldığı bu durum; kadınlarda başlayan *içsel devrimin dışsal devrime doğru taşabilen sürecinde* bütünsel bir devrime olanak tanıyan gücü de kadınlara sağlamaktadır. Şüphesiz bu güç, “yazdığı ağrıyı iyi tanıyan” (Kaygusuz, 2014: 13) Sevgi Soysal için de geçerliyken, Tante Rosa’nın “kadınca bilmeyişleriydi”. Çünkü Tante Rosa yaşadığı hayatın gerçekliğinin sınırlamalarına başkaldırır da “neyin olmayacağını hatırlamak için, yeniden başlamaya gücü olmak için, seçim yapmak için, seçim yapabilecek açıklığa kavuşabilmek için, hayır demek için, evet demek için, başkaldırmak için, yakıp yıkmak için, barış için, (...) bir kez olsun bunlar için soyunmadı, bunlar için soyunabileceğini düşünmedi, görmedi, bilmedi” (Soysal, 2015: 88). Bu nedenle tiyatro eylem pratiğinde kullanılan *kadınlık deneyimlerini*, “ağrının daha iyi tanındığı” ve soyunmanın anlama kavuştuğu *bir direnme biçimi olarak okuyabilmek* mümkündür.

Summary

Art practices, in which the performers as effective producers of meaning with the involvement of their womanhood experiences, have become apparent with feminist art that was intellectually nourished from 1960s feminist movement. Although feminist art was developed in two different divisions as the first wave feminist art movement and the second wave feminist art movement, the performers in either period brought women’s problems in everyday life up for discussion. They also carried their reflexive questioning of their own body, self and identity and also their own womanhood experiences into public sphere by using various kinds of art practices. However, the second wave feminist art movement has directed some criticisms towards the present conception of feminist art in terms of its constraints in women’s liberation struggle. Particularly along with the developments within the feminist movement, it has nourished from different theoretical analysis.

This progress has led to a development in an alternative field of art in which women took place with their own womanhood experiences as an ‘oppressed’ instead of as a ‘performer’. This new form of art has also stood in behalf of liberation struggle in which the collective side was more powerful. It has also stood in behalf of liberation movement that has not broken away from political and cultural struggle grounds. Hence, this new approach was based on a search for an efficient art that enables women’s collective movement. This new form was also based on the grounds that enable women to get into an exploration together with their own womanhood experiences since they were seen as the effective producers of the meaning but not as passive individuals/performers.

Following the main points that are explained briefly above, the main aim of this research was to examine and discuss womanhood experiences (which were transmitted into the theatre action practices) both as a form of resistance and as a realm of freedom for women in breaking down patriarchal-based relationships, masculine domination and oppression mechanisms within the patriarchal social life. Some focus group discussions and individual interviews with 16 participants of Ankara Theatre Oteyuz (the group consists only of female participants) were carried out in order to get through to research questions and aims. Findings show that womanhood experiences that were used within the theatre action practices were crucial elements that generated a discovery through women’s own womanhood experiences since they are the producers of the meaning. In addition, the usage of womanhood experiences also created an important sharing environment among women; and this environment gave women an opportunity to realise that their problems because of their gender were not individual problems. It also led to a new understanding among the participants that those were the results of a patriarchal gender regime within the society. This awareness and consciousness engendered a power for struggle and created a path from internal revolution to external revolution by providing women an opportunity to construct their subjectivities. That power for struggle also enabled women to both make a claim for their own lives and maintain and pursue their fight for freedom into every kind of social relations. With this respect, the use of womanhood experiences within the theatre action practices made this particular research being able to understand/read those experiences as the resistance forms. Because, the findings showed that this usage opened up a door to women’s struggle for liberation from their so-called ‘secondary’, ‘other’ position within a gender regime. In addition, as the findings showed that it also opened up a door to discover the ways to deconstruct masculine dominations and masculinity based social relations and oppression mechanisms.

Yazar Notu

Bu çalışma, 01-03 Aralık 2016 tarihinde Ankara Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde “Kadınlık Deneyimleri ve Direnme Pratikleri” başlıklı oturumda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Ayrıca bu araştırma, Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: FEF-15026

Kaynakça

Antmen, A. (2010). *20. Yüzyıl Batı sanatında akımlar*. (3. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Belkıs, Ö. (2015). *Feminist tiyatro*. İstanbul: Mitoş-Boyut Yayınları.

- Baran, H. B. & Demiriz, G. (2017). Bilinç yükseltme niteliği olarak tiyatro eylem pratiği ve kadınlara yansımaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(19), 314-346. doi: 10.20875/makusobed.311065
- Boal, A. (2014). *Ezilenlerin tiyatrosu*. (N. Hasgül, Çev.) (4. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Connell, R. W. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (C. Soydemir, Çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demiriz, G. (2018). Feminist yöntem tartışmaları. D. Şenol ve H. E. Kaya (Ed.), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* (ss. 108-138). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Harding, S. & Hintikka, M. B. (1983). Introduction. S. Harding ve M. B. Hintikka (Ed.), *Discovering reality: feminist perspectives on epistemology, metaphysics, methodology and philosophy* (ss. ix-xix). Dordrecht: D. Reidel Publishing.
- Harding, S. (1995). Feminist yöntem diye bir şey var mı?. S. Çakır ve N. Akgökçe (Der.), *Kadın araştırmalarında yöntem* (ss. 34-47). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Karabekir, J. (2015). *Türkiye’de kadınlarla ezilenlerin tiyatrosu: feminist bir metodolojiye doğru*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kaygusuz, S. (2014). *Vuruş. Tutkulu perçem* (ss. 7-14). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laslett, B. (1999). Personal narratives as sociology. *Contemporary Sociology*, 28(4), 391-401. doi: 10.2307/2655287.
- Mies, M. (1995). Feminist araştırmalar için bir metodolojiye doğru. S. Çakır ve N. Akgökçe (Der.), *Kadın araştırmalarında yöntem* (ss. 48-64). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mohanty, C. T. (1992). Feminist encounters: locating the politics of experience. M. Barrett ve A. Phillips (Ed.), *Destabilizing theory: contemporary feminist debates* (ss. 74-92). Cambridge: Polity Press.
- Mulinari, D. & Sandell, K. (1999). Exploring the notion of experience in feminist thought. *Acta Sociologica*, 42(4), 287-297. <http://www.jstor.org/stable/4201163>
- Özsoysal, F. (2014). Ataerkil söylemin maskesini düşüren feminist oyunlarımız ve İstanbul’da feminist tiyatrolar. K. Karaboğa ve O. Arıcı (Ed.), *Maske kitabı* (ss. 274-285). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Soysal, S. (2015). *Tante Rosa*. (17. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Stanley, L. & Wise, S. (1995). Feminist araştırma sürecinde metot, metodoloji ve epistemoloji. S. Çakır ve N. Akgökçe (Der.), *Kadın araştırmalarında yöntem* (ss. 67-98). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Yükseköğretimde Toplumsal Cinsiyet Eğitimi Çalıştay'ının Ardından 26 Nisan 2018-YÖK / Ankara

Nurşen Adak*

Yükseköğretimde kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet eğitiminin mevcut durumu, eğitim koşulları, sorunları ve sorunların çözümleri üzerine düşünmek ve farklı üniversitelerdeki programlar arasında işbirliği ve iletişimi sağlayarak anabilim dalları arasında deneyim paylaşımı ve ortak çalışma alanlarını geliştirmek amacıyla 26 Nisan 2018 tarihinde YÖK Akademide Kadın Çalışmaları Birimi tarafından bir istişare toplantısı düzenlenmiştir. 19 üniversiteden 26 öğretim üyesinin katılımı ile gerçekleştirilen çalıştayı YÖK Başkanı Sayın Yekta SARAÇ, Başkanvekili Sayın Rahmi ER ve Yürütme Kurulu Üyesi Sayın Zeliha TUFAN KOÇAK ziyaret ederek alana ilişkin hem bilgi almışlar hem de alanda karşılaşılan sorunlar ve olası çözüm önerilerine ilişkin öğretim üyelerinin görüşlerini dinlemişlerdir.



Kaynak: <http://www.yok.gov.tr/web/akademide-kadin-calismalari-birimi/toplumsal-cinsiyet-esitligi-calistayi>
27.06.2018

*Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, nadak@akdeniz.edu.tr

Çalıştay Prof. Dr. Sezer Ş. Komşuoğlu'nun hoşgeldiniz konuşması ile başlamış daha sonra Akdeniz Üniversitesi Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı başkanı Prof. Dr. Nurşen Adak açılış konuşmasında, bu alanda yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim veren anabilim dallarının mevcut durumlarına ilişkin göndermiş oldukları bilgiler doğrultusunda Türkiye'de anabilim dallarının genel görünümüyle ilgili bilgi vermiştir. Bu kapsamda anabilim dallarının eğitim-öğretime başlama tarihleri, öğrenci ve mezun sayıları, anabilim dalında ders veren öğretim üyelerinin nicelik ve niteliği ve anabilim dallarının akademik faaliyetlerine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

İlk kadın çalışmaları yüksek lisans programı 1993 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından açılmış olup onu ODTÜ, Ankara ve Ege Üniversitesi takip etmiştir. Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanında toplam 14 üniversitede lisansüstü eğitim imkanı sunulurken, doktora eğitimi Ankara Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Mersin Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi olmak üzere 4 üniversitede verilmektedir. Bugün itibariyle yüksek lisans ve doktora programına toplam 930 kayıtlı öğrenci bulunmaktadır. Henüz doktora düzeyinde mezunun olmadığı alanda bugüne kadar 530 öğrenci yüksek lisanstan mezun olmuştur.



Kaynak:<http://www.yok.gov.tr/web/akademide-kadin-calismalari-birimi/toplumsal-cinsiyet-esitligi-calistayi>
27.06.2018

Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet anabilim dalında lisansüstü eğitim veren üniversiteler incelendiğinde bu alanda en fazla öğretim üyesine sahip üniversitelerin başında ODTÜ, Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi göze çarpmakta olup söz konusu üniversiteler ayrıca alanda deneyimli bir akademik kadroya da sahiptir.

Medya ve sinemada kadın, sağlık-hastalık ve beden, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, queer teori, LGBTİ, çalışma yaşamı ve kadın emeği, erkeklik çalışmaları, kadına yönelik şiddet, göç ve kadın, siyaset ve kadın gibi konuların, kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanında güncel konular olduğu ve öğrencilerin de ağırlıklı olarak bu alanlarda tez çalışmaları yaptıkları belirlenmiştir. Açılış konuşmasında ayrıca anabilim dalları tarafından iletilen alana ilişkin deneyimlenen güçlükler ve olası çözüm önerilerine de yer verilmiştir.



Kaynak:<http://www.yok.gov.tr/web/akademide-kadin-calismalari-birimi/toplumsal-cinsiyet-esitligi-calistayi>
27.06.2018

Açılış konuşmasının ardından anabilim dallarının temsilcileri söz alarak kuruluş, çalışma alanları, projeleri, akademik faaliyetleri vb. konulardaki deneyimlerini diğer katılımcılarla paylaşmışlardır. Öğle yemeğinin ardından kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet eğitimine ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri tartışılarak kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet eğitimi geliştirilmenin yolları aranmıştır. Anabilim dalı temsilcileri araştırma görevlisi ve öğretim üyesi bağlamında akademik alt yapının güçlendirilmesine, eğitimin niteliğini artırabilmek için lisansüstü programların açılması aşamasında bazı kriterlerin belirlenmesinin önemine dikkat çekerek

mezunların istihdam sorunlarına dikkat çekmişlerdir. Çalıştayda son olarak YÖK Başkanlığına sunulacak raporda hangi konularının vurgulanacağı karara bağlanmıştır.

Toplantı, Türkiye’de kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet alanında lisansüstü eğitim veren birimler arasında iletişim ve işbirliğinin kurulmasına katkı sunduğu gibi deneyimlerin paylaşılmasına da olanak sağlamıştır. Böylece, daha verimli, akılcı ve kapsamlı akademik çalışmalara zemin hazırlanmıştır.



**YÜKSEKÖĞRETİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET
EĞİTİMİ ÇALIŞTAYI**

PROGRAM

10.00 – 10.30 Kayıt ve Tanışma

10.30 – 10.40 Hoş Geldiniz Konuşması. Prof. Dr. Sezer Şener KOMSUOĞLU

10.40 – 11.10 Açılış Konuşması: Prof. Dr. Nurşen ADAK

11.10 – 11.30 YÖK Yürütme Kurulu Üyesi Prof. Dr. Zeliha TUFAN KOÇAK’ın Konuşması

11.30 – 12.45 Üniversite temsilcilerinin anabilim dallarının kuruluş ve çalışma alanlarını paylaşarak durumları hakkında bilgi sunmaları

12.45 – 13.30 Öğle Yemeği

13.30 – 16.00 I. Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Eğitime İlişkin Sorunlar, Çözüm Önerileri ve Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Eğitimi Geliştirme Yollarının Tartışılması

II. Anabilim Dallarının Gelecek Plan ve Projeleri, Anabilim Dallarını Arasında Dayanışma ve İşbirliği Artırma Stratejileri

16.00 – 16.30 Çalıştayın Genel Değerlendirilmesi

Tarih: 26 Nisan 2018

Yer: YÖK Başkanlık Katı, Eğitim Salonu